

Валерій
ШЕВЧУК

КАМІННА
ЛУНА

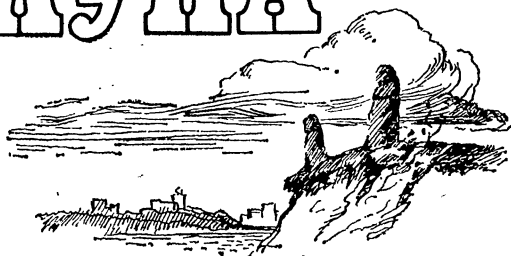

Валерій
ШЕВЧУК

КАМІННА

ДУНА

ПОВІСТІ

84Ук7—44
Ш37

Новая книга известного украинского советского писателя состоит из трех повестей, в которых автор со свойственной его манере психологической пронизательностью и богатой метафоричностью описывает мир своих героев и проблемы, с которыми им приходится сталкиваться в повседневной жизни.

Рецензент *Б. М. Харчук*

Художне оформлення *В. С. Ушакова*

Ш $\frac{4702590200-036}{M228(04)-87}$ 73.87

© Видавництво «Молодь», 1987

ЧУДО

Повість

Тихо шарудів дощ за шибамп, а я опинився без даху, бо мої батьки почали розбиратись у своїх заплутаних фінансових стосунках: батько розсердився, що мати купила собі сріблястого костюма — той костюм виявився замалий, але мати не захотіла його продавати, збиралася худнути і вважала, що після того костюм стане їй саме враз, тобто вирішила підганяти не костюм під себе, а себе під костюм. Проблема була неабияка, адже мати моя нівроку, тож із педагогічних міркувань мені запропонували прогулятися, на що я звів брови й цілком резонно зауважив, що надворі дощ. Тоді я й побачив батькове обличчя: велике, широке, майже чотирикутне; поросла густим чорним волоссям рука лягла на моє угле й гостре плече й повела; я йшов і ніяк не міг звільнитися, не володів своїми ногами; ступав зовсім не туди, куди хотілося, тобто вирушив таки гуляти, незважаючи на дощ; я йшов і дививсь у вікно, за яким тихо шарудів дощ, і мені хотілося заплакати, але не бажав ганьбитися з-за якогось нещасного костюма, хай і сріблястого, адже він став для моїх батьків проблемою сьогоднішнього дня; з другого боку, я виступав начебто принц — не мусив відчиняти собі дверей, це за мене робили інші; о ні, батько не виштовхав мене, а цілком делікатно вивів.

— Погуляй, погуляй! — сказав він, і двері з хряпотом зачинилися.

Тоді я відчув, що на мої очі надіто окуляри, але чужі; вони каламутні, як весняна вода, але мені наказано їх носити, і я змушений дивитися крізь них уже в коридорне вікно. Воно на одну раму, яка підіймається вгору, і поставлене вертикально. Раму хтось підняв, і на мене полилася дощова вільга. Я чув, як кричить батько, а коли кричить дорослий чоловік — це щось дивне, щось є в тому жахливе — ми не позивали до чоловічого крику; мати також кричала, але то було звичайне й буденне — вискуче сопрано із щоденної симфонії; мені захотілося перекласти ці звуки на музику, долучивши до них мелодію дощу, але батько в цей мент закричав так, що кілька причеплених до рами крапель обірвалися, дві з них упали на мою долоню; отож я перестав займатися музичними композиціями, бо мені стало страшно; защеміло й плече, на якому й досі відчував чоти-

ри пальці з одного боку й один, великий, з другого; мені здалося, що батько й досі тримає мене. «Але ж надворі дощ», — кажу я, ведений тією залізною п'ятірнею.

Я йшов, і голоси за оббитими дерматином дверима віддавалися, я бачив тільки лінію, проведену ключем по фарбованій панелі, — це була моя робота, але давніша, коли я ще належав до племені варварів. Зараз мені трохи соромно за ту лінію, та коли б я мав ключа й зараз, то приставив би його до панелі й провів до цієї ще одну — то був би зрештою результат не мого варварства, а лихого настрою. Отож я спускався вниз, ведений залізною батьковою п'ятірнею, — хотів, щоб той голос, який так страшно було слухати, затих. І той голос почав затихати, слабшав і слабшав, і я уявив, що мав би відчувати той сріблястий материн костюм, коли б він був живою істотою. Він висить собі в шафі й насміхається з даремних батькових потуг, слухає материн голос, оті вискучі покрики, і співчуває їй, але йому й сумно, бо не швидко обійме він її тіло і не піде в мандри по світу. Задихатиметься між запаху нафталіну, стиснутий іншими материними одежами, адже в шафі висять одежі лише матеріні, батьків костюм почеплений на двері, що розділяють наші дві кімнати; його й моя білізна займають одну полицю в шафі, решта нашої одежі висить на стільцях, дещо ховається і в ящику комода. Отже, той костюм може познайомитися лише з материною одежею, яку вона не носить теж через невідповідність з теперішніми габаритами і яка через те їй не подобається. А може, й справді, думаю я, цей костюм стане стимулом, щоб схуднути. Мати сяде на дієту з сьогоднішнього дня і, мабуть, кілька днів витримає її, адже бралася за те не раз: їстиме капуста, огірки й гречану кашу, і ця її самопожертва закінчиться тоді, коли все у ній заплаче, як плаче сьогоднішній дощ, і мати, виждавши, коли нас не буде вдома, вперше добре наїсться; потім уже їстиме й при нас, а батькові кпини її не сердитимуть — махне рукою, та й по всьому! Так бувало не раз, і ми до того позивкали, але цього разу була й новина — ніколи не купувала вона ще одежі, щоб підганяти себе під неї. В матері, очевидно, щось зрушилося, а може, вона все те чинить серйозно?

Я спускаюся по сходах так повільно, як тільки можу, лічу сходинки, і це даремна робота: я знаю, що моя дорога коротка. Можу дійти лише до парадних дверей, за якими висить прозора стіна дощу; там я зупинюся і не знатиму, що вдіяти далі, адже далі йти нікуди. Угорі наді мною прочувається місцина, яка вважається моєю рідною домівкою, отакий собі цегляний мішок з отворами й прорізами, за яки-

ми плаче дощ, отака собі затишна клітка без ґрат, до якої ведуть оці сходи, бо ми живемо на горішньому поверсі, і я маю право думати, що ці сходи існують виключно для нашої родини; тут пахне котами, кулішем, засмаженим салом з цибулею, котлетами, млинцями чи й казначим; але я шкодую за тим мішком угорі, адже там є крісло, в якому я люблю сидіти; в тому кріслі я залишив книгу, повільну й сумну, як і цей дощ, цю книгу написала письменниця з таким вигадливим прізвиськом, яке я не спромігся запам'ятати; зрештою, вона навіть не дуже цікава, та книга, але коли я читав її, мені ставало затишно й тепло. Щось мені тоді боліло, щось мене смутило, і тільки відірвавшись від читання, я зрозумів: стало жаль, що воно припинилося,— таке я переживав, читаючи, уперше.

Я не знав, що робитиму, коли дійду до виходу, адже там мій шлях має перерватися, не піду ж я нерозумно мокнути під дощем: через те я не думав, що буде потім, а йшов собі поволеньки, і в цьому моєму спусканні було щось безнадійне. Але ні, то було чудово: цей дощ, що плаче за вікном, ота сумна книга й затишок, тепла тиша, яка раптово розірвалася від сварки батьків. Ще тоді, в кімнаті, я поклав читиво на коліно й, короткозоро мружачись, подумав, що в педалю в нашій квартирі збирається забагато людей, що ми, зрештою, не вміщаємося в цій тісній клітці, що в будній день так буває тільки вечорами, коли ми притомлені, а через те спільність наша тільки бажана — всі пристрасті залишаємо поза домом: батьки — на роботі, а я — у школі. Зрештою, моїх пристрастей небагато, бо я повільний, тихий і не прагну товариства. Нехай мені тільки не заважають, і я не скаламучу нікому існування. Щось таке відчував я, дивлячись на своїх розпінених батьків; отоді-то й зустрівся поглядом із батьком. Він був сердитий, роз'ятрений, знервований — все разом, і мій спокійний позир, певне, роздратував його ще більше. Може, йому стало незручно, що я бачу його такого, а може, він згадав про конечну потребу виховувати дітей і бути з ними дипломатами чи щось інше, але йому стало не під силу витримати мій спокій, окрім того підігріла його й мати, яка порадила мені погуляти, незважаючи на дощ; отоді й потяглася до мене лахмата рука, взяла за плече й повела. І ось вона веде й досі, а мені хочеться плакати й сміятися, адже вся та катавасія, що зчинилася нагорі,— буря у склянці: костюм уже куплено, мати його не продасть; костюм висітиме в шафі, мати не схудне, бо всі добрі наміри добрі тоді, коли ми їх виконуємо; в результаті програю тільки я, адже це мій спокій і затишок розбито, як кришталеву вазу, оцінити яку теж можу тільки я сам.

Я не люблю гуляти, бо в мене у дворі немає жодного приятеля. Коли мене силоміць відривають од книжки, я змагаюся скільки сили, а коли моєї сили не досить, щоб переконатися матір (це вона найбільше дбає про свіже повітря для мене), спускаюся вниз і починаю тинятися, як в'язень, по п'ятачку нашого двору, знайомого мені до дрібнички: в кутку, як вічний страж, сидить баба Ганна, чи, як зве вона себе, Ганна Миколаївна; взимку і влітку вона сидить у плюшці, такій старій і засмальцьованій, що не розібрати, що на ній більше блищить: ворс чи зашмуляні місця. Її роль у нашому дворі санітарна — відганяє різким, як у ворони, покриком тих, що шукають тут захищених куточків.

Коли я гуляю по асфальтованому п'ятачку нашого двору, стара дивиться на мене чорними гудзиками очей і мовчить. Моє ж гуляння химерне. Виходжу на ганок і стою, на повні груди дихаючи автомобільним перегаром, що втягується у двір через під'їзд, як через витяжну трубу; опісля підходжу до лавки й сідаю. Міг би просидіти так скільки завгодно, коли б мав у руках книгу, але її в мене рішуче відібрано, я можу тільки згадати те, що тільки-но читав, а очі мої зорять у темну, чорну трубу нашого під'їзду. Стіни по боках обдерто машинами, що заїжджають сюди, — під'їзд цей будувався не для машин, а для карет; на цих подертих стінах кривулястими синіми літерами написано, що туалету в нашому дворі нема. Писала сама Ганна Миколаївна, діставши фарби та квача у завідуючого складом, — у тій частині двору, де живе стара, на першому поверсі склад канцтоварів, і машини, котрі деруть стіни нашого під'їзду, добираються в такий спосіб саме до того складу. Я міг побачити з тієї лавки залізні ворота досить вишуканої роботи — єдина справді привабна архітектурна деталь, що є в нашому дворі. Моя душа посилає туди свої струми, я витікаю в те чорне, сутінне жерло, наповнюю його своєю присутністю, притискаюся до фігурних ґрат, бо за ними хідник, по якому чомусь надто хутко біжать перехожі і мигають машини — живе там вулиця. Всю цю картину я повертаю в себе, як спогад чи внутрішнє бачення, бо мене починає з'їдати нуда, бо я стою в парадному, обпершись плечем об одвірок, і дивлюся на дощ, не маючи змоги навіть потинятися по круглому п'ятаку нашого двору; дощ хлеще й хлеще, наче величезний собака хоче випити наш двір і всі будівлі в ньому; Ганни Миколаївни нема, вона заховалася за своїм єдиним вікном, затягнутим наполовину білою, а точніше — сірою фіранкою. Зараз я не можу піти на свою лавочку, бо вона мокра, мене відділяє від світу водяна стіна; зараз і перехожих нема за вигадливими ґратками воріт, а через підворіття

тече сірий, бульбашистий і чомусь димистий потік. Асфальт також парує, і через те повітря сповнене задушливою теплою вільгю: перед цим стояли спечні дні, і стіни з асфальтом розпікалися так, що від них відходило бліде сяння. Тлінно пахне від величезних залізних барил, куди ми викидаємо сміття; там завше шукає об'їдків бездомна попеляста кішка, але зараз і кішки нема; мені невідь-чому хочеться звестися навшпиньки і послати в ту чорну трубу під'їзду свій погук, стогін чи вереск — це якесь дивне бажання, воно безглузде і через те нестерпно повабне; мені здається, що від того щось має зрушитися, що двір здригнеться від моторошного стресу, дощ перестане, пара розвіється — все заблещить молодю і свіжо; з асфальту, пробиваючи чорну кору, полізе зелена трава й білі гриби; посеред двору почне виростати, як у балеті «Лісова пісня», дерево — хай це буде верба чи береза, розпустить гілочки із салатовим листям, і все раптом осяється чистим смарагдом. Тоді відчиниться вікно, яке єдине я люблю в цьому дворі, і в ньому постане в ясно-білій сорочці прекрасна заспана істота. В неї буде пишне волосся, а очі темні, як терен, і всміхатиметься вона, показуючи привабливі ямки на щоках. Це видіння я затримую в голові довше, бо то щось сокровенне; можливо, воно привиділося в одну із найнеспокійніших моїх ночей, а може, я просто його вигідав, адже я трохи мрійник. Хоч ця візія трохи смішна й банальна, але, тримаючи її в кутику свідомості, я можу забути, що став людиною без даху, ганебно виставлений, як шкодливий кіт, із власного дому, хоч ніякої шкоди я не чинив. Я не такий уже дурний, щоб не зрозуміти: батьки виставили мене за двері не з педагогічних міркувань, їм обом соромно стало показувати навіч ту мізерію, яка живе в кожній людині, а при сварці всі люди стають ганебно нестримні.

2

Спершу з'явилася Лариса — я побачив її в жерлі напного під'їзду, була в чорному плащі, а взулася в зелені туфлі. Над головою тримала квітчасту парасолью й обходила потік, що бурунів у під'їзді, начебто не мала таких ущент мокрих туфель. Губи в неї напамоджені і яскраво-червоно цвіли на блідому, трохи жовтуватому обличчі. Лариса всміхнулася до мене, і я послав їй привітання кивком голови, як роблять це сусіди, яким найменше один до одного діла. Мені теж не було ніякого до Лариси діла: їде собі — й на здо-

ров'я; переступає калюжі — і хай; на ній чорний лискучий і шкарубкий плащ — не обходить це мене; туфлі й ноги задрипані — зараз прийде додому й виміє. Я можу відразу ж забути Ларису, бо ми тільки принагідні знайомі. Випадково поселилися обіч, і вона єдина доросла дівчина нашого двору. Маленького, асфальтованого двору, радше дворика, де мешкає кілька сімей, решта приміщень — контори, склади, цех фотореклами й поліклініка. На першому поверсі, де я зараз стою, — вивіска, і на ній така запаморочлива абревіатура, що й не вгадаєш, що за нею; отож я й не збираюся її ні називати, ні розшифровувати. Знаю лишень, що працюють там самі жінки, напрочуд схожі одна на одну, тобто не молоді й не старі, негарні й не потворні, однаково безликі й типово вдягнені. Всі вони мають розкладні парасолі і ніколи не ходять без сумок чи торбин — ті сумки й торби завжди напхом напхано. З ними я не вітаюся — вони тут тимчасові гості, вони мені ні для чого, як і я їм; їх я не бачу, як Ларису, коли вона відчиняє вранці вікно, заспана і в білій нічній кошулі; я, однак, не сумніваюся, що моя дівчина, оте ніжне привиддя — зовсім не Лариса, бо та примарна насправді не існує та й не існувала, хіба що в одній досить відомій п'єсі Шекспіра, ту п'єсу я не читав, але бачив екранізовану. Потім вона мені довго снилася (не п'єса, а головна героїня п'єси), і я не розумів чому — може, я мав під ту хвилю такий настрій, коли щось людину та й мусить хвилювати? Отож і вигадав собі ту неіснуючу дівчину, сплагіатувавши її трохи з Лариси, а трохи з героїні Шекспіра, і подібність її з Ларисою стала тільки вимушеною konieczністю, бо Лариса має щастя бути єдиною зрілою дівчиною нашого двору.

Ось вона іде через двір; обережно, як кішка; переступає струмки і перестрибує калюжі; її зелені туфлі мокрі, аж чвакають; дощ тахкотить об її парасолю і розпадається па-її чорному плащі. Через це по плащі котяться, як сльози; краплі, і мені здається, що й парасоля, і той плащ плачуть. Її ноги мокро блищать, вони якісь трохи чудні ті ноги, смагляво-матові і попри все привабливі. Ні, ті ноги тонко виточені й досконалі; вони ваблять, бо, здається, існують незалежно від отого блідого, трохи пожовтілого обличчя і неприродно червоних вуст. Мені навіть здається, що це обличчя значно старше від ніг, що ті ноги такі могли б належати дівчині, яку я вигадав. Тій дівчині міг би належати й оцей залитий сльозми чорний плащ і навіть парасоля, але ж ніяк не обличчя, особливо сьогоднішнє, бо воно задумане й сумне, а ніс у неї, як на мене, задовгий. Я дивлюся на Ларису примруженими очима, такими собі вузькими щілинками;

мені нічого витрішкуватися на неї, мені нема діла, куди вона ходила і що її смутить — може, з кимось зустрічалася, і то навряд чи був Дмитро, котрий безнадійно топче її пороги. Смішний малий чорнявий Дмитро з вусиками, горбатим носом і самовпевненістю, яка настільки позірна, що не важко здогадатися — впевненості у ньому ні на мак! Я міг би увійти в її голову й душу і прочитати її думки та що її смутить. Може, я собі приписую такі проникальні здатності, але що мені робити ще, звільненому від турбот школяреві, який пікуди з міста на літо не поїхав, який тільки й робить, що з ранку до вечора читає, а в книгах усе можливо: захоче письменник — і герой перейде через стіну. Захотів же того Марсель Еме. Письменник — володар над своїми героями. Він може загнати героя в пляшку, як зробив це з Ансельмом Гофман, та й мало чого? Я ж зараз вигнаний із власного дому, і хто мені перешкодить так невинно розважатися — нікому це лиха не принесе...

Ну от, Лариса стрибнула через центральну калюжу нашого дворика і граційно над тою калюжею летить. «Увага, — кажу собі я. — Ідуть уповільнені зйомки! Лариса летить!» Так, як я їй велю, повільно й гарно, як найпрекрасніша сарна. «Стоп!» Її зелена туфля порснула у калюжу, бо та калюжа сьогодні більша, ніж звичайно; навсебіч розлітаються сірими віялами бризки, Ларисине лице повернуто в мій бік, воно аж зелене. Червоні уста розтулено, а очі горять! Ясна річ, що на моєму обличчі одна з найбезглуздіших усмішок, що їх вигадало людство, і навряд чи Лариса її не бачить.

— Ну, чого либишся? — каже сердито й не зовсім чемно Лариса, і я відводжу очі, стаючи таким собі байдужим та дурненьким, а раз так, Лариса може відчутти до мене й поблажливість. Але ні, вона не відчуває поблажливості; здається, й досі сердиться, пристукує туфлями, вибиваючи з них воду, а тоді рішуче йде до свого парадного.

Дощ припустив і почав обцвѣхувати калюжу, на ній здулося з десяток пухирів, наче на дні тієї калюжі лежали пласкі обличчя, що видували мильні бульбашки. Дощ хльостав по Ларисиному лискучому плащі, і той заплакав ще більше, дощ вистукував по її парасолі якусь модну мелодійку, що сьогодні її кілька разів кричало радіо, — мати по неділях любить зрання вмикати радіо, та й я не проти того, особливо, коли не маю чого робити. Але мені трохи жаль Лариси, бо я таки встиг просвітити поглядом її голову і пізнав, що там у неї не все весело, що та модна мелодійка трохи й бреше; щось там є смутне — можливо, їй відходить давній

біль, а може, настроїй такий наплив. Ні, мені нічого думати про її настрої, ліпше вже дивитися на бульбашки, що їх так старанно видувають на воді ті пласкі утопленики. Я можу, зрештою, дивитися у порожнє жерло нашого під'їзду, а в голові в мене плестимуться сині сіті, і в тих сітях вільно плутатиметься золота риба моїх думок та вигадок — я ж бо бридке каченя в цьому світі...

Лариса відчинила двері парадного, за якими — чорна отхлань, вона наче завагалася, ступати їй туди чи ні; я стежив за нею примруженими очима, з посиленою пильністю, наче чекав на якусь несподіванку. Вона ж повернула лице, звісно, не в мій бік — це їй непотрібно, та й стояла до мене спиною; парасоля її була вже спущена, і дощ окроплював її простоволосу голову. Зирнула туди, де були Дмитрові вікна, і Дмитро, коли б побачив це, напевне, втішився б. Але то була надто коротка хвиля, бо Лариса вже переступила порога, і я раптом відчув, яка чорна й безконечна порожнеча за тими дверима; щось жахнуло мене, як окрик чи передчуття; не знав, для чого воно і від чого, — щось схопило моє серце в чорну руку. «Не ступай туди!» — закликав я подумки, збираючи всю свою гіпнотичну волю і так гостро вдивляючись у темну Ларисину спину, аж очі мені заболіли. Її плащ злився з чорнотою парадного, так само, як чорне волосся, і я уздрів у глибині тільки її ноги й зелені туфлі — ті поги без тіла кудись крокували, мерехтіли й світилися, аж раптом зникли: темінь проковтнула дівчину.

Тепер подвір'я було безлюдне, я дивився широко розплющеними очима на блідо-сірі потоки, вода виривалась із ринв і про щось лопотіла, наче розмовляло, захлинаючись, кілька жінок, оповідаючи щось тривожне про погоду, про страшні урагани й повені в іншому кутку планети: про те, що в природі щось починає порушуватися, про струшене небо і про його загадкові таємниці, від усвідомлення яких страшно робиться. Я слухав ці теревені, той схвильований лепет, і знову пожалів за покинутим затишком на третьому поверсі цієї невеликої кам'яниці: там теж буря й ураган, там виливається потік чорних слів, адже моїм батькам уже не треба стримувати себе з педагогічних міркувань. Мати плаче, я не маю в тому сумніву, і, може, цим і замовлено дощ, бо це плаче вся жіноча частина світу, адже чоловіча не хоче уважити її химер, через що жіноча частина відчуває озлість. В мені теж, здається, виростає озлість через те, що стовбичу в цьому вогкому, сірому парадному, що дорогу мою розмито й відрізано, що я, зрештою, стаю третьою частиною світу, яка подумки свариться з тими двома, котрі вижбурили мене геть із затишної кімнати. Бо хто я такий у цьому

світі? Людинка, яка закінчила дев'ятий клас і перейшла у десятий? Мені аж зуби болять, так їх стискаю, хочеться взяти каменюку й бахнути у вікно, яке сіро світить на мене з будинку навпроти, — воно мертво, але коли розлетиться, навколо зависне дика тиша, дощ перестане, сварка вгорі затихне, з чорного парадного, в якому розчинилася Лариса, видибає Ганна Миколаївна, рішуча й сердита, і я подумаю, що це Лариса в тій темені перетворилася на цю стару; я подумаю, що піде вона з палицею на мене, щоб побити за те розтрошене вікно. Я не боронитимуся, бо чи й матиму право? Знаю, що зараз у мене лихе обличчя, тонкі вуста і змружені очі, що я напружений і повен чорної води, яка кипить у мені й бурунить. Блищить, виграючи світляними зблисками, вологий п'ятак нашого подвір'я; вода витікає в жерло під'їзду, і я помічаю: бреде через нього, проходячи у двір, Дмитро. Він кремезний і малий, і вусики його чорні й мокрі — вертається бозна-звідки, і чуб приклеївся йому до голови. Сорочка хоч викручуй, прилипла до тіла так само, як штани. Він іде, не вибираючи сухіших місць, ступає по лискучому асфальті, а в глибині ступає інший Дмитро, перекинутий догори ногами. Я відходжу, щоб дати йому пройти, і Дмитро влітає в парадне.

— Ото намок! — сміється він, показуючи великі, кінські зуби. — А ти чого тут стовбичиш?

— Милуюся на дощ, — кажу не вельми привітно.

Він стікає водою, бо там, де стоїть, — калюжа, і здається, що так він може стекти увесь. Зробиться тут калюжею, і мені потім доведеться траурним голосом оповісти про те Ларисі — я ж буду єдиним свідком того дійства.

Дмитро визирнув із парадного; я знав, куди він дивиться. Втяг у себе повітря, наче відчув, що в ньому ще тримається тонкий запах жіночих парфум, залишений Ларисою. Я теж відчув той запах, але схвилювався від того лише Дмитро.

— Що? — спитав він, різко до мене обертаючись.

— Я нічого не казав, — мовили мої вуста, бозна від чого розповзаючись.

Дмитро подивився на мене з підозрою, насторожено й похмуро.

— Вона тільки-но пройшла! — сказав я, так само безглуздо шкiрячись.

— То ти все знаєш? — сказав Дмитро і раптом кинувся під східці, гублячи по дорозі краплі чи отак дивно розбризкуючи по сходах себе.

Я подумав, що минуло вже багато часу, і мої батьки мали змогу вимовити слова, яких не годилося мені чути з пе-

дагогічних міркувань; я подумав, що мати, можливо, вийняла з шафи сріблястого костюма і жбурнула його батькові під ноги, а тоді зламалася, впала в крісло й заридала, ховаючи обличчя в долоні. Батько, певне, стоїть із розтуленим ротом, в якому замерзли ті слова, що їх він недоказав, вони розтавали в роті, як льодинки, а може, й пігулки, адже не солоденький смак відчував батько, а гіркий. Ну що ж, коли так, я можу підійтися додому, їм обом це буде на руку, бо мати, зважаючи на мене, перестане плакати, а батько проковтне свої гіркі пігулки. «Хай буде так!» — милосердно вирішую я, але мої ноги не зрушають з місця, мертво стоять на підлозі, викладеній червоними й сірими плитками, а побіч виблискує калюжа, яка натекла від Дмитра, — частина його розлитого ества, сумного сьогодні, бо в його голові я уздрів той-таки кисіль, що й у Ларисі, — щось вони поміж себе мали, і щось їм боліло. Я сперся плечем об одвірок і знову дивився на дощ; в цей час із парадного вийшла в чорному лискучому плащі Лариса, вона побігла через двір, тримаючи над головою парасолю, наче тікала від тої навісної темряви, в якій побувала. «Значить, моє заклиття подіяло!» — подумав я не без утіхи і тихенько присвиснув. Мене різнуло вогнем чорного Ларисино погляду, але цього разу я не всміхався. Був серйозний і дивився широко розплющеними очима. Зелені туфлі вже стукотіли в під'їзді, вибиваючи коротку луку. «Не тікай! — сказав я подумки Ларисі у спину. — Він уже тут!» Але вона, здається, саме від цього й тікала, бо, перш ніж переступити через приступку хвіртки в залізних воротах, озирнулася і, хоч могла побачити тільки мене, окинула зором сіру отхлань нашого парадного: чогось вона страшилася — я пізнав це по пласкому, безликому обличчі, не було на ньому нічого. Така собі гладка жовтувата матова шкіряна поверхня, така собі бліда пляма — мигнула до мене й пропала. В цей час на хіднику з'явилося п'ятеро постатей під парасолями, і ці постаті потягли чи, радше, втягли між себе й Ларису — подалася за ними, дорешти забувши, що не порожню отхлань нашого парадного вона побачила, а таки мою персону — безпритульного й самотнього, наче сльоза.

«Драма з продовженням, та без кінця», — подумав я, бо чомусь здалося мені, що Лариса таки тікала від Дмитра. Я спробував подивитися на неї, але вже не своїми очима, а Дмитровими, зазирнув у двір через Дмитрову потилицю — а чому не можна дивитися й так? Отож я побачив чорну тінь і бліду пляму; вона мигнула у вікні саме тоді, коли Дмитро перебігав лискучий асфальт нашого дворика, — те обличчя напевне помітило Дмитра, і от тепер вона нервово

бігла по лискучих плесах хідника й вулиці і вряди-годи озиралася, наче чекала за собою щохвилини погоні. Вона забула про негоду і про те, що в цьому місті їй віде подітися від дощу, не врятує її ні плащ, ні парасоля — закрутить її, можливо, каламутний та шумливий потік і понесе, як тріску чи горішній каштан.

Плететься сивуватий морок, вогкість вливається в парадне, і я відчуваю, що насичуюся нею, наче губка. Воложіють моя сорочка й штани, воложіють губи і все обличчя, волосся моє осідає під тиском вологого повітря, яке проникає в тіло, вливається в мене, просочується крізь усі капіляри. Я думав про те, що батько стоїть зараз біля вікна й нервово курить. Мати все ще плаче, а сріблястий костюм валяється на підлозі, як убитий. Не було в того вбитого ніг, а голова у вигляді знака запитання — костюм було начеплено на вішалку. І ота видимість людини, котра хотіла дорівнятися до власної одежі зі знаком запитання замість голови, ставала така безпомічна, пласка та безживна, що мати, позираючи на неї, ще більше переймалася жалем і ще гіркіше плакала. Батько, викуривши сигарету, викидає недопалок коротким роздратованим рухом. Біла риска креслить дугу і падає просто в потік серед двору. Тонкий папірець швидко розмокає, і з нього вимивається недопалений тютюн — коричневий поплавець фільтру поколивався просто в під'їзд, щоб і собі впливти з нашого двору туди, де проскакують, підстрибуючи, постаті під штучними дашками і де з шурхотом розбивають воду на асфальті автомобілі. Мені чомусь стало жаль тієї сигарети, а може, й батька, а може, й батька з матір'ю водночас, я вже напевне знав, що мені дозволено, а може, й потрібно повернутися в квартиру: мати тоді скочить із крісла й підхопить з підлоги оту видимість жінки із знаком запитання замість голови, а батько повернеться од вікна і винувато засвітить усмішкою — йому треба буде якось переді мною вибачитися. Він уже відчував свою провину і тепер стане м'який та запобігливий перед нами обома, і костюм уже напевне нікуди не дінеться з нашої шафи, а з завтрашнього дня мати сяде на діету, і тоді в неї буде мученицьке обличчя і суворо стиснуті уста. Частіше підходитиме до дзеркала і вдивлятиметься у своє відображення; їй, можливо, запрагнеться чуда і захочеться спитати в того безмовного свого двійника, чи й справді вона така вже неподібна до тої дівчини, в якій очі світилися чарівно й загадково і яка хвилювалася навіть тоді, коли на вікні зацвітав вазон?

Хтось енергійно біг по сходах, голосно стукочучи підборами, і я відступив од дверей, щоб дати дорогу. Вусики в Дмитра смішно підстрибували, а очі були серйозні. Він уже встиг перевдягтися — були на ньому сірі штани й потертий светр.

— Ще й досі стовбичиш? — спитав він.

Хотів дивитися на мене спогорда, але я вищий за нього на півголови. Ми раптом зустрілися поглядами, і між нами пролетіло щось: не слова, не думки — щось неоформлене, якісь емоційні спалахи — ми наче обнюхали один одного, бо що то за хлопець, подумав я, якого дівчина за носа водить! Адже всі знають, що Ларису вряди-годи проводить високий, як тичка, і патлатий, як опудало на тій тичці, піжон. Піжон ходить у джинсах, які обтягують його маслаки так, що ледве рухає ногами, в піжона на плечах запрапа джінсова курточка; Дмитро проти піжона, як кілок проти стовпа; в піжона настовбурчені брови, і ті брови ворущаються, коли він розмовляє. З коротких рукавів запрапої курточки витинаються руки-лопати, покриті жилавими наростами; коли пізно, піжон обіймає тими лопатами Ларису, притискаючи до себе. Лариса вуркотливо сміється в його запрапу курточку. Під тою курточкою — теніска без гудзиків, в просвіти пре густе, кучеряве й чорне волосся, певне, Лариса торкається обличчям того волосся, і їй лоскітно. Всі, хто не спить у нашому дворіку, стежать за тою парою, прикипівши до вікон, і навряд чи не робить так само й Дмитро. Я сам люблю підглядати за тими обнімальниками, але це тоді, коли не заважає мені мати, яка й собі не від того. Тоді вона якось дивно бадьорішає, а потім довго шепочеться з батьком, а часом і хихоче. Дмитро ж робить вигляд, що нічого того не бачить, і, як тільки Ларисині батьки виходять з дому, скочується зі сходів і, широко стрибаючи подвір'ям, біжить до Лариси, довго потім у неї пропадаючи. Назад він уже не біжить, а повільно виходить, баба Ганна повертає в його бік темне обличчя і щось співчутливо говорить. Але Дмитро не слухає, його рот скосбочений кривою усмішкою, руки загнано в кишені, і рухається він трохи боком, підіймаючи ліве плече. Він знає, що на нього дивляться вікна, що в тих вікнах не одне приліплене до шибки обличчя, але він сприймає це як неодмінну приналежність тих шибок, як фіранки чи вазони з квіточками, — щось та й повинно у тих вікнах стриміти! Обличчя в нього бліде, як стіна, пласке, випите, і всі, хто стежить за ним, відчувають лиху втіху —

кожному відомо, що йому в Лариси навряд чи й повелось, адже та Лариса — така собі штучка, проганяє його від себе, але й не липшає без надії.

Оце все, що я так довго розказав, відбилось у моїх очах і вклалось у мій погідливий позір, призначений Дмитрові, і він це чудово зрозумів, бо відповів так само; наше перемовляння було наче азбука Морзе, де крапки й риски означають літери, а відтак і слова. Його зневага, проте, була елементарніша від моєї, бо я поділяв зневагу до Дмитра майже всіх пожильців дворика, його ж зневага ґрунтувалася на тому, що я от — пацан, що мені такі зальоти й пристрасті заказані, а він, Дмитро, стоїть на житейській драбині куди вище, що мені зась і зась зрозуміти його, адже його біль не вигаданий і не вчитаний з книжок, а таки справжній, що він воює за Ларису і сподівається, що та, зрештою, його оцінить і пошанує. Він тільки не знав, що виглядає жалюгідно з отією своєю лицарською відданістю і що ту його жалюгідність помічає перш за все Лариса, і їй ліпшим здається оте джинсове одоробло, що ходить до неї, а може, й оте одоробло така собі шмата, квіточки носить, які потім, зів'ялі й покорчені, Лариса викидає у бодню для сміття. Я раз побачив ті квіти, що лежали поверх покидьків, напіврозкладені трупи квітів з чорними скрученими пелюстками, із зіглілим стеблом; нудота підступила мені до горла, бо краса невічна й петривка, вона в'яне швидше, ніж встигаш дихнути. Може, й не моя це думка, а вчитана, батько сказав би, що в моєму віці таких речей не розуміють і не відчувають, але мені здається, що таких речей не розуміють і не відчувають ті, хто дивиться на світ ситими очима.

Дмитро уже не зважав на мене, він вийшов на дощ. Краплі відразу ж в'їлися в його світлі штани, лишаючи розплескані цятки. Але він не помічав дощу. Повільно перейшов двір, перед Ларисиним парадним зупинився, наче набрав повні легені повітря, а тоді пірнув у темінь — його світла постать метнулася під сходи. Я вже не міг покинути спостережного пункту, бо хотів побачити Дмитрове обличчя, як він повертатиметься; коли людина ловить облизня, на неї цікаво дивитися. Не кажу, що це моє бажання шляхетне, швидше навпаки, але де вже дітися: кожного з нас побивають свої слабкості, пацан ти чи дорослий. Я знаю, що так само вчинив би батько мій та й мати, а яблучко, як відомо, далеко від яблуні не котиться. Отож я готувався зажити лихої втіхи в той час, коли Дмитро натискав і натискав там, у темені, чорного гудзика дзвоника, аж доки не розчув повільного чалапання: йшла до дверей Ларисина мати. Ларисина мати працює в цеху фотореклами так само, як і мої

батьки, вона стоїть перед оцинкованою балією в довгому синьому прогумованому фартусі і бабрається в тій балії, промиваючи знімки; вона широка, як столітній дуб, але зросту має метр п'ятдесят, через це здається квадратною, і все в ній квадратне: обличчя, постать, навіть очі. Вона йде через коридор страшенно повільно, і Ларисин батько не витримує такої забарності, він горлає з канапки, на якій лежить, що Лариси немає вдома. Але Дмитро не з таких, що відступають з першого разу, він таки дочекається, поки Ларисина мати дочовпає до дверей; Ларисиному батькові він не довіряє, бо той працює завскладом у нашому-таки дворіку, а в суспільстві прийнято вважати, що всі завскладами — дури-світи. Я уявляю собі ту зовсім некепську сцену: кладає замок, і квадратне обличчя Ларисиної матері виглядає у провіт, який дозволяє зробити ланцюжок на дверях; Дмитро всміхається, киває і дивиться на Ларисину матір так чемно, лагідно й покірливо, що вона мимовільно починає всміхатися й собі; вони так любо одне з одним пересміхаються й перемовляються, що в обох у крові трохи побільшується вміст цукру; в цей час Ларисин батько репетує, все ще не сходячи з канапки: «Та скажи йому, що Лариси немає вдома!» — «А так нема! — співчутливо і з жалем каже Ларисина мати. — Була та й нема!» Тоді Дмитро сутеніє, але не настільки, щоб прибрати з обличчя чемну всмішечку, він кланяється й вибачається і задкує, а на нього співчутливо дивляться лагідні очі, що плавають на обличчі, як вишкварки в салі... «О немилосердний! — картаю я себе. — Чому ти такий лютий?» Дмитро збігає по сходах, голосно стукаючи підборами, а на першому поверсі прочиняються так само прив'язані на ланцюг двері, і в них темніє обличчя Ганни Миколаївни.

— Нема її, Митю, нема! — тонко співає баба, хоч її інформація увіч заізніла. — Десь повіялася, я бачила!

Але Дмитро й оком не веде в бік баби і знову вискакує на дощ, і той нападає на нього, наче сотня птахів; Дмитро втягує голову в плечі, роблячись ще меншим; його вусики ворухаться, він робить дихальні вправи, бо коли він був такий чемний там, на другому поверсі, забув дихати, отож віддихується вже тут; очі бігають, а обличчя бліде. Я дивлюся на нього, й темна хвиля підкочується мені під серце, його стискає холодна жменька; мені також бракує повітря, і я втягую його в себе із присвистом — що це зі мною, може, жалію цього лицаря сумного образу? Але я його таки жалію, не можу дивитися на ту його криву усмішку, яку несе просто на мене; йому ж усе болить усередині, стогне й нівечиться. І в мене все також болить та стогне, начебто

біль з його грудей я пересадив у свої: не можу під цей час інакше! Я бачу й інше видиво: там, у Ларисиній господі, мати вже дочовгала до канапки, на якій розлігся Ларисин батько; Ларисин батько заклав руки під голову, а ногу в синіх спортивних штанях закинув за ногу; він гичоче з Дмитра, і його золоті зуби палахкотять.

— А він мені наравиться, — каже Ларисина мати. — Чи, може, ти хотів, щоб вона вийшла за того каланчу?

Але каланча — батьковий улюбленець: незважаючи на молодий вік, він працює помічником завскладом десь у такому, як наш, дворіку; каланча через кілька років стане завскладом; батько аж підхоплюється й сідає на канапці, розповідаючи все це; каланча має на плечах голову, не гарбуз; батько стукає пальцем по черепу, і той звучить, як гарбуз.

— А що, — сказав Ларисин батько, — тобі погано за мною живеться?

Мати стоїть супроти нього, чотирикутна й добродушна; жоден м'яз не рухнеться на її обличчі, та й де ті м'язи під такою товщею; очі дивляться лагідно, і вся вона кругла, задоволена й умиротворена — це теж, здається, частина мого жалю, скерованого до Дмитра, бо я раптом починаю хотіти для хлопця чуда. Хочу, щоб його полюбила Лариса, щоб вони одружилися, щоб Лариса стала такою, як її мати, бо мій батько говорить: хочеш поглянути на свою наречену в майбутньому, подивися на її матір. Мій батько проголошує цю істину, маючи на увазі свою жінку, а матір мою і матір матері, а мою бабу: мати і моя баба напрочуд між собою схожі; отож я й бачу цю ідилію (чи добрий я при цьому?); виходять вони з парадного, ні, це виходять Ларисина мати з батьком; вони одягнені неабияк, і одежа та хтозна-скільки коштує — ота шкірянка батькова і отой срібнотканий плащ на Ларисиній матері; вона тримає чоловіка під руку, і вони не йдуть, а пливуть через дворик; сяють золоті зуби Ларисиного батька, він гордо несе голову — хай на них дивляться, хай! Хай покусають губи і роблять вигляд, що насміхаються, — хай! Ларисин батько має тверде, вольове лице, зір його палає, а поруч нього, як мірка його добробуту, — жінка; це не костюмашна Дмитрова мати, отой мішок з маслаками, яка не ходить, а бігає, тягнучи в руках по пудовій торбині, о ні, пудові торби його дружина не носить!

— І нема чого сміятися, — каже моя мати ображеним голосом, бо це мій батько з того насміхається. — Хіба погано вони живуть? Чи ти коли чув, щоб вони сварилися?..

Але я вже не маю коли думати про це: до мене наближається, злісно блимаючи очима, Дмитро.

— Ти ж казав, що вона пройшла! — сердито мовив він.
— Бо таки пройшла, — я зорив на нього спокійно. — Я ж не казав, у який бік!

Блимнув на мене, наче перевіряв, чи не наслідуюся я з нього, але мов обличчя тримало подобу ангела.

— То в який бік? — спитав.

— В один і другий.

— Як це так? — не зрозумів Дмитро.

Тоді я показав рукою: туди й сюди. Спершу туди, а потім назад.

— Зрештою, мені це ні до чого, — сказав Дмитро.

— Авжеж, — мовив я.

— А взагалі, чого ти тут стовбичиш? — не втримав рівного тону Дмитро.

Я стелю плечима:

— За наказом батьків дихаю свіжим повітрям.

Дмитро засміявся. Беззвучно розтулив рота, повного великих зубів, і чорні вусики смішно підстригнули. По тому стулив писка, і його обличчя знову стало смутне й серйозне.

— Дякую за інформацію, мілорде.

— Пліз, — сказав я, бо вивчаю в школі англійську мову.

Дмитро пострибав, перемахуючи через кілька сходинок, а я схилив набік голову і змружив очі. «То як там дощ?» — подумав і відчув, що мені починає поколювати у скронях, губи затремтіли, і я прикусив їх, щоб стримати позіх.

4

Мої очі уздріли деталь, якої раніше чомусь не помічали. В лівому кутку двору було протягнуто вірвовку, на якій Дмитрова мати вішає білизну. Вірвовка мокро провисла над двором, і по ній з обох боків стікала вода. Струмінь з'єднувався в найнижчому місці дуги і з дзюркотом розбивався об асфальт. На цій вірвовці завжди щось висить, моя мати постійно з цього невдоволиться: «Виставляти свою білизну, брр!» — казала вона, а батько тільки гмикав.

— Але перед нами ти її виставляєш? — сказав якимось, а мати подивилася на нього здивовано й осудливо.

— Не роби з себе дурника, — кинула вона згорда й демонстративно подефілювала на кухню, в той час як батько по-змовницькому мені підморгнув: робити з себе дурника йому, очевидно, складало приємність. Дмитрова мати й справді вішала на тій вірвовці речі неподобні, але це її, здається, не обходило: мала собі за дім цілий наш двір.

Батьковий недопалок не вплив із двору, він застряв біля бодні для сміття; вода загинала тонкий папірець, вимиваючи жовті смужечки тютюну. Дощ раптово припинився, пролітали тільки поодинокі краплини. Сіре місиво над містом змішалось, подалося вгору, розбилося на нерівні оторочені світлими лініями площини. Саме в цей момент завищала залізна хвіртка у воротах і через штабу переступила Іра. В одній руці в неї була парасолька, а в другій сумка. Я подумав, що саме тепер пора податися нагору, бо Іра була моя ровесниця й однокласниця, а відомо, як ставляться одне до одного однокласники поза школою: намагаються або не помічати, або й оминати. Однак щось мене зацікавило в тонкій дівочій постаті, чого й не назвеш; може, такий самий плащ, який носить Лариса, чи зелені туфлі, які теж носить Лариса. Я подумав, що цей збіг фантастичний, а ще фантастичніше було те, що обличчя в Іри було гарне такою красою, якої я раніше в ній недобачав. Зрештою, нічого в цьому обличчі особливого: гострий носик, гостре підборіддя, маленькі уста; ні, щось таки було — щось в очах, у погляді чи в цілому обличчі, замисленість чи замріяність; обличчя вогке від дощу, мокрі виї, лискуче волосся — не таке, як в Лариси, не фарбоване й мертво, а живе. Еге,— сказав я сам собі,— треба тікати, бо мене раптом почало щось затягувати. Я навіть знав що: нудьга зелена, оце безнадійне й дурне стовбичення; я чомусь подумав, що Іра молодша Ларисина сестра, хоч насправді вона була сестрою Дмитровою; вона не зверне в бік до парадного, в якому живуть Лариса й баба Ганна, а хоч-не-хоч піде просто на мене, і я мушу принаймні привітатися з нею.

— Пропустиш мене? — Іра вже стояла біля порога й чекала, поки я звільню дорогу.

— Де це ти ходиш у дощ? — спитав я, розсвічуючи дурнувату усмішку.

— Чемним людям годиться привітатися,— сказала Іра.

— Здоров! — бовкнув я, не рушаючи з місця.— Мене приклеїло до цього порога, і я не можу звільнити тобі дороги.

— Ха-ха! — засміялася Іра, блиснувши очима.

«Господи,— подумав я,— чи ж вона знає, що з нею вивторив цей дощ?»

— Не згадуєш школу? — спитав я.

— А що це таке? — вигнула брови Іра.

— Це таке,— показав я руками, малюючи щось чотирикутне.— А в тому пацюки з мишами.

— Ха-ха! — засміялася Іра.— А ти й справді трохи на пацюка схожий.

Мене це вколело. Але обличчя моє всміхалося, чи «либилося», як доречно зауважила Лариса.

— А де ж мій хвіст? — спитав я весело.

— В голові, — відказала Іра. — Пускай мене!

— Не пущу, — мовив я. — Хочу, щоб тебе розмочив дощ.

Але дощу вже не було. Ніщо не могло розмочити оцю незнайомку, що стояла переді мною. Мені якось дивно завинулось у голові, і я так на неї подивився, що погасила усміх і блимнула на мене трохи перестрашено.

— Слухай, ти не п'яний? — спитала, намагаючись утримати жартівливий тон.

— Стою отут і п'ю дощ, — сказав я. — Можна від цього сп'яніти?

— А я думала, виглядаєш з неба погоди.

— Небо у мене в голові, — сказав я, й Іра засміялася.

— То ти пропустиш мене? — спитала трохи заклопотано.

— Ні, — відказав я. — Тобто так, Але спершу вгадаю, де ти була.

— Вгадай, — згодилася Іра.

— В Таньки Ковалевської.

— Ну, а далі?

— А потім тобі набридло, і ти пішла блукати по дощі. Дорогою знайшла оцю торбу з редискою та огірками.

— Редиска вже відійшла, — сказала Іра, сміючись.

— Ну, гаразд. У торбі капуста й огірки.

— Виняткова проникливість, — сказала Іра. — Мати послала мене це купити, а ти підслухав.

— А гроші ви з Танькою проїли. По скільки пачок морозива ум'яли?

— По п'ятдесят, — сказала Іра. — Все вгадав?

— А щось угадав?

— Я й справді заходила до Тані.

— А Танька поїхала до родичів у село.

— Звідки знаєш?

— Вгадую. А по-чому огірки й капуста?

— Всі гроші, — сказала Іра.

— Феноменально, — мовив я. — Пліз, проходьте, мадам. — Я відступив з проходу, й Іра зайшла. — Мадам, — сказав я, — чи не дозволите піднести вам угору огірки й капусту?

— Перерवेशся, — сказала Іра. — Але коли хочеш, неси!

Сумка була важка, і я зробив вигляд, що мене аж перекривило.

— Ну й сильна ти, Ірко, — сказав я. — Така тендітна істота — й тягає такі тягарі!

— По-перше, я не Ірка, а Іра, — сказала дівчина. — А по-друге, я не тендітна істота. А ти не тягаєш додому овочів?

— Цю місію взяв на себе мій батечко. Уявив, що то його святий обов'язок, а я не хочу йому заважати. Через давнє правило: шануй батька свого!

— То ти нічого вдома не робиш?

— Нічогосінько,— урочисто сказав я.— І найцікавіше те, що мені нічого й не хочеться робити!

— Отже, ви трутень, сер!

— Трутні так само потрібні, як і робочі бджоли. Це, шановна, самці бджіл,— сказав я самовпевнено.— І те, що бджоли їх проганяють, ознака вічної жіночої невдоволеності...

Ця мудрість, що я її проголосив з найдобродушнішим виглядом, була не моя. Я її вичитав і затямив. Зрештою, все розумне, що я кажу, не моє, а вичитане. Я тільки вмю розрізнити, що розумне, а що ні, і вмю тим користуюся.

— Ти гострий на слово,— сказала Іра, пильно до мене придивляючись.— У школі я за тобою цього не примічала.

— В школі я належу до списаних у бельбаси,— відповів я.— Там мене переконають, що коли «а» більше «б», то «б» менше «а» — чи не нудно? В житті цього правила аж ніяк не дотримуються. А коли ти списаний у бельбаси, то чи варто розгачарувати вчителів? Їм, бідолашним, так важко переучуватися!

Іра була відмінниця. Відмінниця круга, бездоганна, серйозна, я навіть думав, що без гумору. Вона — вічне шкільне начальство, вічний читець кволих віршиків на урочистих ліпійках, постійний член якихось комітетів і рад; Іра була правильна до нудоти, і я б, здається, ніколи не звернув на неї уваги, коли б не сьогоднішній дощ. Я надто довго безмовно затуляв прочіл, змерз і посинів, в мене влилося кілька кілограмів води, хоч і не під дощем я стояв, тому й висипалося з мене так багато слів.

— Ну от,— сказав я, спиняючись біля її дверей.— Ми, здається, й познайомилися. Бачиш, який я культурний, торбочку тобі підніс.

— Дякую,— засвітила усмішку Іра.— Ти, я бачу, славний хлопець...

Вона вже не була тою дівчиною з дощу. В її обличчі не було того, що так вразило мене і чого я не розумів. Стояла переді мною, здається, та ж таки бездоганна відмінниця, і я раптом злякався: чи не розсипав я перла? Її остання фраза була поблажлива, таке собі м'яке потурання тому, що я таки бельбас і їй жаль мене. Ну, що, подумав я, хочеш мене перевиховати? Станеш читати мені лекції на популярні педагогічні теми? Але ні, щось таки було в ній сьогодні.

«Чорт забирай! — загорлав я подумки.— Ну, чого ти на мене так дивишся?» Язик же мій мовов.

— У нашому дворі все розкладено попарно,— казав я.— Тільки одна Ганна Миколаївна не має пари. В нашому дворі тільки ти і я одного віку, тобто нашого віку. Нам треба частіше розмовляти, ти не вважаєш? Отак зупинятися на сходах і доказувати, що нема поміж нас дурнішого...

— От дивак! — сказала Іра.— Ти якийсь сьогодні на себе не схожий. Це дощ на тебе подіяв? Ну, я пішла...

— Стривай,— затримав я.— Хочу тобі сказати якусь розумну річ.

Але моя голова раптом виявилася порожня, нічого розумного я не міг з неї видобути. В мене почав наливатися сірий, поганий настрій: чого це я викаблучуюся? Що сталося зі мною і чому я тримаю на сходах цю дівчину? Нудно мені, скучно? Звісно, нудно й скучно, бо мене витурено з дому і я не хочу туди повертатися.

— Кажі свою розумну річ, бо йду...

— Ні! — зітхнув я.— Нічого розумного мені в голову не приходить. Будь здорова, чорноброва!

Але Іра не поспішала. Дивилася на мене, і щось знову почало зі мною діятися. Я знову почав забувати, що переді мною нудна однокласниця: щось-таки сьогодні у ній було. Мені аж голова почала боліти і якийсь дивний трем у тілі з'явився: чи не захворів я часом, простоявши так довго в парадному?

— Ти, здається, посмутнів,— обережно сказала вона.— Щось у тебе сталося?

— О ні! — сказав я тоном бадьорого півника.— Просто мені захотілося познайомитися з якоюсь прекрасною незнайомкою. Мене звати Ігорем, дівчино, а вас?

— А мене Іра,— зімружила весело очі моя однокласниця.

— Дуже приємно, Іро,— я простяг правицю, і ми поручалися.— Ми ще зустрінемося?

— Коли будеш стовбичити весь час у парадному, то безумовно.

— Я це й хотів від вас почути. Ад'ю!

— Чао! — сказала Іра і, відвернувшись, натисла на гудзика дзвінка. Я теж відвернувся й подивився на свій третій поверх, де мене ніхто не чекав.

Отоді й прийшов поганий настрій — те, що лише передчувалося; зараз я купавсь у чорній купелі й обростав вологою, кострубатою темінню. Очі мої були чорні, як ніч, а в тілі ніякої сили. Я не хотів заходити в квартиру, бо знав: мати там досі плаче, а сріблястий костюм розпростано лежить на підлозі з головою у формі знака запитання, мати ламає руки й ридає — справдешня піста, бо й сліз проливається чимало.

— Запропастила я своє з тобою життя! — кричить вона, і я виразно чую це з-за дверей.

У відповідь: «Бу-бу-бу, бу-бу-бу!»

— Хіба ти не піднімав на мене руку? — кричить мати, і я відступаю від дверей, бліднучи й холонучи. Е ні, не час мені туди повертатися.

«Бу-бу-бу! Бу-бу-бу!» — чується батькове бурмотіння.

— Я тобі все простила, але ніколи цього не забуду!

«Е ні,— кажу собі я.— Не час мені туди повертатися!» Треба знову сходити вниз і знову стриміти свічкою в парадному, вивчаючи життя сусідів. А як там дощ?

Я визирнув у вікно. Надворі монотонно хлюпотіло, і потоки шумливо виплескувалися з ринв. Мені стало жаль, що я так швидко розлучився з Ірою, може, від того у мене оцей лихий настрій? Мені б просвітлитися й не сумнитись, адже те, що уздрів у дворі, те чародійне перетворення, яке відбулося з бездоганною відмінницею, чи не послане мені чудо? Те чудо, якого цілий день сьогодні прагне душа. Я раптом відчув, що починаю розпливатись у той дощ, в небо, шматок якого висів над дахом, під яким містилася поліклініка; душа моя пливла і пливла у глибину сірого мороку. Це був безголосий поклик, бо де воно, справдешнє чудо, якого так прагну? Де воно, те небо, де безмежність, де моя здатність летіти й розширюватися, розпросторюватися душею аж так, щоб тіло відчувало дзвінкий ритм, щоб серце чітко видзвонило секунди? Можливо, це станеться завтра, коли я не відчуватиму оцієї беспорядної бездомності, коли прочитаю таку книгу, від якої висвітлиться в мене лице. Тоді я вриюсь у подушку, заплющу очі й уявлю великих білих птахів, що взяли мене на крила й несуть. Я побачу внизу веселу землю, а коли ступлю на неї, в мене буде таке ж погідне обличчя, яке буває в Ларисиною батька, завідуючого складом, котрий знає секрет житейської гармонії. «Ти добрий? — спитав я себе.— Іронізуєш з Ларисиною батька, бо той не

герой з білозубою усмішкою, а завскладом?.. Бридня це, бридня!» — бурмочу я, адже все, що мене мучить, що зробило мене бездомним, — все це дрібниці, результат буденної, як асфальт, сварки, і нема чого цим перейматися. Ану, приступи до своїх дверей! — наказав собі я. Натисни на гудзика свого дзвінка! Зроби це так само безтурботно, як Іра, бо в неї батько з матір'ю не сваряться. Її батько — водій величезної вантажної машини з довгим сріблястим кузовом; він їздить у далекі рейси і не буває вдома тижнями. Зате коли повертається у наш дворик, немає в мене більшої втіхи, як дивитися на нього. Іде розхитаною ногою, все тіло його дрище втому, але він уже відчув затишок рідної домівки; здається, він відчував його весь час, ганяючи свою машину по трасах; у нього важкі руки, звисені вздовж туба, — ще не відвикли від напруги, адже стільки годин тримали кермо. Він зводить голову, я не раз бачив його щасливе, веселе, залите радісним усміхом лице. «Галю, Іро! — кричить він, навмисне пропускаючи синове ім'я, адже прагне жіночої ласки. — Ви вдома?» Тоді стукає вікно на другому поверсі, чути тихий зойк чи радісний погук, і ота суха, костюмашна жінка, Ірина й Дмитрова мати, ота вічно заклопотана, засмикана, та, яка не соромиться вивішувати у дворі неподобні речі, раптом освітлюється і оновлюється. Я пригадав: он він, знайомий вираз, он що я побачив сьогодні на Іриному обличчі, адже не раз я заставав цю сцену, коли повертався додому.

Старий стоїть серед двору, кремезний, як дуб, з безживно звислими руками — задер голову і сміється всім обличчям, а у вікно виглядає не та костюмашна, а якась дивна жінка, щаслива, гарна, схвильована. Махає рукою, киває головою, зрештою, зникає і вже біжить назустріч через довгого коридора, а шофер раптом забуває втому, він переганяє мене і, хапаючись рукою за перило, перестрибує по кілька сходиночок. Я притримую ходу, бо вони мають зустрітися без свідків, вони там кидаються в обійми одне одному, жінка плаче, а він сміється й обціловує їй обличчя; тоді бере за худі, костюмашні плечі й веде у відчинені двері, в яких світяться такі ж радісні й усміхнені лица — Дмитрове й Ірине. Я вже й собі біг під сходи, бо хотів побачити, як входять вони, обійнявшись, у двері, їм незручно, через те входять вони боком, відтак висовується шкарубка, чотирикутна, зовсім така, як у мого батька, рука і сильно кидає ті двері, які з ляскотом заплескуються.

Я не раз стояв біля тих зачинених дверей і, як дурний, усміхався, я й зараз усміхаюся, згадуючи ту сцену, — ось що я побачив на Іриному обличчі — ту ж таки радість, яку

вона відчуває, коли повертається з поїздки її батько. Тоді за їхніми дверима чути вигуки, сміх, голосну балачку — всі говорять, перебиваючи одне одного, а я бреду на свій третій поверх, ледве переставляючи ноги, — за моїми дверима ніколи не буває такого щасливого гомону, адже мої батьки працюють у цеху фотореклами, яка міститься в нашому дворі, і не розлучаються ні вдень, ні вночі; моя мати вважає, що через це запропастила життя, але коли батько захотів сам поїхати в будинок відпочинку, вона розкричалася й не пустила його, а потім сердилася цілий тиждень. Вона чогось боялася — де тут усе зрозуміти істоті, мозок якої складається з цитат прочитаних книжок? Через це мій батько часом тікає з дому, він і сьогодні це зробить, але його втеча елементарна. Іде до свого приятеля зі шкільних часів Миколи Карлюченка, вони беруть шахівницю і мандрують у сквер, де вже зібралося кілька десятків таких утікачів: грають у шахи чи луплять у доміно, а коли їм стане на душі сухо й терпко, змочують її пивом і сидять у сквері доти, доки не вивітриться з них отой мокрий дух, балакаючи й перекикуючи один одного. І у них виходить не розмова, а перегукування, як у ворон чи горобців, котрі збиваються у зграї. Повертається батько в такі дні пізно, коли вже ми повлягалися, я чую, як обережно відчиняє двері, як ходить у темряві, як завертає на кухню, хрюпає дверцями холодильника і щось жує у темряві. Весь цей час мати тиха й непорушна, наче її не дихає, а може, вона під ту пору й не дихає; батько сидить на кухні довго, за цей час я встигаю заснути й знову прокинутися, а він усе ще щось жмакає, п'є холодний чай, бо світла не засвічує. Йому присвічує лампочка з двору, а часом місяць, і те світло, що проливається через дахи з вулиць, — цього досить, щоб не понести чашку до вуха і щоб розрізнити, де хліб, а де ніж; отож батько сидить собі й тішиться самотністю, а чи велика це втіха, хтозна! Потім він піде у ванну, там світло засвітить, але щільно причинить двері; мати все ще буде бездиханна; батько вмиватиметься й чиститиме зуби і робитиме все так повільно, що мати не витримає і перевернеться з боку на бік. Тоді знову стане бездиханна, а я засну, а коли ні, то почую, що батько крадеться навшпиньки до кімнати, де спить із матір'ю, він уже роздягнений, і його світлі труси матово сяють. Він лягає й шумно видихає повітря.

— Що, наволочився? — кризь зуби шипить мати.

— Еге! — відповідає він і тихо хихоче.

Тоді мати різко відвертається від нього — от і все: сон, тиша, благодать, можна спати, бо навколо темінь, і ми п'ємо цю темінь, рівномірно її вбираючи в себе, а разом з

нею і сон; тепло так, мирно й затишно; крізь затягнуті штори пробиваються світляні смуги, часом десь засурмить машина, десь у глибині міста задзвенить тривожно трамвай, світ хитається й пливе, а разом з ним наш будинок і дворик, в який без перешкод заходять запізнілі гультіпаки, і нема кому їх прогнати, бо спить вірний сторож нашого двору Ганна Миколаївна; поверхом вище спить Лариса, і їй сниться чи Дмитро, чи піжон, сплять її батьки — цілий світ засинає й бачить різні дива, починаючи жити зовсім не так, як удень, — в тому другому світі все відбувається так невідповідно до їхнього життя під сонцем, що вранці, прокинувшись, ніхто в ті дива не вірить...

Я щось тримаю на дні серця незбагненне, якесь тихе передчуття, але щоб його збагнути, мені треба не блукати по сходах, наче коту, а відчутти спокій, який має людина з дахом над головою. Хай би пішов кудись батько, а за ним і мати, я б опинився сам і тоді напевне збагнув би, що відчувається. Мені раптом стало страшно: а що коли батько й справді зараз вийде? Застане мене тут на підслухах і зрозуміє, що я все чув. Все, чого мені не треба знати, адже у них там з матір'ю якесь своє життя, і чи справді він колись її бив? Це якось не вкладається мені в голову, можливо, це якась материна гіпербола? Я тихенько спускаюся униз, ступаючи на п'яти, тихенько наближаюся до своєї вихідної точки — ще мені повертатися додому не пора. Але я встиг зійти тільки на другий поверх, коли вгорі сердито хряпнули двері і я почув, як по сходах хтось важко йде. Спинився біля вікна і почав дивитися на дощ — ледве-ледве мжичив, здається, вичерпувавсь, як і я. Мені вже почали боліти ноги, вже язик став у роті сухий, я дививсь у вікно й нічого не бачив, і пекло мені щось усередині; ніс і кінчики пальців на руках похололи; вже я був налитий дощем по той ніс, і вода важко чавила мені на кінцівки. Ну, хто там іде? Раз, два, три, як солдат! Чіткий, важкий і повільний крок. Я не буду повертатися, бо чудово знаю, хто там іде, — той, чия рука викинула мене за двері. Досі я на нього не сердився, а коли він почав наближатися, все в мені заклекотіло. Лиха зловтіха ворухнулась у душі: адже той, хто викинув мене на сходи, також прогнаний. Хоче поділити мою долю, і ми обоє блукатимемо та стовбичитимемо у парадному, обоє станемо змерзлі й наліті по вінця дощем.

— Іди додому! — коротко сказав батько, але я не повернувся. Я закинув голову, схилив її набік і дививсь у вікно. Вікно стало непрозоре, я побачив тільки сіре скло, а в ньому замуровані свої очі.

Батько спинивсь у мене за спиною. Важко дихав, і я

впізнавав дух його тіла, а також перетлілого в роті тютюнового диму.

— Ти образився? — питає батько й кладе мені на плече руку.

Я не скидаю тої руки, але вона мене пече. Вікно переді мною й досі непрозоре — матова, сіра площина. Губи мені тремтять, і я кусаю їх, бо не хочу показувати перед ним свою слабкість.

— Я йду до дядька Миколи, — каже батько. — Хочеш зі мною?

Це буває дуже рідко, коли він запрошує мене до дядька Миколи, адже вони з тим дядьком ведуть розмови, які анітрохи не цікаві, а може, й не годиться їх слухати мені, як дитині... Зрештою, яка я дитина: зростом метр сімдесят п'ять. Але я все-таки дитина, бо скло в мене перед очима плавиться, перетворюється у воду, яка тече й тече, — річ елементарна: дощ іде надворі.

— Не дуйся! — каже батько насмішкувато чи ніжно, і це ще більше мене розжалоблює. Голова якось чудно смикасться, а скло все ще плавиться...

— То не підеш зі мною? — питає уже гостріше.

Я знову мотаю головою і не думаючи повертатися до нього. Без того знаю, яке в нього лице: голова трохи ввібрана в плечі, а очі пригашені, голубі, як плямки. На плечах сірий піджак з трохи засмальцьованим коміром і з обстріпами на рукавах: мати обіцяє їх йому підлатати ось уже з місяць. Була навіть з цього приводу сварка, як буває з приводу гудзиків, бо мати терпіти не може пришивати комусь гудзики. «А ти що, сам не здукаєш? Візьми голку й нитку...» — «А для чого мені жінка?» — питає жартома батько, але мати не розуміє його гумору: «В мене й так роботи по горло». Це правда. Роботи в неї по горло, але вона робить тільки те, що їй подобається: пере й замітає. Пере щодня, а замітає по кілька разів на вечір, а в неділю й суботу разів по десять. Зігпеться отак і — шурх-шурх! — повільнесенько, неквапно, як я по сходах спускаюся. Певне, щось думає собі, а воно так гарно думається, коли в руках метеляється віник...

Батько тупцює за мою спиною, а вікно вже перед моїми очима не плавиться. Воно взагалі не існує, бо я й не дивлюся на нього. Батько сопе, певне, хоче мене розважити, бо в нього в серці почуття вини. Через це я й надувся так. Коли б він мовчки мене проминув, я б, певне, цим не переймався так гостро.

— Ну, то я пішов, — каже батько несміливо, наче просить у мене дозволу. Але я й не думаю повертатися, та й

іти з ним не думаю, бо те його несміливе запрошення піти з ним — відчіпне; насправді він не хоче, щоб я ішов. Він знає, що я дуюся, що я сердитий і ображений і вже тому не піду з ним. Це мене ще більше сердить; ну, нехай уже йде! Але батько закурює. Черкає сірником і випускає хвилю диму. Мені приємно вдихати той дим, адже я й сам потихеньку посмаляю. Таємно від нього, але він, здається, про це знає. Тому не віддуває дим кудись набік, а пускає хмарку просто мені в потилицю. Дим пливе по склі, плететься, крутиться, і це сяка-така для мене розвага.

— Колись побільшаєш і зрозумієш,— бурмоче батько і вже йде. Несміливо й винувато. Відчуватиме цю вину, аж доки не дійде до воріт. Переступить через залізну штабу і викине свою вину разом з недопалком сигарети. Недопалок попливе у водяному потоці і зникне в ґратках, що прикривають каналізаційну яму, а разом з ним зникне й почуття вини. Вдихне на повні груди повітря й відчується втікачем. Він, здається, любить відчувати себе втікачем. Тоді ми перестаємо для нього існувати, і це потрібно йому, щоб відчуватися розкуто. Я ж позбавлений цієї можливості через свою некомпанійську вдачу. Мати з малъства відшивала від мене дружків, і я відчуваю, що прив'язаний до цього дому, як пес. Мотаюся на ланцюзі, бо мій світ дивовижно вузький. Влітку ми нікуди не їздимо: ні літнього будиночка в нас, ні родичів на селі. Часом на мене знаходить блаженство і я відчуваю дивну спорідненість, зі старою бабою Ганною, яка теж майже не виходить із двору. Вона також на ланцюзі, але через ветхість свою. «Ось твоя достойна пара,— бурмочу я не без злості,— ти і ця баба, в якій тільки одне діло: відганяти від двору шукачів туалету».

6

Батько вийшов з парадного у двір, і я здивувався: був без парасолі й картуза. Його лиса голова, певне, відразу ж змокріла, і дощ почав вимивати з неї нікчемні залишки волосся. Колись батько мав буйну й кучеряву чуприну, я знаю це по фотокартках, але поступово розгубив по світі своє волосся. Воно стекло по каналізаційних трубах після того, як він мився, його змītала щодня віником мати впродовж двадцяти років їхнього подружнього життя; він губив його на вулиці, і його змивали поливні машини, і от рештки злизує сьогоднішній дощ. Батько обернувся й зирнув туди, де стояв я, і я відхилився од вікна, щоб не побачив мене в шибі. Тоді

батько незграбно махнув рукою, втяг голову в плечі й подався з двору. Постає у нього неатлетична, обличчя худе й жовте, а пасок охоплює такі помітне черевце. І знову мене пойняло щось гостре й тонке, а серце вбралось у холодну долоню, очі мої подались услід за цією знайомою і трохи жалюгідною постаттю; я жалів його отим дивним жалем, що є проміжним між обридженням та любов'ю. Я знав: від цього чоловіка, як від дому й дворика, мені не втекти. В моїх жилах пульсує половина його крові, але що в нас із ним спільного? Працює він у примарному червоному світлі й бабраться весь час у проявниках та фіксажах. Через це й руки його й обличчя — як зів'ялий листок; він буває добрий до розчулення й лихий до брутальності, хоч до мене ставиться здебільшого лагідно. Отакі вправи, як сьогодні, коли викинуто мене за двері, — вчинок рідкісний; я знаю, що завтра він соватиме мені в руки якогось нікчемного подарунка, бо, здається, по-своєму любить мене. Любить хвалитися, що я такий начитаний, але смутиться, що в школі лаврових вінців я не здобуваю. Він бив мене тільки двічі: перший раз, коли був я малий, причина його спалаху забулася, а вдруге, коли я прогуляв два дні, тиняючись безцільно по вулицях. Що тоді зі мною сталося, я й сам не знаю: не захотів іти в школу хоч заріж! Опісля такого не траплялося, але я й досі не шкодую, що прогуляв ті дні. Про пасок його я не забув, і це тому, що пам'ятливий. Ніколи нічого не забуваю, особливо завданого болю. Все неприємне осідає в мені, як накип у чайнику: така вже моя вдача. Я ніколи не знав, чи люблю батьків, але приймаю їх як данність і не хочу завдавати їм зайвого болю — ось вона, форма моєї до них прихильності. Отож я певний: ніколи не буду до них жорстокий, адже в мені завжди живе жаль до них. Це не співчуття й не любов, це тільки жаль...

Набираю повні легені повітря — скло перед моїм зором знову матовіє й плавиться. І стоячи перед розплавленим вікном, самотній та покинутий, я відчуваю, що в мені щось починає рости. Відтак усе раптом гостро освітлюється, речі набувають райдужного окреслення, щось заповнює мені голову, вона розростається й горить, як світильник. Очі мої сухі, і я начебто на гарячому приску стою. Хочу повернутися додому, але це поки що мені не під силу. Я не знаю, що я хочу, що можу і що мені потрібно, але відаю, що душа моя чогось просить. Щось у ній прокинулося, якісь соковиті й зелені пагони ростуть із мене, з асфальту, з плит перед входом, на яких стою, з піску, яким я засипаний; воруху пальцями, але то не пальці, а пагони, я сам наче велика парость, що вибуяла на асфальті та бетоні. Це означає, що я

не пес, прив'язаний до цього дому, а його парость, що я маю знайти в собі сокровенне джерело й напитися з нього живої води; маю просяктися нею, як просякаюся оце зараз дощем; мені здалося, що дощ — це не плач, а така жива вода, недаремно прийшла з нього з таким просвітленим обличчям Іра. «Іро, Іро, Іро!» — хіба не так кричать журавлі, коли покидають край, де вивели дітей; я не хочу покидати цього дворика, інакше стану жовтий, як опалий лист. Але й тут я не хочу ставати жовтий, як опалий лист, через це й кричу: «Іро, Іро, Іро!» — і мене печаль колише, і світить мені сонце у вічі, і я сліпий, бо сльозами покритий, бо сльози такі, Іро, — це жива вода буття нашого, це те чудо, якого ми сподіваємося, і роса. Затули мені долонями очі, хай відчую я тишу, оксамитну на дотик, як оті твої долоні. Парость у цьому домі — це ти, Іро, а я поки що бездомний. Дозволь, я постукаю у твої двері, але чи зрозумієш ти мене? Чи не насмієшся, як сміється з твого брата ота легковажна Лариса? Давно хочу пізнати те, чого сьогодні не зрозумів. Кожна людина хоче пізнати чудо, а я чи найгірший у цьому світі?

Я тремтів. Усім тілом, аж зуби мені цокотіли. Окрім того, я перестрашився, що мій поклик таки проникне за двері, біля яких я стояв, і звідти вийде чи Дмитро, чи його мати, чи й ти, Іро. Тут поки що не було мені місця, тож я повільно, наче попрацював важко, став підійматися на свій поверх, адже там чекає на мене моя мати. Вона вже турбується і скоро побіжить мене шукати. Я ж не хотів, щоб мене брали за ручку й вели додому, — хочу прийти туди сам. Вже не мав сили ображатися, хотів затишку й мовчання, отож і повертався додому, щоб там їх знайти.

7

Я йшов сходами й начебто сітку за собою волочив. Та сітка підіймалася разом зі мною; сутінок заповивав сходову кліть; народився з дощу чи виплівся з нього — такий собі тонкопрядний повк. Я знав, що дощ уже перестав і в дворику стало тихо, вогко й тепло, повітря там аж тремтить від густоти — саме зараз мені б вийти і вдихнути свіжого повітря, — затишок і спокій навколо. Рипнула віконна рама: Ларисина мати відчинила вікно. Всілася на стільця й задоволено завмерла. Рипнуло ще кілька рам — повідчиняла вікна Дмитрова й Ірина мати. На мент спинилася й подивилась у бік під'їзду: а може, він повернеться вчасніше? Але

вона відганяє від себе цю думку, бо оте «повернеться вчасніше» завжди означає якусь біду. В другому вікні закурив, пихкаючи димком, Дмитро, його обличчя ще не розпогодилось, а коли затагувався, кошичка вусиків смішно стовбурчилася. Дививсь у під'їзд нерушними, скрижанилими очима, і всі знали, кого він виглядає: Лариса й досі не з'являлася. Але він упертий і витривалий, певне, вирішив не сходити з місця — сьогодні йому конче потрібно було зустрітися з Ларисою. Слова, які він для неї приготував, лежали ретельно складені на найближчій полиці його мозку, вряди-годи він брав їх по одному, стирав пил і глянував. Прикладав одне до одного, як кубики, й будував отак смішну пірамідку. Потім знову розбирав її і складав на ту ж таки полицку. Замислав і перетворювався у статую, а коли оговтувався, знову починав бавитися — час минав для нього непомітно... Стара в дощ, як завжди, спала. Сиділа в кріслі, а її подоба, молода й моторна, блукала по синьому полі. Везла дитячого візочка, а в ньому лежав, виставивши ноги, грубий чолов'яга з круглим обличчям і з надто широким пробілом між бровами. Курив сигарету й кривив рота. Голова в нього була гирява, стрижена під машинку, а на оголених грудях витатуїовано: «Не забуду матір родную!» Але «матір родную» він забув, і хоч щоразу стара пише кудись листи з химерною адресою і неслов'янською назвою населеного пункту, відповідь їй ніколи не приходить. Ті листи вона просить кинути у скриньку мене, і я кидаю їх неодмінно, — мені здається, що кидаю їх у синю прірву. Оця синя прірва й сниться старій, і сняться їй білі конверти, що падають, наче сніг. Стара спала, доки йшов дощ. Але вона вже прокинулася, бо дощ перестав, позіхнула, розтуляючи беззубого рота, а тоді задивилася осклілими очима на засинене першим сутінком вікно. Щось їй уявлялося, щось здавалося, бо осклілі очі затремтіли, а з правого виповзла сива сльоза. Вона звелася і, налягаючи на ціпок, подибала до вікна. Не розчинила його, а тільки відгорнула сіру від часу, давно не прану фіранку. Тепер вона бачила двір і те, що дощ перестав, а йшов по тому дворі Ларисин батько з червоною торбинкою в руці. На ньому був світло-сірий костюм і світло-сірі туфлі, а на голові стримів світло-сірий у дірочку капелюх. На чоловіка не без утіхи зорила Ларисина мати, бо, незважаючи на літа, її супряжник зберіг добру статуру, йшов красиво, трохи відставивши долоню лівої руки, а на тій руці — мізинного пальця із золотим перснем. Стара нагнулася, щоб прихопити стільчика, і кров прилила їй до обличчя. Вона ледве звелася, все-таки не випускаючи з цупких пальців стільчика, і перечікувала, доки перестануть миготіти перед очима зі-

рочки. Тоді рушила повільно, щоб зайняти своє стале місце. Вдягати плюшку їй не треба було, бо скидала її тільки тоді, коли влягалася на ніч...

Усю цю картину я бачив, долаючи сходи, і, можливо, воно так і було, адже бачив це не раз і не двічі; єдине, чого я не знав при цьому, — де Іра і що вона робить. Може, мис на кухні посуд, а може, сидить біля вікна з книгою і закохується в якогось атлетичного героя, який тільки плечем поведе, а супротивники летять від нього, як пір'я. Він шляхетний, справедливий, добрий, мужній, хоробрий і сліпучогарний, скаче на коні, як бог, якщо боги вміють скакати на конях, — ось він, той герой, який присниться їй цієї ночі і через якого зронить вона гарячу сльозу. Але ця моя думка тільки здогад, голий і безпідставний, бо я не бачу Іру внутрішнім зором та й не знаю її, як решту мешканців нашого дворика. Вона єдина живе тут, як тінь, і я негоден розповісти про неї жодної історії, а раз так, можу й утішитися. Я тої втіхи не гашу й не відганяю — є вона, то й гаразд; зрештою, я ніколи не побачу, як відчиняє вона вранці вікно: їхня квартира якраз під нашою, а не навпроти. Це може побачити тільки Лариса і її батьки, але навіщо їм це? Може, тому така віддалена вона від мене, хоч здібуюся з нею щодня, а ще просиджую по півдня в класі аж дев'ять місяців на рік.

Ну от, мені вже нікуди йти. Стою, втупивши носа у власні двері, а рука повільно тягнеться до дзвінка, щоб подати матері сигнал, що її єдинчик нікуди не дівся, що він проситься назад у хату зовсім так само, як кіт, якого покарали за сало, котрого він не крав, але який довго образи тримати не вмів. Я чую за дверима човгання ніг у капцях: цікаво, мати з віником чи без? Це теж ознака її настрою: з віником вона добродушна й умиротворена. Проте я сумніваюся: надто велика прошуміла буря.

Відчиняються двері... Я трохи здивований: ні сліду, щоб мати плакала, ні сліду всіх отих великих і тяжких пристрастей; материне обличчя кругле й добродушне, а в руці — віник.

— Нагулявся? — каже вона мирно. — Заходь...

Від того погідного голосу й отого «нагулявся» я раптом закипаю, як казан, і починаю важко дихати й сопти, підборіддя в мене піддерте, а голова схилена. Ніздрі роздимаються, як у загнаного коня, я весь дихаю обуренням і холодом. Еге ж, весь холод та вільга, що їх я набрався, виточуються з мене назад. Але як добре у хаті! Чисто й затишно, на підлозі килимки, ніде нічого зайвого й непотрібного; крісло, в якому я сидів перед вигнанням, заслано оксамитовим покри-

валом; паркет блищить; канапи такі залізні, наче на них ніхто не сідає й не лягає, а покривала на них шакарубкі й накрощалені. Мати шурхає віником в коридорі, але навряд чи той віник щось вимітає, хіба залізує мої сліди, важкі й наповнені вогкстю. Ті сліди стоять на підлозі невидимими калюжками, і мати їх не так бачить, як відчуває. Я дивлюся на те місце, де уявляв кинутий на підлогу сріблястий костюм — істоту з головою знаком питання, але, звісно, там ні ниточки, і я того костюма, як мати моїх слідів, відчути не можу. Чи рипіло й відчинилося вікно, коли я прорік на сходах закінчення дощу? О так, вікно було відчинене. Я пішов просто до нього, щоб переконатися, що моє видіння — не тільки гра уяви. Ні, воно таки не гра уяви: навпроти стримить Ларисина мати, добродушна й поважна, як Будда. Це, очевидно, якийсь китайський Будда, бо очі в неї — щілини, а повні щоки звисають. У парадні двері виповзає зі стільцем у руці Ганна Миколаївна, спирається на палицю, і її очі пильно перевіряють, чи не завітав у двір черговий шукач туалету. Але в дворіку тихо й спокійно. В дворіку легкий, як печаль, сутінок; здається, його виточує асфальт, бо злегка димить. У дворіку тепло й не шелесне вітерцем. Повітря прочищене дощем, густе, драглисте, без звичного запаху автомобільних газів. Стара дихає ним на повні груди, а вже потім сідає.

— Хороший пройшов дощ! — елегійно каже китайський Будда. — Дихаєш не надихаєшся...

— Це тому, що немає тих, що кутків шукають, — каркає голосно стара.

Я перехилиюся через лутку: чи відчинено вікна поверхом нижче? Авжеж, з одного віється синій димок, Дмитро таки очікує Ларису, грається кубиками слів і, здається, анітрохи не нудьгує.

В цей час з'явився в дворі й «шукач кутків», стара аж стрепенулася на своєму стільці.

— Немає тут туалету, нема! — кричить вона, але «шукач кутків», здається, шукає зовсім не те. Він підходить до Ганни Миколаївни й чомно запитує, чи не тут живе Микола Іванович Цюцюченко.

— А вам який номер треба? — спокійно питає китайський Будда.

— Номер два, — каже «шукач кутків».

Стара мовчить, бо їй зовсім не цікавий той, хто не збирається осквернити наш дворик; вона, здається, й очі приплющує, а китайський Будда спокійно оповідає, що в нас номер один і Микола Іванович Цюцюченко тут не живе, а номер два — по той бік вулиці, якраз навпроти. «Шукач кут-

ків» чемно вибачається і йде геть, помахуючи руками. В нього на тім'ї кругленька, охайна лисинка, як у католицького священника,— це я не раз бачив у кіно,— він спокійний і благодушний і розмірено ступає, бо має тверду надію таки розшукати свого Цюцюченка, а коли зникає в під'їзді, стара підводить голову до китайського Будди.

— Думаєте, він того Цюцюченка шукає? Налюрити тут хотів...

Ну що ж, все у нас у дворі нормально. Перевіримо, як там Дмитро. Сині пасемка диму все ще випливають з вікна. «Все гаразд!» — думаю я. Зараз візьму книжку, всядусь у крісло і забуду про цілий світ, адже читання — як сон, перехід в інші світи, але не такі безглуздо нереальні, як сні справжні; цей сон захоплює душу, і поринаєш у нього, як у солодку купіль. Хто був той перший, думаю я, котрий вигадав таке чудо: взяти й відтворити світ, котрий тільки нагадує реальний, заселити його людьми й примусити тих людей жити? Здається, той перший відчував те саме, що й я, може, його чавила петля замкненого світу і хотілося йому хоч якось зворушити безпросвітну одноманітність будня. Отож узяв він та й розповів своїм одноплемінцям казку, і це так усім сподобалося, що в неї повірили більше, ніж у сон...

— Їсти будеш? — питає мати.

Але я вже забув, що таке «їсти», хоч від тих слів у мене щось засмоктало в животі. Коли відповім на її запитання, між нами буде утверджено мир і прикрість з вигнанням буде забуто; я залюбки те зробив би, але щось тверде й гостре стоїть мені в грудях, і чи ж легко викинути його звідтіля?

— Чого це ти надувся?

Я стою обличчям до вікна і зовсім не надувся, я дивлюся, як повертається з напханою червоною торбинкою Ларисин батько. Зупиняється серед двору й починає оповідати китайському Будді (в такого ж Будду через двадцять років перетвориться й Лариса), що є в магазині, а чого нема, і китайський Будда милостиво всміхається й покивує головою. І я раптом помічаю, що Ларисин батько — це постаріла копія Дмитра, а не того цибатого піжона, з яким Лариса зараз крутить, що той піжон такі чужорідне тіло для нашого дворика, що коли б він оселився тут, ми б не мали такої погідної й чудової замкненості, яку маємо. Я зрозумів, що співчуваю Дмитру, а може, це сталося тому, що він Ірин брат?

— Що ти там побачив? — зацікавлюється мати й підходить до мене. Взирає у вікно, але нічого особливого не ба-

чить: іде з червоною торбиною Ларисин батько, математично я позначив би його Д, тобто корінь із Дмитра; сидить стара, у дворі й не пахне «налюрниками»; у вікні — китайський Будда,— все, як завжди, земля крутиться, очевидно, й Галілей відкрив цей закон через те, що жив у такому дворіку, як наш, були там точнісінько такі самі пожилці. Може, і я відкрив якийсь цікавий закон і провіщу його людям, але чи обов'язково потім згоряти через те на вогнищі?.. Здається, тільки тепер мати розуміє, що я мовчу не тому, що побачив у дворі щось цікаве, а тому, що серджуся,— обіймає мене за плечі й цілує десь біля вуха.

— Не дуйся,— каже вона поблажливо.— Батько трохи погарячкував, сам знаєш, який він,— мов скіпка запалюється. Ходи, дам тобі щось смачненьке...

В мені, певне, лишається достобіса дитячого, бо я голосно сопу, але піддаюся поштовху лагідної матеріної руки і таки рушаю на кухню, тим більше, що й про віника вона вже забула,— все блищить у нас у хаті й сміється. Оця пристрась до прибирання в моєї матері, здається, властивість біологічна. Сміття, курава, павутина викликають у неї не тільки жах, а й бажання швидко, негайно й рішуче з ними розправитися. Її менше цікавить, щоб було в нас наварено, тобто хай ліпше походимо голодні, ніж буде у хаті хоч би й нилінка. Вона забуває тоді про час, простір і все таке інше — шурує, миє, тре, замітає: нищить того заклятого ворога, як тільки може. Слово «бруд» вимовляє не просто, а з обридженням, при чому гидливо кривиться. Єдина темна плямка в цьому фанатичному прагненні до чистоти — глуха нехіть до гудзиків. При нагадуванні про гудзики стає вона байдужа, в'яла, черства. Пропускає наші слова повз вуха, і треба батькові розпінитися, як смолі, щоб ті гудзики було пришито. Може, тому я пришиваю собі гудзики сам і визнаю, що таки невелика це робота. Вколеш раз-другий пальця і пустиш крапельку крові, зате пришиватимеш міцно, щоб зайвий раз не колотися. Батько любить згадувати з цього приводу оповідання Осипа Маковея «Емансипований мужчина». Сцена з пришиванням гудзиків там справді потрясна! Я реготав, і ми потім цілий тиждень допікали цим матері. Вона дивилася на нас і спокійно всміхалася, а коли треба було пришити гудзики, все починалося спочатку...

Я сиджу на кухні і їм. Коло мене вмиротворена мати, з любов'ю стежить, як я змітаю з тарілки смажену картоплю з відбивною. Відбивну робив батько — він у нас до цього спец. Відбивні, вареники і навіть борщ він матері готувати не дозволяє — жінки, мовляв, у цьому безпорадні. Може, во-

но й так, мати не протестує: готувати вона не любить. Зате батько не любить прибирати. Здається, він тихо ненавидить зразковий лад, що панує в нашій квартирі. Колись мати потрапила в лікарню, де їй вирізали апендицит. Батько за той час ні разу не замів підлоги, не застеляв ліжка, не трусив килими, а я був для того ще замалий. Коли мати повернулася з лікарні, вона захиталася і схопилася рукою за стіну. Повзала на колінах і прибирала, а до білизни, випраної у пральні, бридилася доторкнутися. Батько тоді, здається, лютував і галасував. Але наступного дня у нас усе блищало. Важкішу роботу вона примусила виконати його, і батько, вибиваючи килими посеред дворика, бурмотів під ніс прокльони. Мене вони до того не залучали, не залучають і зараз, отож я увібрав у себе риси обох: люблю, щоб було чисто, але й пальцем не рухну (за винятком гудзиків), щоб якимось цього досягти. Щодо цього виховання моє — недостатнє, і ми визнаємо це всі троє...

Я, здається, насичений. Живіт туго напаковано, в тілі солюдка млість, за вікном сутінки, десь глибоко в них мій батько грає зі своїм приятелем Миколою у шахи. Мати сидить на телефоні й розповідає своїй приятельці Катерині, який у неї пікудишній чоловік. Розповідає про сріблястий костюм, який діставати їй допомагала, здається, та ж таки Катерина, і Катерина десь у глибині цих сутінків ахає й охає, співчуває матері, підігріває і згоджується, що в неї, тобто в матері моєї, таки пікудишній чоловік, від чого мати знову наповнюється святим гнівом — все це спершу входило в мої вуха, але ненадовго. Поступово я виключився з тої розмови, і вона стала, як журкотіння води в туалеті, — щось таке, що існує, але до чого тобі діла нема. Я вмикаю електрику, зашторюю вікно і кладу на коліна книгу. Це чудова книга, і називається вона «Музика голубого колодязя». Я прочитав її половину, і в мені вже бринить ота музика — щось тепле, гарне, сокровепне, я, здається, починаю любити ту дівчину, про яку оповідається; ім'я її незвичайне — Хардіс. Ту Хардіс навіть намальовано на обкладинці: дівчина з косою, в матроській блузці і з букетом польових квітів у руках. В неї глибокі, замріяні очі, і вона так само здатна до думок-картин, як і я. Мені шкода, що вона живе в якійсь книзі, адже я ніколи не переступлю берегів палітурок і не ввійду в її світ по-справжньому. Віп витворився в голові незнайомої жінки, ім'я якої надруковано на палітурці, і це ім'я для мене, як незвичайний набір літер. Ця жінка, можливо, сама була отією Хардіс, але і вона, і я знаємо, що то таки казка. Єдине, що існує насправді, — це музика голубого колодязя. В мене також є голубий колодязь, і це, можливо, наш дво-

рик. Можливо, колись, в іншому часі, я захочу прийти сюди, а вже не існуватиме ні дворика, ні людей у ньому. Тоді цей дворик і стане для мене голубим колодязем, і я згадаю чи вигадаю його музику, бо цього потребуватиме моя душа. Хтозна, чи це мені вдасться, бо для того, щоб учинити так, потрібне чудо, а чи зможу я чудодіяти, коли в житті я ні добрий, ні злий, правильніше, трохи добрий, а трохи злий; я чомусь не люблю людей, що живуть навколо мене, а жалію їх — очевидно, я про себе зависокої думки. Той же, хто битий гординею, — ницістю битий, у твань і порох перетворює себе, адже гординя — один з важкіших гріхів людських. Але вилікувати себе ще можна. Музикою голубих колодязів, таких, як наш дворик, адже двориків таких — без числа.

Починаю думати, що прожив сьогодні не зовсім звичайний день, що недаремно відчув у собі якісь парості, — вони є. Кільчатся в сутінку, що тугішає за вікном, і провістять у мені щось схвильоване й нове. Я дивлюсь у світ, що його творить уява незнайомої мені жінки, і той світ помалу туманіє; знову бачу себе в парадному, наповненому по вінця дощем, смутного й бездомного; бачу, як розчиняється з рипом залізна хвіртка і в під'їзд заходить моя однокласниця. Я знаю, що вона зовсім негарна, що в неї сухе, надто худе лице й тіло, що вона з тих занудних відмінниць, якими вчителі поприкають усіх телепнів світу, але я бачу в її обличчі, в очах і в усій її постаті щось незвичайне. Що воно таке, знову запитую сам себе, і чи не таке саме колись побачив у Ларисі й Дмитро? Чи не тому робить він із себе посміховисько, став сліпий та глухий, дурний та впертий — так уже йому хочеться дорівнятися до Ларисиного батька. Але я не маю права його судити, адже нічого про нього не знаю. Він колись осудить себе сам, я ж можу тільки думати, що сталося тоді в парадному зі мною і чи, побачивши вдруге ту дівчину, пізнаю я те ж таки хвилювання? Як мені тоді бути, адже ця дівчина ніколи мене не захоплювала. Це не та ранкова красуня в розчиненому вікні, і не закохався я в неї з першого погляду — знаю її сто тисяч років: длубалися ми з нею колись разом у купі піску. Пісок той був мокрий, і ми будували з нього замок. Наші ручки рили в тому піску печерки і з'єднувались у ньому — може, тоді ми будували спільний дім, у якому збиралися жити?

Дівчина, яку намалювала моя уява, прекрасна, наче фея, з розсипаним по плечах руським кучерявим волоссям, відчиняла вранці вікно і ставала символом ранку. Але вона не була схожа на Іру. Не була схожа на жодну з дівчат, яких мені доводилося зустрічати, бо насправді так само не існувала, як і Хардіс. Але у виразі її обличчя було саме те, що

побачив я сьогодні в Іри,— таємниця, яка вабить і хвилює, а може, й чудо. Може, тому так гостро й одразу відгукнулося на те моє серце — ось чому я сиджу зараз з розгорнутою книгою, яка сьогодні ще захоплювала мене, але тепер її не читаю — книгу про чужий голубий колодязь; тимчасом як тут, перед моїм затуманеним зором, твориться голубий колодязь мій...

Мати виговорила все, що хотіла й могла, пішло в неї на те безліч часу: оповідаючи про щось, вона вживає непомірну кількість слів і стільки нанизує деталей, що заснути можна. В цьому є щось виключно жіноче, і тільки жінкам не набридає слухати одна одну. Мати гримить на кухні посудом; батька, звісна річ, нема — має все відбутися, як завжди в подібних ситуаціях. Мати прибере й позамітає, потім зайде в кімнату і, прикриваючи рота долонею, бо позіхатиме, заявить, що вона втомилася і, певне, ляже, начебто на це конче треба мого дозволу. Ясна річ, я те їй милостиво дозволю, тоді вона почне повільно й старанно стелити постелі, розгладжуючи кожен рубчик, на що піде півгодини. І тільки по тому сховається в батьківській кімнаті, прихиливши за собою двері. Тоді я залишуся сам. Невідь-чому я чекаю цієї хвилини, бо мені здається, саме тоді я зможу відгадати в собі щось сокровенне.

— Шкода, що ти нікуди не поїхав,— каже мати, стелячи постіль.

— А куди маю їхати?

— Всі кудись їдуть. В село, на дачу. А ти й по землі босий не побігаєш.

— Побігаю взутий по асфальту.

— Я казала батькові. Взяли б путівки в дім відпочинку, десь біля річки... Все над тими грішми труситься.

— А в нас їх багато? — питаю лукаво.

Мати зітхає й махає рукою. Зрештою, сама знає: ті гроші, на які ми могли б кудись поїхати, були викладені на сріблястий костюм, до якого вона має ще схуднути. Мати дивиться кудись убік. У куток, наче хоче там прочитати відповідь на свої турботи. Але в тому кутку немає нічого. Навіть павука, який подав би їй таємничі знаки і заспокоїв би її.

— Ох, ця вічна проблема з грішми,— каже мати і, згорбившись, наче несе ту проблему на карку, повільно човгає капцями по паркету. Капці — на повсті, і паркет од того самонатирається.

— Добраніч,— каже вона винувато.

— Добраніч, мамо! — відгукуюсь я, і голос мій напрочуд ніжний.

Ну от! На цьому можна було б поставити крапку, допивши щось про солодкі марення перед сном: все добре, все гаразд і влагоджено, людина без даху перестала існувати, а повернулася додому, як кіт. Кіт обсохне і муркотітиме від того, що його гладять по голівці, навіки забувши прикрість, йому завдану. Але я пам'ятливий і знаю, що сьогоднішній день ляже мені на душу камінчиком. Їх там не так багато, але вони є. Здається, їх уже стільки, що я можу відірватися від батьківського гніздечка і без особливих гризот полинути у світ, покинувши цей дворик. Я готувався до солодкого мріяння, здається, мені хотілося відчутти захват від такого польоту; ось він і був би — банальний, але щасливий кінець. Але щось повабило мене до вікна, здається, я почув у дворі гомін. Хтось крикнув, і я насторожився й напружився: еге, сказав я собі подумки, ти у світі, хлопче, не сам!

Он він, п'ятачок нашого двору, чорний і мокрий, лисвіє від недавнього дощу, з маленькими калюжками, в яких виблискує по електричній лампочці. Он вона, арена, підсвічена з боків та знизу; два гладіатори вийшли на неї. На них короткі туніки, а в руках лискучі мечі. На головах мідні шоломи, а зусебіч шумливі амфітеатри — публіка пожадно чекає і зараз зареве, вимагаючи захоплюючого видовища та крові. Дмитро стоїть навпроти каланчеподібного піжона, який, здається, привів Ларису. Лариси поблизу нема, обидва ж бійці найжачені й голосно метають один в одного боївовими покриками.

— Будеш ходити сюди, підріжу гада! — кричить Дмитро. І хоч згори я не бачу його вусиків, чудово знаю, що вони люто підстрибують.

— А що ти за хазяїн такий знайшовся? — кричить на тій самій ноті піжон, і я вперше чую його голос: вискучий фальцет.

— Тоді й побачиш, що я за хазяїн! — кричить Дмитро.

— Дмитре, перестань! — лунає жіночий голос. Це, здається, його мати.

— Вона не хоче з тобою ходити, то йди до біса! — верещить фальцет.

— А ти в наш двір не заходь! По-доброму тебе попереджаю!

— Іди ти, знаєш, куди!

— Це ти йди! Не я прийшов, а ти! А сунешся ще раз, розтовчу тобі морду.

— Мені? Ти?! — лящить фальцет. — Ану спробуй!

Піжон виставив плехенькі груди, густо порослі чорним волоссям, і виступає, виступає проти Дмитра, а Дмитро пригинається: вдарить чи ні? Готується до стрибка, бо, щоб ударити Каланчу, йому таки треба підскочити. Я кидаю поглядом на Ларисині вікна; за ними глуха тиша і світло не горить: сплять вони, чи що? Але я знаю: поприлипали всі трос до вікон. Можливо, Ларисин батько голосно рикнув на Ларису, щоб носа не висовувала, а може, Лариса й не збиралася висовувати носа, а стоїть за темною шибобою і широко всміхається.

В цей час у дворі вдарилися одне об одне два тіла, наче хтось гупнув у погано натягнутий барабан. Дмитро відскочив і знову нащетинився, а піжон, зігнувши руки, наче боксер, почав з прискоком підходити до Дмитра.

— Дмитре, перестань! — заверещав жіночий голос.

— Жени його, пройдисвіта, налюрника проклятого, жєни, Митю! — каркнула баба Ганна — висунулася з кватирки і аж тремтіла від збудження.

Дмитро стрибнув удруге, і знову вдарилися два тіла зовсім так, як бойові півні, — замигтіли в повітрі кулаки; піжон верескнув і вдарив Дмитра згори по голові. Тоді заревів Дмитро і втретє метнувся на супротивника, здається, він дістав до фізіономії піжона, бо щось ляснуло й хекнуло.

Хтось схвильовано дихав у мене за плечима, хтось хрумкав пальцями рук. «От дурний, от дурний!» — шепотіла мати захоплено чи перелякано, а войовники у дворі знову замахали кулаками. Сплелися в обіймах, наче двоє коханців, і тузали один одного, голосно содучи.

В цей час від під'їзду метнулася тінь, а за мент Дмитро полетів в один бік, а піжон у другий.

— Не мішайтеся, дядьку! — загорлав Дмитро. — Я йому зараз дам! Хай не пляється по чужих дворах.

В «дядька» була майже лиса голова, дивно блищала в непевному світлі, яке розсипали по дворі дві лампочки.

— Ану, розбігайтеся, півні! — сказав «дядько». — Розбігайтеся, бо обом зараз накладу.

— Віта! — зойкнула в мене за спиною мати. — Не мішайся, Віта!

Піжон утирав носа: очевидно, Дмитро його таки влучив.

— Забирайся звідси! — загрозило сказав мій батько. — Бо зараз докладу!

Тоді піжон побіг. Дивно завихляв костюмашним тілом, завернув у під'їзд, зупинився, помахав кулаком, а Дмитро плюнув. І, може, попав у той кулак, бо піжон хутко витер його об джинсову курточку і щез, розчинившись у темені.

— А даремно ото ви мішалися! — каркнула у віконце

стара.— Хай би дав йому, налюрнику проклятому, теж мені — капустяний кавалер!

— Я б йому, заразі, дав! — сказав, бахвалаячись, Дмитро, і я побачив, як блиснули батькові зуби: сміявся.

— А ти йому й дав! — сказав він.

Дмитро витрав носа, певне, піжон його не обійшов.

— Це що в тебе, кров?! — закричав жіночий голос.

— Іди спи, мамо! — строгим тоном переможця сказав Дмитро.— Він уже сюди й носа не поткне!

Німо й безживно темніли Ларисині вікна — там собі спали. Спали й хропака давали, і не було їм діла до того, що хтось кричав чи бився, бо то їх, здається, не обходило.

— Іди вже додому, Віта! — крикнула в мене за спиною мати, аж у вухах задзвонило від того крику.

— І ти йди додому! — відлунив у тон моїй голос матері Дмитрової.

— Я йому, дядьку, таки врізав! — сказав Дмитро і за-сміявся нервово.— Як розвернувся — і в морду, в морду! Чорта лисого сюди носа поткне!

Тоді я побачив батькове лице. Звелося в бік нашого вікна й сміялося.

— Він точно випив! — прошепотіла перелякано мати.

— Дами й панове! — проголосив батько і вклонився, розводячи руками.— Вистава закінчилася, можете спокійно спати!

Знову засміявся й пішов у наше парадне.

— Ух, я ж йому і врізав! — сказав Дмитро й подався слідом.

Арена порожня. Блищать калюжки крові, правда, кровця не червона, а жовта. Публіка позіхає, тобто позіхаю я. Мені з того, що відбулося, не смішно й не сумно. Річ віковічна: таке відбувається в усіх представників живого світу. Можливо, позіхає за вікном і Лариса, її батьки тихо обговорюють подію.

— Ти б того,— каже Ларисина мати,— відшила б котрогось із них.

— Отого об'ясника відший! — сердито підхоплює батько.— Того, що битися поліз!

Він позіхає так, що в темені його золоті зуби моторошно спалахують. Можливо, думає він про те, що свого часу також бився за ту, що важко лежить ось поруч, і зараз йому смішно з того. Ще позирає на молодших та зграбніших, але це тільки так: найбільше любить він спокій. «Що може бути ліпше за спокій? — думає він. Це і є ота мирна думка, яка допомагає йому легко заснути. Адже щоб заснути, треба небагато. Перевести вмикач свідомості і тим самим переведеш себе зі світу реального в нереальний. Може, хтось і вірить

у сні, у зв'язок цих двох людських мікрокосмів, але не я. Я вважаю, що між двома станами людського життя ніякогісінького зв'язку немає,— людині це потрібно, щоб стати отаким «мирним чоловіком», яким є Ларисин батько. Він зараз летить. Не як птах, а як довгасте живе тіло. Він зараз падає в прірву, але та прірва не пожере його. Це довгий-довгий сталистий тунель, на обіддях якого виграють химерні образи. Там чудні істоти, що хочуть схопити його, тягнуть до нього руки, стріляють у нього, але їм ніколи до нього не дотягтися, як не дотягтися зображенням на екрані до глядачів у залі. Він летить далі і летітиме доти, доки триватиме ця мандрівка. Летить, як куля в середині ствола, і все завершиться, як це належить. З ляском вистрілить він собою в цей світ і прокинеться. Спокійно всміхнеться назустріч білому дню й потягнеться так, що кістки в ньому захрумтять. Буде врівноважений, бо він із тих, хто спокійно засинає і не менш спокійно прокидається...

Мати зустрічає в коридорі батька. Сама відчиняє йому двері, і він входить у квартиру всміхнений і задоволений:

— Ну, ти зовсім не маєш на плечах голови! — каже мати.— А що, коли б той гицель ножаку тобі всадив?

— Той гицель,— урочисто каже батько,— помічник завскладу, і ножаку він радше перепродасть як дефіцит.

— І зовсім не смішно,— каже мати.— Ти, мабуть, випив, що такий хоробрий?

— А чому я не можу випити? — питає батько.— Зельтерської води, наприклад.

Мій батько старий, думаю я. Він каже «зельтерська» замість «газована».

— А потім будеш стогнати й плакати? А я, наче дурна, буду бігати коло тебе.

— Я вже зараз стогну й плачу,— каже батько, і в його голосі пробивається щось серйозне.

Але мати не розуміє його. Вона помалу заводиться. Вони входять у мою кімнату й бачать моє лице. Я стою, повернений до них, серйозний і виструнчений. Я дивлюся на них уприутл: ні, вони вже не виженуть мене погуляти! Вже ніч, кругла, наче розширені очі. Вони дивляться в ніч, туди, де зависло беззоряне й безмісячне небо, залите каламутною іржавою водою,— то сяють відбиті в просторі тисячі міських ліхтарів.

— Лягай спати! — трохи різко каже мати і гасить цією фразою своє невдоволення.

Тепер мені лишається подивитися на батька. На мене пильно зорять розумні сині очі, серйозні, рідні очі, в яких уже нема винуватого виразу; вони запитують, чи буду я

Йому приятелем? В них є трохи лукавства, трохи сміху та жарту, але більше серйозного. І я раптом відчуваю незмірну вдячність за оте серйозне, подароване мені, бо саме цього цілий день сьогодні потребував. Я вже не жалію його, а люблю. Моїм грудям тісно стає від надмір розширеного серця: воно стало таке велике, як моя втіха. Батько ледь-ледь підморгує мені, а я всміхаюся до нього кутиками вуст.

9

Я прокинувся тоді, коли вікна покрилися холодним видивом світання. Блідий відсвіт тільки-но народився у небі, ще він не спустився додолу, але вікно моє його відчуло. Саме зараз всі найміцніше сплять, і я можу поринути в те марення, яке заповідав собі ще вчора ввечері. Для цього мені не потрібно заплющувати очей, адже тіло моє й так наполовину спить. Я дивлюсь у вікно, і бліде видиво заповнює мої розплющені очі.

Безшумно випливаю з кімнати, ледве ступаючи босими ногами по паркету. Він слухняний сьогодні, цей паркет, і ні разу не рипнув. Пропливаю через зачинені двері й опиняюся на сходах. Тут пригашено і втомлено світить коридорна лампочка, здається, от-от вона блимне востаннє й засне. Стою якийсь час, щоб набрати в груди повітря. Тихо навколо й безживно. Глухо якомось і заціпеніло. Але мені потрібен саме такий момент. Саме в таку пору я можу найглибше відчутти таємничу зачарованість голубого колодязя нашого двору. Я дивлюся на нього з вікна третього поверху. Він полощеться внизу, в синьому димі, і мені здається, що це не калюжки на ньому, а обличчя. Всі, які живуть у цьому дворіку, а серед них і моє. Тоді мої вуста починають ворухитися. Я видихаю тонке й ніжне дівоче ім'я, і від того вона прокидається, дівчина, про яку я думатиму відсьогодні. Вона теж відчуває холодне видиво світання і так само, як і я, дивується йому. Дівчина повертає до мене обличчя, щойно вона пройшла через зачинені двері, її обличчя темно малюється на світлому тлі вікна.

— Все в порядку? — пошепки питає вона.

— Сон і тиша! — шепотять мої вуста.

— Чи ж відбудеться чудо? — питає вона.

Я киваю головою, беру дівчину за руку і відчуваю, що вона безплотна. Вона як те світання, що розбудило нас і з'єднало. Чудо, яке вигадав я або маю ще вигадати.

КАМІННА ЛУНА

Повість

Йому приснилося, що він вуж. На ньому стара шкура, яка свербить і заважає, в тілі — солодка потреба звільнитися, і він знає, що невзабарі це станеться. Знайде два камені, між яких — вузький пролаз, такий вузький, що іншого разу не зважився б туди потикатися; біля того пролазу лежить старе висохле линовище; отож він і повзе туди, тихенько мліючи в передчутті насолоди, яку переживає раз на рік. Навіть пісеньку муркоче собі під ніс, отаку веселу і грайливу; здається, вона з репертуару когось з відомих естрадних співаків, отих крикунів, що тільки й горлопанять, бо мають у руці мікрофон; отож він вуж, має в руці мікрофона і горлопанить веселу й грайливу пісеньку; вряди-годи він стає на хвоста, вигинається й мотає звивистим тілом. і сипить, кричить, горлає у мікрофон, а водночас і підгугус на тому хвості. Перед ним — чорна прірва, глядачі у ній, як мухи; засипана чорними мухами прірва, і та прірва загрозливо дихає на нього; він трохи лякається крижаного дихання, дзижчить тисяча мух, а може, це летить над головою вертоліт — шляховий патруль, що визирає на дорогах порушників автомобільного руху; може, тому він відкидає мікрофон і знову повзе як годиться. Тобто повзе обережно, щоб той вертоліт не зробив із нього порушника автомобільного руху, тоді він спустився б на нього, схопив би залізними пазурами за спину й поніс у гніздо, щоб там роздерти його, поснідати самому й нагодувати малих вертеленят. Отож він стає обережний, слухняний і статечний, йому млосьно свербить шкіра на спині, а в голові виникає зухвала думка, що коли вертоліт схопить його пазурами, легко його одурити: залишить у пазурах линовище, а сам вислизне зі старої шкіри молодий, аж юний, але в глибині душі він побоюється саме такого оновлення, він хоче, щоб усе відбулося як належить, щоб він без зайвих ускладнень доповз до щілини між камінням і увігнав би в ту щілину голову. Вилазив би зі свого минулого в новий, залитий сонцем день... Минуле — це засохла шкірка, яка химерно блищить під сонцем; мине рік — і вона розпадеться під цим сонцем, ставши землею. Щороку ми пролазимо в щілину новорічної ночі, думає він, а залишаємо в році старому линовище. Це моя здоровниця, товариство, і я проголошую її в надії на завтрашній день! Ясний і сонячний день, товариство! Але ні, немає ніяких здоровниць, а є тільки розколина між камінням, і він чує, як туго, з приємним хрускотом, трохи раннячи йому тіло, злазить шкура. Вже він звільнений по гру-

ди, вже до половини роздягнений; він заплющує очі, бо піт їх заливає, йому хочеться горланути в ту залиту слізьми чи потом темінь, але він пухкає, сопе й лізе. Витягує, виволочує себе самого із минулого і знає, що крик свій тамує до часу. До тієї хвилини, коли шкура легко полізе з нього, коли останнє зусилля пожене його по линовищу, як кулю по гвинтах рушниць; тоді він вистрелить сам собою в ясний сонячний день; тоді він стане ніби птах — тоді й буде доречний крик... Він кричить, широко розкривши рота, він заплющив очі й горлає; ні, це вже не модна, весела й грайлива пісня, хоч перед ротом він і тримає мікрофон, — це крик новонародженого; він летить між скель із прірви, звиваючись гнучким тілом, котре аж лисніє під сонцем; він кричить і репетує — і цей його крик дає відбиття — сумний і порожній зойк луни; він слухає цей зойк, і хоч усе в ньому тріумфує і сміється, якась частина його ества насторожується, прислухається: чує він камінну луну...

2

Я прокидаюся з химерним відчуттям тривожної радості. Приємно усвідомлювати, що все те жахіття, яке привиділося, нічого спільного зі мною не має. Звісно, я не вуж, а Юрій Іванович Чорний, особа чоловічої статі, тридцяти двох років, був одружений, місце роботи — обласний музей, старший науковий працівник; я лежу на ліжку із сіткою під матрацом і можу, коли захочу, легковажно погойдатися. Вся моя кімната і весь коридор заставлені стелажми, на яких густо напхано книг. Люблю, прокинувшись, блукати сонним поглядом по стелажках і впізнавати свої книги; зрештою, я можу впізнавати їх і не розплющуючи очей — такий експеримент я робив, доказуючи своїй колишній супряжниці, що я таки в цьому світі книг якимось орієнтуюся. Тоді, пригадую, я зав'язав собі очі чорною стрічкою, витягував руки і йшов до стелажка. Відсував скло і вихоплював книгу. Чітко показував назву, місце видання й рік, прошу дуже! Вихоплював другу книгу і звично, як на уроці, тараторив: книга така-то, те і се. За спиною я чув стримане дихання. Моя дружина дивилася мені в спину, і я знав, що очі її зневажливі. Ну що ж, я продемонстрував своє вміння, тепер можна вислухати й афоризм. Афоризм з жіночих вуст — це пігулка в цукровій капсулі: їх треба ковтати не розжовуючи.

— Це ти знаєш, — каже моя жінка таким голосом, що

я чую, як з нього осипається глина й пісок.— Але коли б це знання допомогло тобі хоч якось проявитись у житті...

— Як це проявитися? — повертаюсь я, не знімаючи з очей чорної пов'язки. Я здивований, а коли людина здивована, їй зовсім не треба скидати з очей пов'язку.

— Ну, всі оті статейки, що ти грамуляєш,— продовжує творити світову мудрість моя половина,— що вони тобі дають? Тобі чи сім'ї? Та й половина того, що написав, валяється у твоєму столі.

Це майже правда. Але оте «майже» — моя суть і моя сподіванка.

— Мила моя,— віщаю я, сідаючи у фотель, але все ще не скидаючи чорної пов'язки з очей.— Мої статейки, як ви зволили висловитися, писані не на замовлення, а з доброго бажання. Тобто це був мій інтерес, а що він не завжди збігається з інтересами інших...

— А про що я кажу? — лунає сухий і, я б сказав, шарудявий голос.— Людина з головою не працювала б на вітер.

— Тобто ви хочете сказати...

— Я хочу сказати,— голос моєї половини знісся на гаму вище,— що коли ваші статейки не хочуть друкувати, гріш їм ціна...

Воістину, шляхетне зауваження, думаю я, знімаючи з очей полуду, тобто чорну пов'язку. Є логіка залізніша заліза. Є логіка, яка тим непорушна, що надто вже нехитра. Де той ритор, котрий спромігся на такі квіти красномовства?

Ритор стоїть супроти мене. Йому тридцять років, він так само, як і я, працівник музею, але екскурсовод з нього значно ліпший, як з мене. В мене тихий голос, і я не так чітко промовляю, а мій ритор тарабанить лекцію-екскурсію з таким ентузіазмом і так красномовно, що слова вилітають з рота, як обточене каміння. Вони впевнено лускають по лобах відвідувачів, якогось лоба пробивають, а кілька ні — тема екскурсії в ритора визубрена за тими самими принципами, за якими свого часу зубрилися уроки в школі й інститутська програма; я колись позаздрив на впевненість, якою аж світиться ця жінка, хотілося й собі набратися того самого, натомість вийшло навпаки — ритор почав мене зневажати і цю свою зневагу не лінувався висловити відверто й категорично. Достойніший супротивник став би відповідати тим-таки — от і була б типова сімейна ідилія; я ж — ні, я чемно мовчав, дозволяв собі тільки в час таких словесних управ пильно розглядати супряжницю, наче хотів збагнути в ній щось таке, що могло б поповнити моє знання світу й людей, але це її, здається, не на жарт бісило...

Ще хвилюнку уваги: ритор — сухий, кощавий, вдягнений у захисного кольору плаття — уніформа рішучих екскурсоводів, хоч носити такі плаття їх ніхто не зобов'язує. Існує в житті не одна професійна мода, як от, наприклад, в учительок музики, які чомусь полюбляють дивоглядні берети й брючні костюми, що обтягують їхні тіла. Я можу впізнати вчительку музики й музейного екскурсовода на відстані, є в їхній зовнішності щось навіки дане. Те навіки дане світиться й у тій, котра ще недавно була моєю дружиною й образ якої щойно відтворила моя уява, коли я так бадьоро прокинувся після сну про вужа.

Я засміявся. Сміявсь я з кількох причин: по-перше, не був вужем, а по-друге, той образ у платті захисного кольору я можу стерти, як стирають із шкільної дошки вирішене завдання. Ну от, будь ласка! Я беру вогку ганчірку і стираю той образ, починаючи з голови. Я стираю голову, руки, ноги і залишаю тільки захисного кольору плаття. Воно висить серед кімнати, строго розпрямивши всі рубці, майже не набубнявіле на грудях, начебто під ним була дошка для прасування. Але ні, це говорить у мені лиха вдача, моя озлобленість, моє зболіле, перетліле «я». Можливо, й не шляхетно піддаватися таким афектам, адже не маю ніяких підстав для роздратування: нашу шлюбну фотокартку розрізано навпіл, я забрав своє зображення, а вона своє. Від неї в моїй квартирі залишилося тільки три речі: пухлик, тазик і тахта... Я спав на цьому ліжку, на якому лежу й зараз, а вона на тахті, бо терпіти не могла спати з кимось разом; ну що ж, я не протестував, бо коли мені треба було, я сходив з ліжка, ступав кілька кроків босими ногами по холодній підлозі — та й по всьому. Згодом я пересвідчився, що так навіть ліпше, бо міг після всього загорнутись у ковдру і помріяти трошки, уявляючи якісь дивоглядні речі, чи дівчат, чи щось там інше. Ні, вона була мудріша за мене хоч би й тому, що мала машинову запрограмованість. А що в її запрограмованість входило те, що я вряди-годи протупцював босими ногами по холодній підлозі, то приймала вона мої екскурсії з належною стоїчністю, як і всі житейські необхідності, тут я не можу їй нічого закинути.

«Господи,— подумав я,— дай мені щасливо розплющити очі!» Сьогодні я не піду в музей, бо вже два тижні, як подав заяву. Правда, нового місяця я собі ще не відшукав, але на це буде ще час. Тому я й лежу розіп'ятий на власному ліжку й можу так пролежати скільки заманеться; мати моя не має звички мене будити. Вона шанує мій сон, як щось сокровенне, начебто це й справді щось сокровенне; коли я сплю, вона бродить по квартирі, ступаючи навшпиль-

ках,— тиха, безсловесна тінь, яка, здається, тільки й існує, щоб варити, прати, прибирати і лише інколи, коли нікого нема вдома, підійти до фортепіано й трохи пограти; її душа потребує тої музики. Моя ж душа музики не потребує, вона потребує шелесту сторінок, бажано старих, пожовтілих, я тоді справді забуваю про світ.

Бом, бом, бом! — б'є наш настінний годинник, і мати, мабуть, злякано повертає в той бік голову, але до бою годинника я звук з дитинства, він не будить мене, тільки колисає і бавить, наче потрапляю я на гойданку — хить-хить — це і є удари відміреного часу.

Я розплющуюся: кімната повна сонця. Тиха радість випливає з мого серця, щось таке любив я відчувати у хлоп'ячі літа. Тоді все ніби співало, наповнювалося золотою тріпотливою енергією, я розтягував чудові хвилини, як розтягую їх і зараз; в хлоп'ячі літа саме в ту мить приходили до мене образи моїх марень: казки, витворені моєю півсонною уявою; пізніше, в юності, в цьому примарному ранішньому сонці я бачив образи дівчат, які хвилювали моє серце. Вони почали приходити до мене, починаючи з п'ятого класу. Перша була Галя Панченко, тоненька, прозора, ефемерна, кругла відмінниця. Одного ранку вона прийшла в цю ж таки кімнату, тріпотіла й мінилася в скошених променях, що фокусували її, як актора театральні прожектори; я тоді вразився з того чуда і раптом полюбив Галю Панченко. В школі я дивився на неї з м'якою поблажливістю, і це помітив цілий клас, нас почали називати нареченим і нареченою; ми страшенно соромилися, але були щасливі. Зрештою, такі захоплення повинні вмирати, як умирає день: сонце сховалося — і дня нема, від нього залишається щось сіре й невиразне, блідий спогад, а скільки ми прожили днів, що спогадів по собі не лишили? Але Галя Панченко — це був день, який залишивсь у мені; дивно, що я згадую його зараз, у ці перші вільні мої хвилини, бо саме сьогодні я даю собі право уявити, що такі виплутався з поворозів, якими було мене прив'язано до землі. Сьогодні я можу встати, зітхнути на повні груди і навіть засміятися: вільний я, вільний, бо таки виповз з ливовища і можу переміщатися в минуле і майбутнє. Відчуваю навіть таку потребу, особливо мене манить передивитися минуле; можливо, це тільки перший симптом старості, бо навіть сьогодні озиратись назад у тридцять два, навіть клікати тіні, які давно вже попіл часу?

Поки що я дивлюся на теплий, ніжний образ Галі Панченко, дівчинки, в яку я закохавсь у п'ятому класі, і мені чомусь здається, що та Галя трохи схожа на мою дочку. Дочку, яку я люблю і яка покинула ці стіни разом з Оль-

гою Пісоцькою, котра тільки вчора перестала носити моє прізвище, тобто залюбки перестала називатися Ольгою Чорною; на суді вона вела себе немилосердно, тяжко звинувачуючи мене; вона називала суддям з прямодушної відвертості такі пікантні деталі моєї негідної поведінки, що я палав, як смолоскип. Вона вимагала зі мною розлучення, голос її звучав пристрасно, наче вела вона екскурсію в музеї; я тоді сидів на стільці, маленький чоловічок, і дивився на її довгобразе, негарне, але в ту хвилину розпашіле лице; вона ж здавалася мені зросту втричі більшого, ніж є, і мені було на тому стільці страх як незатишно, аж заплакати хотілося. Моя половина у своєму прокурорському запалі увіч переграла, вона, здається, забула, що це не чергова сімейна сварка, а державний акт розлучення; ні, вона сприймала суд, як чергову сімейну сварку, і через це блискала очима і гриміла перунами (говорила і звинувачувала), аж я мусив устати і на запитання судді притакнути тихим голосом — виходило так, що ініціатором розлучення була вона, і я того не заперечував, хоч заварив цю кашу таки я. Але вона, як і раніше, в час нашого співжиття, не дала й тут мені виявити ініціативу, і в її звинуваченнях супроти мене була та ж таки погорда і зневага. А я сидів на стільці і замість плакати кисло на один бік усміхався... Ольга Пісоцька отямилася тільки тоді, коли наше прохання суд задовольнив і визнав наш шлюб недійсним, приписавши дочку їй, а мені приємний обов'язок платити аліменти аж до її повноліття. Я сприйняв цей вирок не без деякої урочистості, в той час як Ольга раптом розгубилася. Я вперше побачив її такою пониклою, зніченою й трохи жалюгідною і подумав, що коли б вона була така частіше, я не мав би сили з нею розірвати. Вона подивилася на мене широко розплющеними очима з якимсь здивуванням, наче уздріла в мені щось незвідане, а я стояв виструнчений, з кривенькою усмішечкою — може, вона подумала, що я радію? Ні, я тоді не радів, а тільки був урочистий; вона прийняла ту мою піднесеність за радість, тому й прошепотіла так, щоб тільки я почув.

— Радуйся, гаде, ти свого домігся!..

Мене пересмикнуло від тих слів, було в них досить ненависті, а я навряд чи на неї заслуговував. Я погасив усмішечку і по-старомодному вклонився.

— Madame, — сказав чемно. — Ми розлучаємося з вами за обоюсторонньою згодою.

Я почув у коридорі скрадливі кроки. Нечутно розчинилися двері — зазирнула мати.

— Ти вже не спиш, Юрасю? — спитала вона, хоч було й без того видно, що я не сплю.

Вона зайшла в кімнату несміливою ходою й обережно сіла на стільця, який потопав у сонячній стязі. Її сива голова від того засвітилася сріблом, а обличчя навпаки потемніло.

— Мені аж дивно, що ми не матимемо нікого чужого в хаті,— сказала вона, і я здивувався: відчувала те саме, що і я. Можливо, не тільки я розлучався з Ольгою Пісоцькою, але й вона, хоч за весь час нашого подружнього життя ми не помічали з материного боку спроб утритися в наші лагоди й незлагоди. Вона жила, зачинена у своїй кімнаті, варила нам їсти, прала, ходила гуляти з онукою; зрештою, й час для сварок Ольга вибирала такий, щоб свекрухи не було вдома,— мала б думати, що в нас ідилічне благополуччя, але вчора й вона розлучилася з Ольгою Пісоцькою, бо сиділа в залі й слухала прокурорську її промову; сьогодні ж пізнала таку полегкість, що не втрималася поділитися своїм почуттям.

— Заживемо, як у старі часи,— сказала мрійно.— Коли б ще й батько був із нами...

Змахнула з ока сльозу; вона також цієї ночі лишила в кам'яній розколині своє ліновище, але не хотіла жити новим життям, а воліла повернутися назад. Повернути той час, коли я був хлопчаком, коли ще був живий батько і дивував нас своїми химерами, коли ми збиралися разом вечорами в цій-таки кімнаті й непоспішливо розмовляли; я був тихий хлопець і прикрощів їм не завдавав, бо й пристрасті мої були тихі; мій батько теж був зі світу книг, але ті книги розпалювали непомірно його буйну фантазію; мати ж, хоч і забирала в мене часом з рук книгу й відсилала гуляти, здається, раділа, коли я відмовлявся, а сердилася тільки про людське око. От вона сидить на стільці, облита сонцем, тиха і срібна, дивиться на мене з тою відданою любов'ю, од якої мені хочеться заховатися під ковдру. Даремно намагається приховати свою радість, та й навіщо її приховувати; я дивлюся на неї й починаю по-своєму її жаліти, хоч мені трохи й прикро, що вона перебила мої ранкові марення. «Але ж вони всі,— подумав я, відчуваючи, як йокнуло всередині,— так, вони всі нічогісінько не знають. Ні мати, ні Ольга, ні дитина моя, яку забрано з цього дому і завезе-

но в той, де живе мати Ольги Пісоцької і її двоє сестер, бадьорих, енергійних гладух, біля яких я завжди відчувався кволою марою,— тіла на мені, як на павуку, обличчя аскетично сухе, оточене французькою борідкою, одне плече вище другого, і розмовляю я так тихо, наче шепочу. Еге ж, усі вони нічого не знають, бо коли б довідалися...

Я мовчу. Мати ворухиться на стільці.

— У нас залишилися її речі,— каже вона.— Хай би забрала...

— Неодмінно,— відказую я.— Тахта, пуфик і тазик. При нагоді перекажу...

Мати несміливо, але щасливо всміхається, і я розумію: ці речі заважають їй. Не дають можливості порадіти безоглядно, адже доки вони тут, може повернутися сюди Ольга Пісоцька.

Мати нахиляється до мене, і я бачу, як її очі по-змовницькому примружуються, вона навіть підморгує мені.

— Хочеш, я подам тобі сніданок у ліжку?

— О, коли це було? — сміюся я.— Я вже, мамо, настільки дорослий, що відвик од таких забаганок.

— Е, який там дорослий! — каже легковажно мати, встає і рішуче йде до дверей, очевидно, щоб таки подати мені сніданок у ліжку.

— Mersi, мамо,— кажу я тихо, а вона тільки напівобертається в мій бік.

Ну, що ж, це не так часто трапляється, думаю я. Не так часто випадають подібні ситуації: вільний од роботи, вільний од сімейних обов'язків, так начебто пішов у відпустку і приїхав в отчий дім, покинувши жінку й дітей в іншому місті. Тут нічого не змінилося, хіба що мати постаріла та й сусіди всі довкола; але варто тільки змістити систему відчужань — ілюзія готова, повернення в минуле відбулося, хоч те повернення — теж луна, відбита од крүтих, скелястих берегів.

Отож можна дозволити собі прийняти в ліжку сніданок і побачити в ранішньому промінні ніжний образ Галі Панченко, хоч та Галя відійшла в сфери, в які мені нема доступу, власне, померла. Я завжди про це думаю: люди у світі живуть у певному обмеженні, я називав це «сфера», такі сфери між собою дотикаються; людина за життя може змінити їх кілька, а може й перебувати у кількох. Однак цих сфер — без числа і ніколи їх не пізнати. Сфера, думаю я, це окреме тіло, центром якого є ти сам, всі твої знайомі, більші чи менші, всі малознайомі чи знайомі в обличчя, — кожна людина таким чином створює свою мікрогалактику, стаючи її сощем, тут планети й зорі — друзі й сусіди, зорі ближчі й

дальші, а все це має свою замкненість. Часом людина виступає зі своєї сфери і творить нову. Особливість тут така, що людина може повертатись у первісну сферу, а може творити сфери нові. В ній є супутники, як і в планет, і зв'язок між окремими частинами мікрогалактик таки магнетичний. Однак існує ще один закон, про який часто забувають, коли тіла незримо намагаються одне від одного відштовхнутися. Отже, нічого дивного немає, коли людині сниться, що вона стає вужем і, з натугою пролазячи в кам'яну розколину, залишає там своє линовище...

Я раптом ловлю себе на дивній думці: Галя Панченко, яку я воскресив оце щойно, як і мої згадки про Ольгу Пісоцьку, — це частина внутрішньої потаємної гри, яку я веду з собою: думаю про цих людей, щоб завчасно не згадувати про таємничого третього, того третього, про якого ніхто не знає з людей моєї сфери. Той третій раптово увірвався у моє життя, наче метеорит. Той метеорит колись існував у моїй сфері давнішній, як цільне її тіло, але я давно з тої сфери пішов, залишивши своє линовище, давно забув про той колишній біль і про печаль, котрі тоді мене мало зі світу не звели, бо я хоч тихий, але чорти в мені водяться, ці чорти часом мучать мене й бунтуються, я тоді починаю виправдовувати своє прізвище — чорний я стаю, чорний!

Але пощо мені ці темні думки, коли навколо такий чудовий ранок, коли мені розкішно мріється, коли кімната моя залита сонцем і коли чекаю я в постіль сніданок, маючи змогу поніжитися, розслабитись і відпочити душею, адже я страшенно втомлений, втома відчувається аж у кінчиках пальців...

Раніше перша прокидалася наша дочка. Ольга брала її з ліжечка до себе, і мала повзала і товклася по ній в той час, як Ольга повільно виходила з сонного заціпеніння. Вранці вона майже завжди була лиха, рухалася повільно й незграбно, з такою дивовижною ірраціональністю, що заповнювала своїми рухами цілу кімнату. Для того, наприклад, щоб одягти дитину, їй треба було висувати кожен метр кімнатної підлоги; мені навіть здавалося, що в кімнаті снує з десяток істот у пом'ятих нічних сорочках; таке ж пом'яте було і її обличчя, очі попідпухали, а з рота раз у раз виривалися якісь покрики — цими покриками вона вгамовувала надмірну моторність нашої дитини.¹ Зрештою, один із покриків шмагав і мене, і це було як ляск батога, — я виповзав на світ, відчуваючи в роті бридкий присмак. Хилитався на тонких, кістлявих ногах з кімнати, бо в ній уже починали літати простирадла й подушки; дитина ставилася до цього ранкового шарварку напрочуд спокійно, забивалась у ку-

ток і, закопчивши губу, зосереджено починала мостити один на одній кубики. Я ж хилитався через коридор, заставлений від підлоги до стелі стелажками, добираючись до ванної й туалету. Знав, що вранці виглядаю не ліпше, як вона, що майка висить на моїх сухих грудях, що червоні в білу квіточку труси теліпаються, як на кілку; отже, мені була брідка не тільки жінчина білизна, а й своя, не тільки її пом'ята фізіономія, але й моя не менше; може, тому я й відпустив собі французьку борідку, щоб якось приховати оцю свою ранкову брідкість, окрім того, це звільняло мене від ранкової потреби голитися. Я виходив, бо не хотів бути присутній при акті вдягання своєї жінки; я волів побачити її в платті захисного кольору, застебнуту на всі гудзики, зачесану, в міру напomadжену, щоб виглядати суворою й категоричною. Її вдягання було неприємне мені: вона нагадувала тоді голу черепаху — то не була Ольга Пісоцька, екскурсовод обласного музею і його науковий співробітник, то була бідна жінка, яка з жахом переконається, що й ті невеличкі знадності, які в неї колись були, — все це річ тільки гадана. Колись вона прочитала в одній із нечисленних книжок, які я їй підсунув, що, старіючи, жінка таки брідкішає, хряснула спересердя палітурками, і я побачив, що уста її тремтять.

— Письменник, — сказала вона, — що написав цю книгу, — скотина!

— А то ж чому? — здивовано вигукнув я.

— Описує там свою жінку, — безапеляційно відказала Ольга. — Описує, як побачив її приховану сивину і як здригнувся від обридження. Знавш, як це називається?

Я не знав, як це називається.

— Скотство, он як це називається!..

Отож, щоб не бути й собі скотиною, я, прокинувшись, ішов з кімнати геть, даючи змогу голій черепасі одягти на себе панцира. Адже в ній тоді є якась беззахисність, щось жалюгідне, і коли б я не тікав ранками з кімнати, я, може, ставився б до Ольги інакше, тобто став би тою «скотиною», коли спокійнісінько живеш з жінкою, навіть часом бридячись ознаками її зав'ядання. Але я її б жалів, і це не вихолодило б так сильно моєї душі. Бо зараз в мені живе тільки терпкий спомин про Ольгу Пісоцьку, а сентименту жодного. Я став холодний, байдужий, хоч, може, тут теж не все так просто, як малюється. Чи мала вона підстави так безапеляційно мене зневажати? Я все-таки відчував у собі силу, яка давала мені змогу на щось сподіватися; я знав, що моя місія екскурсовода і наукового працівника музею — стан проміжний; мене по-справжньому вабила наука — істо-

рія та історія культури, і тут би я вже напевне не був останній. Я навіть опублікував кілька своїх статей у київських журналах, але теми мої були настільки спеціальні, що популярні журнали їх неохоче брали, а до наукових я доступу не мав...

Зайшла мати, несучи на таці сніданок: одне яйце очком, булочка, склянка кави з вершками і печиво.

— Ти мене балуєш, мамо! — сказав я милостиво, вмоштуючись між подушок.

— Яке там баловство, — сказала вона, — коли ти весь аж світишся. Тобі б треба було їсти більше й поживніше. Часом глянеш на якогось телепня: щоким пашать, плечі широчезні, а ти в мене — як моці!

— Це значить, що в мене добрий обмін речовин, — сказав я. — А в того телепня, як ти назвала, — поганий, от і відкладається на ньому товщ.

— Од цих теорій хвороби собі наживеш, — сказала мати категорично. — Але я тепер спробую тебе відкормити...

— Хіба раніше не ти мене годувала? — спитав я.

Мати зирнула на мене добрими, покірними очима з тою ж таки відданістю й самозреченням, з якими дивилася завжди, коли хотіла в чомусь переконати.

— Раніше, синку, — мовила вона твердо, — я годувала не тільки тебе, а всю сім'ю.

4

«Досить брехати, досить прикидатися!» — подумав я, вискакуючи з парадного і хряпаючи за собою дверима. Я залюбки вибрався з дому, де мати моя тріумфує перемогу, адже Ольга Пісоцька й моя народителька — це була пара не для співжиття. Всі чотири роки, відколи Ольга перевезла до мене тахту, пуфчик і тазик, у стінах нашого дому точилася невидима, безмовна, але тим більше непримиренна війна. Здається, я був тією територією, яку хотіли захопити обидві сторони, але ніхто з них і не подумав, що та територія, за яку вони змагаються, може зрадити їх обох, що вони можуть обоє залишитися біля розбитого корита, а всі дива, яких сподівалися зажити, стануть пустою байкою. Я ж готував їм обом зраду, хоч, може, це сталося і не зовсім з моєї волі. Може, це сталося через те, що в мені накопичилася дивна туга, я відчував себе ніби в тісній капсулі і задихався в ній. Ніби опинивсь у кімнаті, залитій світлом, в якій чотири стіни білі чи, власне, сріблясті, стеля над го-

ловою також срібляста, і в ній посередині на червоній підлозі стояв чорний стілець. Я сів на той стілець і прив'язався до нього паском, наче готувався у політ. І на мене напливло гаряче відчуття: боже мій, подумав я, невже у світі існує тільки те, що я маю, тільки той вузький світець, невже я не можу підійти до цієї стіни, всунути в неї руки і розірвати, як паперову заслону? Невже конче придумувати такі химерні космічні кораблі, як оцей, в якому сиджу, щоб якось подолати час? Щось я хочу повернути собі, щось колись загублене. Хочу вилікувати давній біль, глибоку рану, яку замість лікувати я тільки ховав од людського ока. Хіба не бувало такого, що, спавши в одній кімнаті з Ольгою, я прокидався раптом, бо мені привиджувалася якась дивна володарка хвилюючої таїни, яку я знав віддавна. Ні, то не була Галя Панченко, але то була також моя однокласниця. Якось нас погнали на концерт у шкільний зал. Я примостився скраю і готовий був солодко понудьгувати, бо той концерт мав супроводжуватися лекцією. На трибуну вийшла Ольга Пісоцька, тобто хтось зовсім такий, якою є зараз Ольга Пісоцька, хтось у захисного кольору платті зі строгими виточками, хтось в окулярах, за якими суворо поблискували очі; Ольга Пісоцька, а може, її далекий двійник у часі, адже я був тоді ще хлопцем, повчала нас і наuczала: може, то була лекція на педагогічну тему, а може, й про мистецтво. Про такі шедеври живопису, як «Три богатирі» чи пейзажі Шишкіна. Але я хочу згадати про інше, щось неповчальне й химерне: з другого кінця лавки, на якій ми сиділи, подивилися на мене палкі чорні очі, задивилися невідривно й так ніжно, що я раптом розгубився: чи на мене вони дивляться? Дівчина могла дивитися й не на мене — поруч зі мною сидів Володька Кузьменко, хлопець гарний і ставний, з високим чолом і зачесаним назад світлим волоссям. Але тоді я немов очманів, бо мені раптом захотілося, щоб ті очі дивилися таки на мене. Може, тому й узявся за навчання і скоро став у класі першим учнем — я погано вчився тільки тоді, коли вона хворіла, навіть учителі з мене дивувалися. От у який химерно-далекий час збирався я повертатися, зрадивши Ольгу Пісоцьку й матір свою. Можливо, це банальна історія; можливо, вона траплялася з людьми тисячу й один раз, але коли тридцятидвохрічний телепень мчить по хіднику з серцем, що шалено калатає в грудях, коли очі в нього розширені від хвилювання й бажання щастя, коли він не йде, а пливе чи летить, коли з'являється в ньому зрештою дивна сила й наповненість — чи ж відбудешся отак просто? Я закріпив і починаю втрачати в душі неповторну первозданність, з якою народжу-

ється кожна людина у світ. У тридцять два роки навідує людину перший страх за себе, за несправджені сподівання, перший біль від власної мізерності й ніякості у світі, тоді починаєш думати, що все в ньому невічне, що й світ невічний і одного погожого дня може розлетітися на тисячу кавалків. Але в тілі немало ще сили, а в серці сподівань.

Я підійшов до пошти і вже тут відчув: весь тремчу. Сьогодні щось конче мало зі мною відбутися, щось таке, що має наповнити мене й ошчасливити. Через це й мчав я так нестримно на пошту, туди, у відділ кореспонденції «до запитання»... Дівчина у віконечку мене знала. Кругле личко, рідке волоссячко, затиснуте на маківці гумкою, ця дівчина була часом лагідна, а часом і сердита. Коли вона лагідна, то, не питаючи документа, тяглася до переділки, на якій написано літеру «Ч», а подаючи мені листа, всміхалася. Я всміхався їй назустріч — ця дівчина була така утла й прозора, що мимоволі приваблювала. Це було химерне відчуття — адже нічого в ній не було гарного. Я забував про неї одразу, як виходив із пошти, але коли знов сюди заявлявся й бачив обстобані манжети її зеленого, потертого светра — в мені спалахувала ота чудна жалість.

Я всунувсь у віконечко і спробував усміхнутися.

— Нема? — спитав, відчуваючи, як тахає серце.

Але поштарка сьогодні була сердита. Блимнула на мене, начебто я з'їв її сніданок, і сказала, що їй забороняють видавати листи без документа.

Очі в неї були підпухлі, певне, вранці вдома плакала. Я зирнув на безіменний палець її правої руки — шлюбної обручки там не було. Шлюбної обручки там може й не бути, подумав я, хіба що оженився на ній якийсь дурний жаліливець, як оце я...

— Вибачте, — кажу, дістаючи робоче посвідчення; воно вже не дійсне, адже від сьогодні я не працюю.

Дівчина прискіпливо вглядається у посвідчення, перевіряє, чи приклеєна до нього фотокартка сходиться з фізіономією, яка стримить у її віконці. А що, коли я запропоную їй піти зі мною в кіно, чи не виставить вона мене з лементом з пошти? Але я не пропоную їй піти в кіно, бо, по-перше, вона має подати мені любовного листа від іншої особи, а по-друге, боюся: можу так зав'язнути у власній жалості, що безсилий буду від цієї дівчини відліпитися.

— Вам нічого нема, — сердито каже поштарка.

— Як так нічого? — дивуюсь я. — Повинно бути... Ви добре подивилися?

Вона зиркає на мене вовчезам, адже чудово знає, що я чекаю любовного листа: до неї не один і не одна за цим

приходять. Тонкі й безкровні губи її кривляться — можливо, вона знає, про що йдеться в листах до мене; може, розклеїла якогось і прочитала. Йй так любо мститися мені й тримати на вустах сіру посмішечку.

— Що ви сказали?

— Вам нічого нема! — повторює поштарка і вже не дивиться на мене; обличчя її — холодна й незворушна маска.

5

На початку літа 1963 року ми, закінчивши дев'ятий клас, організовані вчителькою російської літератури Софією Наумінною, поїхали у Ленінград, щоб побачити увіч те, про що з ентузіазмом оповідала нам на уроках Софія Наумінна. Оксана Свідерська вже тоді відверто дружила з Володькою Кузьменком, і я міг тільки звіддала стежити за нею й таємно зітхати. Як на мої очі, вона була прекрасна, наче богиня, і не раз приходила в мої сни. Уві сні ми розмовляли, гуляли й цілувалися, а найбільше нам подобався тихий кучочок левади, на якій росли один обіч другого три велетенські осоки. Біля тих осокирів було викладено каменем криничку, і вода в ній була така прозора, що коли занурити пальці, вони коротшали і зламувалися. На дні тієї кринички блищала новісінька копійка, і ми на щастя кинули туди по копійці своїй. Мені завжди здавалося, що сні мої — особлива зматеріалізована форма моїх бажань, я був переконаний, що Оксана Свідерська снить те ж саме, тому підійшов якомсь до дівчини і розповів їй про дивний свій сон...

— Ні,— сказала Оксана,— мені сьогодні снілося щось інше...

Сказала вона це байдужим голосом, але подивилася на мене так, як дивилася тоді, коли сиділа на лекції-концерті, а на трибуні аж надривалася, так хотіла щось нам розтлумачити особа в образі Ольги Пісоцької.

І ось тоді, саме перед поїздкою в Ленінград, я раптом відчув, що в житті не все просто, що не все в ньому схоже на табличку множення; я відчув, що в ньому заховано якусь множинність таїн і одна з них починає переді мою розкриватися; я відчув, що світ довкола таки загадковий, що в ньому безліч сфер та світиків, що й сама людина — це не одна сфера і світик. Те, що я зважився оповісти свій сон Оксані Свідерській, було теж дивом, але воно так просто збулося: отак узяв і розповів і подивився на дівчину, наче не вона була предметом моїх дум і мрій, наче не її образ

щохвилини являвся до мене й мучив, наче була вона звичайною мою однокласницею. Еге-ге, думав я, діється щось химерне, раз я можу так близько стояти біля неї й дивитися очі в очі. І от тоді я подумав, що звістка про її дружбу з Володькою Кузьменком може нічого не означати, що Володька Кузьменко може забратися під три чорти, що я, зрештою, можу підійти до цієї дівчини, владно взяти її за руку й повести з собою. Хоч би на ту леваду з трьома осокорами, де є така чудова криничка з копійкою на дні,— ми таки впустимо туди свої монети. Мені здавалося, що та левада не тільки образ моєї уяви, я був тоді певний у двох речах: вона десь таки існує, ота левада, а Оксана Свідерська сказала мені неправду.

Пізніше, коли ми блукали з нею по залитих синім сунтінком, блідавих і напівмертвих ленінградських вулицях, я спитав у неї, чи й справді тоді, коли я потрапив з нею на леваду з трьома осокорами, їй снилося інше. Коли так, то що? Може, воно якось зв'язане з моїм сном, бо не може не існувати, сказав я, телепатичного зв'язку, не може відбуватися все тільки однозначно і тільки в собі. Я тримав теплу, ніжну руку, і її тепло входило в мене. Я переповнювався її часточками і вірив не тільки в співіснування людських тіл, а й у співіснування людських біосфер. Вона ж на мою мову тільки розсміялася.

— Ми вже вийшли з тої левади,— сказала вона.— Хіба так не цікавіше?

Тоді я подумав, що не врахував одного моменту. Можливо, гадалося мені, вона таки блукала по тій леваді зі сну, але чи зі мною? А чому не з Володькою Кузьменком, адже це було ще до того, як я розповів їй про сон. Доти вона не знала про моє існування і про мій інтерес до неї; можливо, я увійшов у її думки й почуття тільки після того дивного признання в любові. Признання, яке я вимовив, не нітяться і не соромлячись, а з якоюсь упертою і твердою сміливістю; я не боявся при тому дивитися в близько поставлені навпроти мене її очі. Потім я жалів про те, бо після нашої розмови вона стала для мене земніша й доступніша.

Перед тією нічю в Ленінграді була екскурсія на цвинтар, де лежали письменники. Ентузіастична Софія Наумівна привела нас сюди, щоб ми перейнялися святим смутком цього місця. Я побачив могилу Писарєва — білий і сірий мармур, невисокий постамент, поруч могили Белінського й Добролюбова — як в історії літератури: три періоди критики. Побачив чорний хрест на могилі Всеволода Гаршина, чорний кам'яний гріб на могилі Купріна. З нами був тоді екс-

курсод, і той екскурсод промовляв до нас завченими, круглими, як галька, фразами. Був у платті захисного кольору і строгого крою, він сповістив нам, що автентичність цих могил перевірена — під камінням справді кістки тих людей, імена котрих на них викарбувано. Оповідаючи нам цей разучий факт, екскурсод дивилася на нас прозорими, водянистими оченятами — очевидно, ця фраза мала вражати. Оксана Свідерська стояла навпроти мене. Біля неї неодмінно стовбичив Володька Кузьменко, але тут я дістав перевагу перед Володькою: я міг дивитися Оксані в лице. Володька Кузьменко був під ту хвилю кислий, може, вони посварилися; ну й чудово, подумав я і раптом серед цих могил знову відчув присутність таємниці. На мене таки дивилися найчудовіші з очей, і я вже не помилявся: не на Володьку Кузьменка скеровано той позір.

Увечері я зробив кілька записів.

«Годі побачити речі у своїй безпосередності, вони плавають у світі, і образ їхній майже завжди переломлюється, як у воді. Не раз вони нагадуватимуть самих себе, начебто стверджуючи свою реальну видимість, але ми звикли до їхнього зміненого, зломленого образу — все, переходячи через призмю «я», набуває невластивих собі барв і форм. Це ознака живого людського існування, тож, бажаючи ствердити себе сьогоднішнього, ми озирасмося назад і намагаємося пізнати: чи та первісна таємниця, яка нас чарувала, не є часом сквородинівським птахом, якого можна ловити, але годі спіймати?»

Другий запис був начебто не пов'язаний з першим:

«Коли ми думаємо про глупість, — писав я, — ми чи поблажливі, чи роздратовані. В дурня теж існує поняття дурного — це те, чого він не розуміє і не хоче розуміти. До цього треба звикнути і не задирати власного носа...»

Тоді я навіть не відав, чому з'явилися ці дві трохи туманні сентенції. Зараз мені їх легко розтлумачити: перша була похідним від вражень, здобутих на тому знаменитому цвинтарі, в другій пробилосся моє роздратоване ставлення до Володьки Кузьменка.

Але Володька Кузьменко дурнем не був. Уже в дев'ятому класі він проголошував не без розважності, що людина повинна заздалегідь визначити своє місце в житті. Тоді ж він проголосив своє життєве кредо, яке складалося з двох пунктів: у домашньому житті — комфорт, а в житті зовнішньому — успішне поступування, тобто здобуття кар'єри. «Розумно жити, — казав Володька Кузьменко, — це забезпечити себе від неприємних випадковостей...»

Була біла ніч. Прозорий, синюватий сутінок, що заливав

вулиці драглистим киселем, робив світ і речі примарними й неживими. Ми перейшли через Літній сад, який здивував нас своєю непоказністю, — все-таки ми люди півдня і звикли до буйної зелені. Знамениті статуї ми не раз бачили на репродукціях — там вони виглядали показніше. Тут, у Літньому саду, я взяв Оксану за руки, і ми спинилися, дивлячись одне на одного.

— Влетить нам з тобою за цю втечу, — сказала тихо Оксана.

— І в Софії Наумівни буде інфаркт, — немилосердно сказав я.

Оксана звільнила руки і раптом розкрилила їх і прокрутилася по алеї.

— Мені якось так вільно! — сказала вона. — Так солодко, аж сміятися хочеться.

— А ти смійся, — мовив я, милуючись з неї. — Хочеш, я стану твоїм екскурсоводом і розповім, яке чудо оці полупані скульптури, а миршаві дерева — ще більше чудо з чудес. Ми надто багато про все наслушалися, шановна екскурсантко, адже воно існує, щоб лудити очі туристам. Ти помітила, які втішні іноземки-бабусі, яких потягло оглянути світові дива. Ти помітила, які вони смішно метушливі. Зрештою, ми не менш метушливі, і з цього сміятися й плакати хочеться.

— Не блазною! — поклала на губи пальця Оксана. — Чуєш, тиша яка! Скоро зачинятиметься сад і нас виметуть звідси мітлами двірники. То що, покотимося, як осінні листки?

Попереду й справді замаячила постать міліціонера, і ми, сміючись, подалися до виходу.

— Ця брама теж знаменита, шановна, — сказав я уже на вулиці. — Про неї якийсь дивак написав книжку. Тут стільки всього знаменитого, що ми й справді, мов ті листки...

— Не блазною! — знову шепнула Оксана. — Бо на тебе поскаче Мідний вершник.

Ми пішли до Мідного вершника, той маячів у сутінку, мертвий і понурий.

Весь світ навколо нас супився й мертвів. Блукали якісь тіні, від Неви тягло крижаним подувом, уштрикувалася у небо Адміралтейська голка, понуро сіріли петропавловські каземати — все поменшене порівняно з тим, що уявлялося.

Ми підійшли до одного з левів на набережній. Стали й задивилися на воду. Дивно й тужно зробилося мені на серці. Я зрозумів, що місто, в яке ми потрапили, складається, власне, з двох міст: одне буденне, яке можна узріти холодними очима, і друге — легендарне, яке любило тисячі людей. Звісно, любов їхня була по-своєму гіпертрофована, то-

му й надіяла пам'ятки цього міста містичною принагідністю, тоді як це був звичайний метал і камінь.

— Тихо так,— сказав я,— тихо! І ми — двоє в чужому місті. Чи не чудо це, Оксано?

Вона повернулася до мене, і я вразився з тонкої її краси. Коли дівчина замріяна, подумав я, вона смутна, коли ж смутна — ніжна й тиха краса в ній з'являється. Ненадійна й меланхолійна, але як дивно вона впливає!

— Оксано! — прошепотів я.

Звела на мене очі, може, трохи й позувала, може, трохи зумисно картинно повернула голову, але мені раптом став байдужий цілий світ, адже ця дівчина хотіла подобатися мені. Хотіла, щоб я її любив, а я був повен туги від цього чужого міста, цієї чудової краси, всіх отих див, оспіваних іншими. З іншого боку, я відчував, що починаю вrostати в це місто, що маю змогу залишити тут краплю й своєї любові, маю, отже, змогу наповнити цей блідий присмерк своїм гарячим «я», схвильованим серцем своїм.

— Щось хотів? — спитала Оксана.

— Кажуть, ти дружиш з Володькою Кузьменком,— сказав я.— Це правда?

Вона дивилася кудись повз мене.

— Це правда, Оксано? — з тихим боєм спитав я.

— А ти б як хотів? — прошепотіла вона.

— Я б не хотів цього.

— Але ж знаєш, що з ним дружу.

— Так кажуть. Окрім того...

— Що, окрім того?

— Вас часто можна зустріти разом.

— Але зараз я не з ним...

— Мені цього досить,— сказав я, беручи її за руку.— Давай подаруємо одне одному ніч...

Це було сказано по-хлопчачому патетично, і вона розсміялася.

— Давай! — сказала.— А тобі такому мудрому-вченому не буде зі мною нудно?

— Я стану твоїм екскурсоводом,— сказав я, змінивши бундючно-патетичний тон на жартівливий.

— Ой, знудиш!

— Ой, знуджу! — тихо згукнув я.— Але зате ми подаруємо одне одному ніч.

І ми подарували одне одному ніч. Блукали до одуріння по вулицях, читали меморіальні дошки, стояли на численних містках, спинялися й дивилися на вікна, за якими помер Пушкін, добралися до будинку, в якому жив Блок і з якого він міг дивитися на Неву; пішли по тих вулицях, по

яких пускав блукати своїх героїв Достоевський. У цьому дивовижному місті творили Гоголь і Шевченко. Десь тут збиралася громадка моїх земляків, щоб пустити звідси на рідну землю «Основу», це тут ночами набирив «Народні оповідання» Каменецький і ладнав свої величні, не під силу собі, задуми Куліш. На одній із цих вулиць візник збив був Костомарова, коли він обдумував чергову монографію про минуле рідного краю, — наших земляків завяжди тут було багато, вони по-своєму любили це місто. Я розповідав про все це Оксані, але мій голос був надто тихий, через те, мабуть, вона слухала мене не уважно. Ми втомлювалися й сідали на холодні лави, і я грів Оксану, пригортаючи її до себе, а коли ми остаточно заблукали і не знали, як вибратися з лабіринтів вулиць, я поцілував її у прохолодні уста. Мої губи теж були прохолодні, але за хвилину по жилах потекла гаряча кров, і ми перестали бути скептиками. Ми тільки зупинялися вряди-годи і давали одне одному напитися зі своїх вуст. І мої губи стали такі ж пекучо гарячі, як і уста Оксани, і всі слова, які я вимовляв, були ні до чого, вони втрачали зв'язок поміж себе, а навколо жив ворухкий і ненадійний сутінок, який уже не здавався нам мертвий, бо ми забули, що прийшли на ці вулиці холодними екскурсантами. І я забув свою жартівливу обіцянку стати екскурсоводом для цієї дівчини, тепер не я її вів, а вона мене. Зрештою, під той час я не думав, що вона відчуває, мені досить було, що я пізнав з нею особливу гармонію, я зрозумів, що така поєднаність не вимірюється глумом, я вже не добирав слів, щоб сказати щось конче розумне, — я випивав кохану істоту і давав залюбки випивати її себе, тобто був не той, яким хотів постати в очах дівчини, а таки самим собою. Це принесло мені звільненість, я не гальмував розуму, і моя мова стала натуральним виливом мого ества; я був звільнений од минулого й майбутнього і вже не думав про Володьку Кузьменка і про його загадкові стосунки з Оксаною Свідерською. Оксана зголосилася стати моєю, отож я благословив і це чуже місто, і цю білу ніч, і чудову дівчину в ній, яку я можу називати своєю і просто, щасливо цілувати.

— Ми з тобою все-таки божевільні! — сказала Оксана, бо вже ранок прийшов до нас і пора було протверезіти.

— Для цього ми й дарували одне одному ніч, — відповів я.

— А далі?

— А далі буде так, як велиш ти.

Вона засміялася. Потяглася до мене вустами, і я знов пізнав їхній холод.

— Твої уста холодні,— мовив я.

— Бо ніч уже закінчилася,— сказала вона.— І я відчуваю, що скоро впаду тут на тротуарі й засну.

— Тоді тебе зметуть двірники, а потім вивезуть на сміттезбиральній машині.

— Фе, які неестетичні жарти.

— Вибач,— сказав я.— Вже ранок, і я знову починаю блазнювати.

Вона була бліда. Ця ніч випила її, а заодно й мене. Я також був блідий, стояв і похитувався.

— Давай тихенько проберемось у гуртожиток,— сказала Оксана.

— Еге ж,— згодився я.— Щоб ніхто не чув.

— А коли почує?

— Тоді нам начхати,— сказав я.— Чи ти боїшся?

— Звісно, боюся,— мовила Оксана.— Голова паморочиться!

Я пригорнув її до себе, але ми вже були випиті. Ми вже не гріли одне одного. Ми замерзли і справді потребували даху над головою. Ми потребували сну, через це взялися за руки і, ледве перебираючи ногами, подалися туди, де було наше тимчасове пристанище. Ми ступали навшпиньки і зробилися безшелесні, мов тіні.

6

Сьогоднішній день почався для мене невдало: листа від Оксани Свідерської я не отримав, хоч той конче мав бути; окрім того, коли я спробував потелефонувати в Київ, трубку взяв Володька Кузьменко, і я мусив натиснути на важіль, не сказавши ні слова. Виходило, що Володька Кузьменко вже приїхав із закордонного відрядження, хоч за моїми розрахунками він мав бути там ще тижнів зо два. Зв'язку, таким чином, з Оксаною в мене не було. Отож, не лишалося нічого іншого, як піти в музей, щоб обійти з обхідним листом гурт людей,— моє звільнення ще не було оформлено. Але там я напевне зустрінуся з Ольгою Пісоцькою, що сьогодні в мої плани не входило. Вдома мене чекало задоволене материне обличчя і надмірна увага до моєї особи; здається, мати раділа на мою розлуку з Ольгою більше, ніж я. Хотіла знову повернути в дім тиху злагоду, яка встановилася поміж нами після батькової смерті, адже, окрім мене, в неї нікого не було. Її сестра, моя тітка, потрапила в автомобільну катастрофу разом з чоловіком та

дітьми — ціла родина перестала існувати за кілька хвилин; з дальшими родичами ми не родичалися, а подруг мати не мала — надто віддавалася родині. Я все це чудово розумів і в стабільні часи, коли мене цікавили тільки книги і чисто наукові проблеми, мені вистачало материного товариства й піклування. Тоді ми ставали по-справжньому дружні, разом ходили в театр, на концерт чи просто гуляти. Коли ж з'явилася в нашому домі Ольга Пісоцька, мати сприйняла це як неприємну необхідність. З Ольгою вони розмовляли мало — між ними встановилася чемна відчуженість, а коли в Ольги часом прокидалися у носі мухи, мати безшелесно ховалася у своїй кімнаті і виходила тільки на кухню, куди Ольга заглядала нечасто: варити й прати вона терпіти не могла. Зрештою, від неї цього ніхто й не вимагав...

Але чому я весь час думаю про Ольгу Пісоцьку, коли думати мені про неї аж ніяк не хочеться? Міг би повернутися додому і зайнятися там справами, ну, хоч би впорядкувати свої папери. Розшукати, приміром, записника, який я вів, коли ми були в Ленінграді, — чомусь мені хотілося пережити все те ще раз. Я хотів думати про Оксану Свідерську, бо доля звела мене з нею знову, притому цілком несподівано.

Було душно, й дихалося важко. Небо збирало на краях бліді, розмиті хмари, що затягували майже весь обрій у непрозору каламуть. На заході хмари погустішали, від них до землі звисали темні косми — падав десь далеко дощ. Посередині ж небо було чисте, хоч сонце також притуманилося. Коли проїжджали поливні машини, асфальт парував. Обличчя в перехожих пітно лисніли, а шерех підошов здавався приглушений. Повз мене проїхав тролейбус, що віз людей у гідропарк, був напхом набитий: люди поспішали до ріки. Я міг би й собі податися туди, але треба було зайти додому по плавки. Окрім того, я знав, що на пляжі відчуваю нудьгу. Між юних оголених тіл, між людей, що залюбки використовують дозвілля, я відчував себе кепсько, хоч там міг зустріти й когось із знайомих. Тож я подався у букіністичну книгарню, сподіваючись на якусь знахідку, — це завжди приносило радість. Рився в книжках, але всі вони були знайомі. Тоді я мотнувся по інших книгарнях — все було без змін і там. Я зайшов у кафетерій і випив кави. Пити гарячу каву в таку спеку було дивацтвом, але я й хотів такого дивацтва. Здалося, я відчув простір, який існує між мною й Оксаною Свідерською. Оксана — ось що мене сюди по-справжньому хвилює! Вийшовши заміж за Володьку Кузьменка, вона не змінила прізвища, і я подумав, що не даремне.

Відчув, що саме в цю хвилину Володьки Кузьменка нема вдома. Він подався кудись у справах, зрештою, зараз же робочий час. Оксана не працювала. Вона виховувала сина, але й сина біля неї зараз нема: відправили малого сюди, в Житомир, до баби. Я знову опинився біля пошти. Копійки в мене були наміняні, і я набрав Київ. Густий і частий дзвінок. Ні, моє передчуття не виявилось марне. В Оксаниній квартирі Володьки Кузьменка не було. Але не було й Оксани. Мій дзвінок розпачливо дзеленчав у другому місті, роздирав тишу квартири, де жила єдина жінка, про яку я хотів зараз думати. Я кричав тим дзвінком: усе, що ти хотіла, я здійснив, я вже вільний, мов пташка, і ми нарешті можемо розірвати замкнуті кола наших доль, можемо здолати свою тугу й неприкаяність. Я все ще не вірив, що Оксани нема вдома. Не вірив, що вона пішла разом з Володькою Кузьменком. «Господи, — воляло моє серце, — скільки можна кричати в простір, колись-таки він мусить прийняти мій сигнал!» Але мій сигнал був голосом волаючого в пустелі. Я поклав трубку й вийшов з душною кабіни. Був самотній і безпорадний у світі.

Ні, я мушу повернутися додому. Мушу зібратися трохи на сили й заспокоїтися. Мушу відчутти хоч би ту радість, яку відчував сьогодні вранці. Оце сонце, що заповнило мою кімнату. «Оксано Свідерська! — безгучно заволав я, йдучи по мокрому після поливання хіднику. — Що ти робиш зі мною? Чому ти переколошкала мене знову і чому так дивно міниться у мене в очах світ?»

І тут я побачив сина Оксани Свідерської. Сина і її матір, яка тримала хлопчика за руку. Дитя було винаряджене в закордонне шмаття й виділялося серед інших. Білий чубок охайно зачесаний і розділений на дві половини. Я привітався до матері Оксани, і та милостиво мені кивнула. А може, навіть усміхнулася поблажливо — мене вона знала добре. Колись я оббивав їм пороги, але, здається, їй не подобався. Більше їй подобався Володька Кузьменко, бо той і школярем був старіший за всіх старих. Розважливий і практичний, незмінний посідач усіх високих шкільних посад... Я раптом відчув зненависть до цієї високої, тілистої дами, яка називалася матір'ю Оксани Свідерської, — це вона відшила мене від своєї дочки. Я був упевнений: оця зовсім не схожа з дочкою жінка примусила Оксану зачинити перед своїм носом двері. Але я був тоді наївний, не вірив, що мені піднесли дулю під ніс, тож весь вільний час блукав довкола дому Оксани Свідерської.

Той дім я знаю добре. Він стояв у глибині порослого травою дворика, одноповерховий власний дімець на чотири кім-

нати, котрий снівся мені по ночах, біля котрого так часто тягло мене поблукати і в котрий не було мені доступу. До нього можна було підійти впритул з тильного боку, бо там завулочок, в який виходили вікна; я стовбичив у тому завулку, інколи кидав у шибки камінці, але вікна були глухі й німі, а раз до мене вийшов сам Володька Кузьменко. Широкоплечий і самовпевнений, з білявим, зачесаним назад чубом, він був утіленням плакатного позитивного героя, і я раптом дико заревів і безтямно кинувся на нього. Я готовий був учепитися йому в фізіономію обома п'ятірнями і здерти оту позитивну маску, але весь мій сказ пішов на ніщо. Володька Кузьменко в мене з-перед очей щез, хоч обом ми знали, що годі мені, вузькогрудому хлипаку, битися з ним, спортсменом-розрядником. Ота його ганебна втеча приголомшила мене: що воно, гарячково думав тоді я, насміх чи облуда? Хай би він побив мене тут, під цими вікнами, я мав би від того більшу втіху. Але він утік, і я відчув себе таким безпомічним, що аж світ мені пожовтів. Заболіло серце, а сонячний диск став раптом оточений кривавою рамкою. І такою ж круглою рамкою окреслився Оксанин дім, паркан, навіть квіти. Я ступав блідий і сірий, а з землі виро-стала синя трава. Я йшов повільнісінько, ледве перебираючи ногами, адже плуталися вони в тій синій траві. В голові була одна тільки думка: чи це воля Оксани Свідерської, що ми не можемо зустрітись, чи, може, це воля Володьки Кузьменка й Оксаниної матері? Я йшов і тихо ненавидів їх обох, тоді як Оксану ще більше любив. Я думав: чи прийду сюди завтра і чи не повториться знову те саме? Чого виходив до мене Володька Кузьменко: битися чи миритися? Коли б битися, то навряд би він тікав, мабуть, хотів розправитися зі мною у мирний спосіб. І я пожалів, що так нерозважно кинувся на нього, треба було б нам погомоніти, може, щось доручила переказати мені Оксана? Може, вона сидить зачинена в тому домі, а сторожем у неї Володька Кузьменко? Я думав щось таке чудне й дурне. Був одягнений у чорні штани і білу сорочку, і обличчя в мене було таке ж, як сорочка, я навіть подумав по-дурному: коли б притулити мене до дому, де чорний цоколь і біла стіна, то я б пропав би на тому тлі. Губи мені тремтіли так само, як тремтять і зараз, я розвернувся і подививсь услід матері Оксани Свідерської: була вона у квітчастому платті, заяскравому для її віку; здається, це плаття привіз із тих-таки закордонних поїздок Володька Кузьменко. Вона йшла повільно, пристосовуючись до ходи дитини, і та дитина не нагадувала мені Оксани так само, як її мати, бо та дитина була копією Володьки Кузьменка. Я вчився з ним разом від першого кла-

су і помилитися тут не міг. Це Оксана прийшла до нас пізніше. Вона з'явилась у нашому класі вже дівчиною, в яку відразу закохалося чверть наших хлопців. Вона, здається, знала про те, бо завжди гордо носила голову; в неї були темні, як ніч, очі, довга прегарна шия, а волосся зашпилене з тою недбалістю, яку можуть собі дозволити тільки гарні дівчата. Вуста в неї були повні й різко окреслені, постать невелика й ледь-ледь повнувата — ця повнуватість і робила її дорослішою, ніж була; коли я дивився на неї, голова мені паморочилася, але я не соромився її і на кожному кроці давав знати, що вона мені не байдужа. Тоді, в Ленінграді, ми відбилися від решти екскурсантів: вона пішла на мій поклик, а потім ще раз, коли ми блукали по Ермітажу, човгаючи повстяними, надітими на черевики кашцями. Ми спинилися біля високих, видовжених картин Гюбера Робера, роздивлялися химерні стовпи й арки, потім нас вразив темперамент Елізабет Лібрен-Віже, а солодкавий Франсуа Буше примусив похихикати. Алгоритичний Пуссен надто хотів уразити глядача, щоб ми могли вразитися й собі, і його «Есфір» здалася нам вигаданою. Найдовше ми постояли біля жіночого портрета голландця Герарда Терінха — щось у ньому було таке, що нагадало нам сьогоднішню безсонну ніч.

— Слухай, Оксано,— сказав я, зупиняючись біля якогось темнавого голландського пейзажу,— а чому ти пішла зі мною?

— Тобі неприємно? — спитала вона, роздивляючись убитого триста років тому птаха.

— Я надаю цьому немалою значення,— сказав я.— Правильно?

Вона мовчала. Розглядала засклеєне око вбитого триста років тому птаха.

— Мені обов'язково відповідати? — спитала вона.

— Хотілося б,— відповів я, і мій голос прозвучав жалібно.

Вона позирнула на мене, і в її очах спалахнули іскри.

— Не знуджуй мене, Юрчику,— сказала.— Хіба не знаєш: той, хто надає всьому надмірного значення, нудний.

Я образився. Хотів не таких слів. Не хотів гратися в ката й мишу.

— Оксано, не жартуй,— сказав погрозливо, і в мене затремтіли ніздрі.

В цей час і вийшов до нас із сусідньої кімнати Володька Кузьменко. Ішов, тримаючи на вустах іронічну посмішку, очі в нього були примружені. Оксана ж, побачивши його, раптом кинулася йому назустріч, щось сказала про вбито-

го триста років тому птаха, він їй відповів, і луна від їхніх голосів розбилася об стіни. Тоді ввалилася до зали якась туристична група, екскурсанти шурхотіли повстаними капцями і попливли вздовж стін, роздивляючись картини.

— Не відбивайтеся від групи, — голосно сказав Володька Кузьменко. — Софія Наумівна послала мене розшукати вас — тут недовго загубитися.

Він подивився на мене трохи зневажливо, а трохи милостиво, але в глибині його очей я побачив сховані голочки.

Людське співжиття має в собі немало дивного й загадкового. Часом ми сходимося один з одним, торкаємося і розлітаємося, як метелики, щоб більше ніколи в житті не співдотикатися. Від таких зустрічей і легковажних стосунків у нас лишається спогад, легкий, як помах крил водяної бабки, чи, як її ще звуть, водяної панни. Інколи це гіркий спомин, а інколи щось тепле й ефемерне. Але бувають зустрічі інакші, коли ми зв'язуємося одне з одним тяжко й нерозривно. Тоді доля дивно грає нами, безнастанно й безглуздо нас зіштовхуючи, і не завжди таке зіштовхнення — радість нам, а ще менше — щастя. Трапляється, що ми мучимо одне одного, а розв'язатися чи розлетітися сили в собі не знаходимо. Нас б'є, як б'ють хвилі два човни, що стоять поруч, — тільки тріск од того.

Я усвідомлюю себе на якійсь вулиці, здається, кудись ішов, за кимось стежив, так, за матір'ю Оксани Свідерської та її сином; зрештою, вони сіли в тролейбус і поїхали в невідомому напрямку. Я провів їх поглядом, але сідати в той тролейбус не став. Мені захотілося підійти до будинку, в якому жила колись Оксана. За моїми передбаченнями той дім має бути зараз порожній. Отож я й пішов по довгій, зарослій тополями вулиці, і мені на обличчя налітав пух. Цей пух неприємно подразнював шкіру, і я мусив вряди-годи втирати обличчя. Далеко попереду спалахнула блискавка; чверть неба затягнуто синьо-чорною хмарою, яка повільно наповзала на місто. Неподалік од місця, де я йшов, — музей, і в ньому веде екскурсію Ольга Пісоцька. Ольга ніколи не пріє, навіть у найбільшу спеку, гірше переносить вона холод. Тоді її обличчя стає синюватого-сірого, як оця хмара на небі, і вона, тобто Ольга Пісоцька, нагадує обскубану курку, яка за своє життя ні разу досхочу не наїдалася.

Я став такий озлоблений до Ольги ще до того, як випадково зустрівся в Києві з Оксаною Свідерською. Тоді я вже Оксани не пам'ятав. Вона зникла з моєї пам'яті і тільки часом стукалась у мої сни. У сни я її пускав, а вранці відчував меланхолійну печаль. Ця печаль тривала хвилин зо

п'ять, бо відразу ж, як я прокидався, прокидалася й Ольга Пісоцька. Я тоді безтямно дивувався: що це за жінка в одній зі мною кімнаті, але Ольга починала вдягатися так, наче мене тут не було, і я розумів, що це жінка, для якої я буденна данність. Часом я думав: хто примушував мене одружуватися? Нудьга, самотність, чоловіча туга? Можливо, все разом. З цією жінкою я хотів уладити життя на раціоналістичних засадах. Хотів мати старшого друга й радника, хотів, кажучи відверто, комусь підкорятися: мати вже для цієї ролі не годилася. Я уявляв собі, що й сам холодний і розважливий. Я віддавався тоді науковим пошукам і думав, що саме така жінка, як Ольга Пісоцька, мені в цьому сприятиме. Саме тому підійшов до неї і запропонував провести її додому. Ми тоді затримались у музеї, готуючи нову експозицію, була зима і надворі стемніло. Ольга Пісоцька сухо всміхнулася і згодилася, щоб я її провів.

Заметіль кружляла по вулицях, гралася з перехожими, засипаючи їм очі. Ольга затуляла обличчя рукою, а другою рукою притримувала поли пальта, ніби та заметіль заявила себе кавалером. І отой немічний рух, оте стуляння пілоқ пальта зробили мене сентиментальним і дурним. Я зупинив Ольгу й поцілував її в сині, крижані губи. Вона не пручалася. Потім ми пішли далі і розмова наша стала тепліша. Від тої розмови ми зігрілися, і коли я поцілував її губи вдруге, вони холодні не були. Не були вони й гарячі, але я відчув, що переді мною все-таки жінка.

«Ах, Ольго,— меланхолійно думав я.— Чи винувата ти, що я не послухався тоді голосу плоті? Адже плоть моя німувала, вона була від тебе не холодна й не гаряча. Просто туга звела мене з тобою!»

Ользі Пісоцькій не було з чого вибирати. Була дівчиною перезрілою і, коли б не я, залишилася б у дівках. Її ество вже згоджувалося з цією конечністю і вже почало виробляти комплекси, характерні для старих дів. «Вона недаремно так невдоволилася,— подумав я, повертаючи на вулицю, на якій колись' мало не розбив свого серця.— Щось я у ній, одружившись, порушував».

7

В цей час світ спохмурнів. Сизо-синя хмара висіла вже над головою, а я стояв у завулку, дивлячись на вікна, де колись жила Оксана Свідерська. Я не вірю у велику емоційну силу спогадів, але вірю в незагашені почуття. Через

це мені увіч здалося, що дужа сила схопила мене, пожмакала, як непотрібний шмат паперу, і віджбурила геть,— я летів, збитий у кулю, щоб упасти вже в іншому часі, саме тому, коли біля цих вікон вікон розігралася уже згадана мною сцена з Володькою Кузьменком.

Пізніше ми зустрілися тут ще раз. Я знову заревів і кинувся на Володьку, майже вірячи, що й цього разу він чкурне від мене, як заєць, але щось лупнуло мене в надбрів'я, і червоні м'ячики застрибали перед очима. Тоді я почав скажено гамселити те, що було обличчям Володьки Кузьменка, але другий удар, уже в підборіддя, відкинув мене в кропиву, що росла під парканом. Я гупнувся спиною об паркан і намагався виборсатися з палючого зілля, щоб знову кинутися на Володьку.

— Ти бельбас! — сказав крізь зуби Володька Кузьменко. — Чого сюди лазиш? Хіба не бачиш, що вона не хоче тебе?

Я витер закривавленого носа.

— Хай скаже мені сама.

— Так уже хочеш почути? — спитав Володька Кузьменко, криво всміхаючись.

— Не тільки хочу, але й вимагаю, — сказав я. — Бо коли вона не скаже того сама, ходитиму під цими вікнами до кінця віку.

Володька дурнувато хихотнув, пригладив волосся й пішов, а я стис у руці каменя — камінь той нестерпно пік мені руку, так хотілося жбурнути ним у ту самовпевнену спину.

Вийняв хустину і почав стирати з обличчя кров. Обтрусив зі штанів землю, а зеленого соку з білої сорочки не обтрусив. По тому зирнув у небо крізь сітку із гілля крислаготого клена; тоді також збиралося на грозу. Я ходив по завулку й чекав. Хотів позирнути їй у вічі і бажав, щоб так само вчинила й вона. «Давай станемо одне супроти одного, — казав їй подумки, вимірюючи кроками завулок, — і чесно скажемо правду».

Ми зустрічалися після тої ночі в Ленінграді не раз і не двічі, а майже весь десятий клас. Це правда, Оксано, хотів спитати я, що водночас ти зустрічалась і з Володькою Кузьменком? Мені про це сповістив, підхихикуючи, Вітька Піденко. Я не повірив йому, Оксано. Не повірив, що один тиждень ти присвячувала мені, а другий Володьці Кузьменку. Одного тижня цілувалася зі мною, а другого — з Володькою. Для десятикласниці цього забагато, ти не вважаєш?

Що ж сталося потім? Чому перестала до мене приходити? Ах, тобі важко було витримати подвійну гру! А може,

довідалася про те твоя мама? У твоєї мами був улюблений — і ясна річ, не я. Бо в мене тільки голова на плечах, а окрім того, ні тіла, ні обличчя, ні «позитивної» програми в житті. Але я вмію любити, Оксано! Цього тобі мало? Коли мало, скажи, я піду від твого будинку і не клеїтиму з себе ідіота; але коли та парочка, мати й женишок, примушують тебе забути мене, то я закопаюся тут, перед твоїм домом, і не відступлю. Я вкраду тебе, і нехай тоді нас шукають.

Отакі думки нуртували в мені, коли я чекав на вирішальну зустріч з Оксаною Свідерською. Було літо. Ми вже закінчили десятій клас, і кожному з нас треба було думати, куди податися. Вступати чи шукати роботи. За кілька тижнів, можливо, розлетимося, і це могло б бути навек. Але я не міг розлучитися з Оксаною просто так: мені конче треба було взяти з неї слово на майбутнє.

В цей час в одному з вікон, біля яких я дефілював, відчинилася кватирка, з неї висунулася рука і на дорогу впала складена вчетверо записка...

Людина дивна істота. Часом вона буває по-смішному впевнена в своїх діях і може переконувати себе, що в тій чи іншій ситуації поведеться так, а не інакше. Але є у кожному з нас «я» затамоване, «я» замуроване — ось він, справжній наш володар і керівник. Це він штовхає нас на вчинки, які потім не можемо пояснити, бо не знаємо того свого ворога. Той ворог наш затишно згорнувся на споді душі й хроне. І сниться йому те, що відбувається з нами насправді. Сняться йому наші думки й наміри, наші добрі й лихі помисли, крізь сон він часом лайнеться а чи й хихикне. Так він і стежить за кожним нашим кроком, за кожним порухом мислі і за кожним нашим бажанням. Але він все-таки спить. Бо знає, що поки що йому в нас нічого робити, поки що він може порозкошувати безділлям, і хай людина викаблучується як заманеться. Прийде момент, і він скаже своє слово або примусить людину нагнутися й узяти в руку камінь...

Камінь зі свистом прорізав повітря — дзенькнуло, посипалося скло, і замість шибки — чорна прірва, і та прірва — душа моя зболена. Хтось закричав у тій чорній птьмі, начебто камінь ударив його в обличчя. Таки хтось підглядав за мною за тією шибою — хтось злорадніший. Я йшов, покинувши на стежці зіжмакану паперову кульку, не бачив світу, а тільки фіолетові тіні, — сльози розмивали той фіолетовий світ. Я був сліпий і глухий і через те не знав, куди іду й навіщо. Все закрутилося, завертілося, і я замотав головою: якийсь сквер і порожня лава, я сів на ту лаву. Хтось,

здається, на мене дивився, хтось, здається, в мене щось запитував, але я нікого не слухав, був-бо глухий; зірвався з лавки й побіг бозна-куди, здається, вниз, по стежці, що вела між заростів дереви; якась фіолетова тінь сахнулася від мене, бо я мало не збив її. Коли ж не стало сил, упав і лежав хрестом на фіолетовій траві, а на мене з кручі, по якій я щойно біг, осипався зворушений мною ж пісок.

Тоді я, здається, знепритомнів і в тому півнепритомному стані побачив візію, яка вже являлася мені. Я уздрів залитий сонцем берег, зелену траву, кущі верболозів, по тій траві поміж верболозів в'юнилася ледве видна стежка. Я повільно пішов по тій стежці і чим далі відходив, тим більше заспокоювався, бо повітря довкола стало перламутрове, а десь високо-високо, може, й на хмарі, задзвонив золотий соловейко. Я звів голову й побачив величезну крону із срібно-зеленим листям; так, я стояв на невеличкій леваді, на якій росло три осоки,— напевне знав, що під деревами є криничка, я маю підійти до неї й напиться. Тоді оживу для другого життя, адже воно в мене тільки починається; тоді забуду всю ту огидь, якою обріс зараз, а фіолетові літери на аркуші паперу вицвітуть і щезнуть — я побачу перед собою чисте, біле поле, на якому захочу списати свої письмена,— ось він палімпсест: надія моя на оновлення...

8

Я не помітив, як пішов дощ; стояв у цьому, до болю знайомому завулку, в якому не був аж п'ятнадцять років, гостро й дивно переживав усе заново. Здалося, що в кропиви й досі має валятися зіжмаканий аркуш паперу з Оксаниною запискою,— я навіть озирнувся; а друге, що мені здалося: до шибки ближнього до мене вікна на мить притулилося, але одразу й відсахнулося жіноче обличчя. Радісна здогадка промайнула мені в голові: як я не здогадався раніше! Ну, звісно, всі оті дзвінки в Київ — мана. Оксана тому й не написала, бо вона тут, за цими шибками, можливо, приїхала тільки щойно і вже телефонувала мені додому, а що трубку взяла моя мати, то спитала якогось Геннадія Карповича; я так само питаю про якусь Ірину Кононенко, коли трубку в Києві брала не Оксана чи коли не впізнав її голосу. Це був наш теперішній пароль; мати, звісна річ, відповіла, що ніякого Геннадія Карповича у нас нема, що помилилися номером; потім вона мені скаржитиметься, що весь час дзвонять нам якісь люди й морочать голову з тим

Геннадієм Карповичем. «Витівки АТС»,— скажу я і матиму немале задоволення, бо вже знатиму, що мені конче треба буде зв'язатися з такою собі Іриною Кононенко, таємничим інкогніто, дамою в масці.

Я засміявся, такою простою здалася мені можливість зараз-таки побачитися з Оксаною Свідерською, бо то, може, вона мигнула там за склом. Я взяв камінчика і легенько кинув його в шибку: «Дзень!»

Тиша навколо. Тихо й повільно крапає дощ, краплі великі і льопаються одна від одної на метр чи півтора. Я знаю, що Оксанина мати з онуком десь блукають по місті: вони поїхали тролейбусом № 5, який везе у протилежний од цього дому напрямом. Тож можу обійти цей дім і вільно постукати в двері: за ними може бути або Оксана, або ніхто. Володька Кузьменко напевне зараз у Києві, я ж бо чув його голос, а цей голос я не сплутаю ні з яким. Ненавиджу той голос: розважливий, самовдоволений, не голос, а реклама про корисну споживність ставриди. В крайньому разі я міг би попросити притулку від дощу, бо кілька крапель уже боляче вдарило мене по маківці.

Я побіг, ніби страус, хльостаний холодними й важкими краплями, завернув на вулицю і за мент був у дворі, густо зарослому травою; дощ уже лунив мене навідмашку, і я скочив під ганок геть покрапкований. Застукотів у двері, і глуха луна відповіла мені. Я застукотів голосніше, бо з мене ще не вивіялося переконання, що Оксана таки тут, але знову тиша і знову глуха луна. Я стояв під маленьким ганочком, а з трьох боків од мене висіло по прозорій водяній стіні.

— Коли ви до Свідерських, то їх нема,— почувся високий жіночий голос.

У дворі стояв не один, а два будинки. Другий мав веранду, зарослу диким виноградом, в просвіті стриміло кругле, добродушне лице.

— Давно вони пішли? — спитав я.

— Стара з онуком години з півтори. Вас там не мочить дощ?

— А як мочить, то що? — спитав я.

— Могли б до мене перебігти. Перестояли б,— добродушно запропонував голос.

— Поки до вас добіжу...

— І то правда,— сказав голос.— Може, з яким ділом до них?

— Хотів спитати, чи приїдуть цього літа молоді,— сказав я.— І коли?

— Вони щоліта приїжджають,— сказало обличчя.— Цьо-

го року, правда, той десь за кордони подався. Може, сама Оксана приїде... Вам до Оксани чи до того?

— Я з ними в одному класі вчився,— сказав я.

Краплі залітали в мій ненадійний сховок, і я вже мок. Коли з'явлюся додому мокрий, в матері це викличе паніку. Буде гріти мене й кутати, парити ноги й заварювати липу. Я відчув у роті смак малинового варення, якого терпіти не міг.

— Значить, побачитися захотілося,— сказав голос.— А телефону їхнього не знаєте?

— В них є телефон?

— Ясна річ. Це для того, щоб з Києвом балакати.

— І ви знаєте номер?

— А він мені навіщо? Я, коли хочу щось їм сказати, то отак, як до вас, кажу. По нуль дев'ять спитайте...

Це я мусив би знати і сам. Мені стало тепліше. Дзвонитиму вряди-годи сюди й питатиму Ірину Кононенко. «Тут ніяка Ірина не живе»,— сухо відповість Оксанина мати.

Я раптом подумав, що дощ може пригнати сюди Оксанину матір зі внуком. Пікантна вийде ситуація: треба вшиватися звідси, і якнайскоріше.

— Може, щось скажете передати,— озвався люб'язний голос.

— Та нічого,— мовив я відвертаючись, щоб стара не запам'ятала мого обличчя.— Я так прийшов, без діла...

— Ну, коли без діла...— кругле лице позіхнуло.— Вже добре змокли?

— Ні, тут сухо,— трохи сердито сказав я, обличчя мені, видно, посиніло, а холод почав пролазити в груди.

— Таке дощове літо,— сказав голос.— Я оце сиджу й думаю: чи не тому це, що там угорі небо трусять?

Я засміявся. Губи в мене були, видно, теж сині, а тіло почав пробивати трем.

— Оксана з чоловіком часто сюди приїжджають?

— Оксана часто, а чоловік її ні. Він там, у Києві, пішов угору. По закордонах їздить.

— А востаннє коли Оксана була?

— Десь, може, з тиждень тому й була,— сказало обличчя і знову позіхнуло.— Сиро стає!

Власниця круглого обличчя звелася зі стільчика — це виявилася низенька й товстенька жіночка. Вона спокійно зирнула на мене і знову запропонувала перестояти дощ у неї на веранді. Але в цей мент дощ раптом припинився, наче хто вгорі перестав доїти небо.

— Вже й по дощу! — захоплено сказала маленька й товстенька жіночка, і ми якнайчемніше розклалися.

Мені вже давно треба було покинути і цей двір, і ганок: невідь-чому починав бентежитися й непокоїтися. Вулиця, по якій простував, полого підіймалася вгору, і по узбіччях з джеркотом мчали струмки. Струмки випливали і з підворіть, і мені доводилося перестрибувати їх. У цьому світі я, здається, не все розумів. «Оксана часто сюди приїжджає», — думав я тупо, аж стукотіло мені від того у скронях, і цю думку я не міг перелізти, як жучок бадилину. Інформація, яку я так несподівано одержав у колись Оксаниному дворі, чомусь суперечила, щось перекреслювала в мені, дратувала й пригнічувала. Я зрозумів, що не хочу про те думати; не хочу нічого вгадувати, — надто болісно мені від того робилося...

Вже півтора року тягнеться ця історія, обставлена з такими засторогами, начебто йдеться про державну таємницю. Йшлося, однак, про речі простіші, речі, можна сказати, банальні, і на стороннє око такими вони могли б і здатися, коли б так дуже не зачіпали. Банальність, думав я, — це те, що одразу впадає в око, що іншому відоме давно, але, з другого боку, банальність — це вічні людські проблеми, які повторюються з такою обридливою одноманітністю, що людина від них уже й відмахується стала. Але є в моїй історії щось більше за банальність, є тут історія людської душі, і передовсім моєї. Ольга Пісоцька мала рацію: я небагато досяг у житті, і хоч маю якісь духовні інтереси й пишу «статейки», за визначенням тої-таки Ольги Пісоцької, бажання дертися по суспільній драбині в мене нема. Я з тих комашок, які бабраються у своєму мікросвіті і знаходять у тому втіху, але для цього мені потрібен спокій і забезпечені тили. Мені, кажучи відверто, треба доброї, спокійної й люблячої жінки, і я тоді напевне заспокоюся. Отже, мій ідеал невеликий: хочу мати спокійну службу, мати змогу спокійно ритися в книжках, їздити, щоб відвідувати великі бібліотеки й архіви, а вдома мати мир і лад. Мені було б любо до півночі засиджуватися біля столу, читаючи фотокопії старих рукописів, і поступово пізнавати їхню суть. Я хочу написати кілька досліджень з історії книги і дещо про барокко. Займатися цим — для мене значить жити!

Але так думати я можу тільки в ясні хвилини. Тоді я чітко бачу й розумію формулу свого ідеального «я», і досягти того не така вже хитра штука. Але, окрім того ідеального «я», існує ще той другий, що сидить у внутрі нашому, невизнаний ворог наш, є люди, які замість думати, як улагодити життя ближнього, воліють дбати перш за все про блага власні. Отут і з'являється плужниківський «музей дрібниць». В темні хвилини я уявляю себе оточеним тими

дрібницями, якимись напівідіотичними проблемами, образами, хибними передчуттями — дивна какофонія, що навалюється на душу; я уособлював все те воїнство, яке йшло на мене, щоб подолати а чи попрайти. Ішли на мене недобрі помисли, облуда, потреба маніпулювати; я прочував у собі зачатки жорстокості й черствості, байдужості й обриднення. Я був оточений, як середньовічна людина, бісами: безліччю емоційних, інтелектуальних накладок, голок чи шишів, об які так легко поколотися. Мій дух почав утомлюватися від усього цього, бо саме тільки змагання з Ольгою Пісоцькою на тему про «овес та гречку» могло б довести мене до божевілля. Якось так виходило, що в своїх непогодженнях ми не йшли одне одному назустріч, а ступали навкосо; наші думки часом і не зіткалися: я говорив одне, а вона розуміла інше, отож не раз і я не міг збагнути того, що розуміла вона. «Чому ви вирішили розвестися з дружиною?» — спитав у мене суддя. «У нас біологічна несумісність», — відповів я, і Ольга Пісоцька здивовано на мене видивилася. «Але ж дитина у вас народилася нормально?» — резонно зауважив суддя, і я промовчав, бо не хотів повторювати банального «не зійшлися характерами». Зрештою, я таки щось сплів на цю тему, але все то були порожні слова. Суть лежала глибше: ми з Ольгою Пісоцькою колись чудово справилися з переекспозицією музею, в якому разом працювали, але ми з нею бездарно засипалися, коли почали ладнати експозицію власного «музею дрібниць», — кожен хотів, щоб пригодилися йому, а відтак усе полетіло шкереберть. Ні, не моя випадкова зустріч з Оксаною Свідерською стала причиною нашого розладу з Ольгою, вона була його результатом.

9

Півтора року тому мене послали у відрядження в Київ. Влаштувавшись у готелі, я вийшов прогулятися по Хрещатику. Мимохіть роздивлявся перехожих, і раптом до мене кинулася жінка з дивно знайомим обличчям. Я схопив її за руки й міцно стис; ми радісно всміхалися одне одному і повелися так, як ведуться при зустрічі давні друзі, начебто між нами й не було довгої розлуки із забуттям. Пізніше я сам здивувався, що вчинив саме так. Може, це сталося тому, що я потрапив у чуже місто і хоч трохи тут побув, устиг відчутти неприкаяність провінціала, який безнадійно губиться в юрмовиськах на вулицях: йому здається, що тут, у цьому тлумі, він пропаде. Оксана зраділа нашій зустрічі,

здається, цілком щиро, а бачити таку несподівану привітність од гарної, ошатної, навіть вишуканої жінки було дуже приємно, тим більше, що ця жінка приходила в мої сни впродовж усіх довгих років, які ми не бачилися; я навіть не зауважив у її зовнішності великих змін, хіба що в юності вона була повніша й кругловидіша.

Оксана відразу ж узяла мене під руку, і ми стали повноправним складником юрби, яка вирувала навколо; ото тільки я весь час відчував незручність, що недоладно вдягнений и виглядаю побіч цієї жінки, як щось із нею цілком неспівмірне; вона навіть пахла якось особливо, пізніше я здогадався, що це специфічний дух закордонної одежі, до речі, подібним запахом були просякнуті й мистецькі альбоми, які я пізніше розглядав у неї вдома, — Брейгель, Босх, Архипенко і Пікассо. Тут же, на вулиці, я ніяк не міг прийти до тями: Оксана розпитувала про наше місто і скаржилася, що дуже за ним скучає. «Я не була там сто літ, — сказала вона, — мені навіть сниться наш дворик і прирічкові кручі. Господи, скільки минуло відтоді?»

— Невже не відвідуєш матір? — спитав я, бо знав, що її матір нікуди з Житомира не від'їздила.

— Повіриш, — сказала Оксана, — коли яблуко відірвалося від гілки, то воно котиться, котиться! Колись воно й справді не відлітало далеко, тепер же час швидкого транспорту...

Я не зовсім зрозумів її алегорію, може, вона говорила просто так, аби підтримувати розмову. Я почав оповідати з нудними подробицями, що мене привело в Київ, але Оксана поклала на мою руку гарячу долоню.

— Вибач, — сказала. — Я дуже й дуже рада, що ми знову зустрілися. Зараз я біжу, бо в мене отако справ, — вона показала рукою, наче розрізала собі горло, — але коли ти відвідав мене, ну хоч би сьогодні ввечері, то ми набалакаємося по зав'язку. Справді, в мене аж душа стогне, так я скучила за Житомиром.

Я дивився на неї незмигнуто. Щось мене раптом остудило, щось віддалило від неї, щось нагадало колишнє — заболіло мені, чи що? Оксана кинула на мене оком і засміялася тонко-дрібно.

— Володьки зараз нема, — сказала прихватцем. — Володька вояжує. — Вона зробила широкий рух, і по її обличчі пробігла тінь. — Зробиш мені велику радість, коли прийдеш, — докинула сердечно і залишила мене стовбичити серед юрмовиська зі шматочком паперу в руці, на якому написала кілька цифр. І так порожньо зробилось навкруги, так самотньо, що я відчув: у цьому велетенському місті особ-

ливо незатишно буде мені ввечері. Коли він прийде, той вечір, і я забуду про справи, які крутяться мною, як дзигу, коли втомлюся й вичерпаюся, а дзига захитається, піде вихилисом, а по тому зморено ляже на підлогу, я відчую рану в грудях. Тоді червоне світло розіллється по шибках, а коли воно спливе, бузковий сутінок поплете на вулицях прозорі мережі, і мільйони людських дзиг раптом почнуть, заточуючись, стишувати свої оберти. Тоді я спинюся у дверях балкона, дивитимусь на місто і збагну, що встояти мені у змаганні з тією жінкою не судилося, що колись я даремно клявся забути про її існування, що вже знову нищий і нема мені ніякого порятунку.

Вечір пишнів за вікном, духом відцвітаючого квіту повіяло на мене — у парку навпроти цвіли акації. І цей парк аж кипів од барвистих платтів та білих чи й барвистих сорочок. Люди розбивалися попарно, і я вперше за весь час пожалів раптом Ольгу Пісоцьку. Вона десь там далеко вела за руку нашу донечку, наша донечка щось їй шепеляво розповідала, а мати моя стояла, як оце я, біля вікна і дивилася на невістку порожніми очима. Вона не любила невістки і була майже байдужа до внуки, хоч вовтузилася з нею цілими днями: в ясла й садок дитину не віддавали. Зараз мати опинилася сама в порожньому домі, і їй сумно й незатишно, бо любила вона в цілому світі тільки мене, а я у цьому великому місті роз'їдався тугою. Ольга Пісоцька, думав печально я, мала надто багато невідповідного зі мною, ми одна із тих пар, що не повинні єднатись, але чи вона в цьому винувата? Чому я простяг тоді до неї так нерозважно руку, навіщо почав цілувати її холодні губи? Чому наступного дня не забув про це, міг іще врятувати й себе, і її, чому при новій зустрічі всміхнувся до неї, як до близької людини? Адже знав, що вона незахищена й самотня у світі, що вона через те безвільна, що вона, зрештою, у тому періоді, коли мусить піти на принагідний погук. Адже і вона по-своєму хоче щастя, людського тепла й погодженості. Колись вона кохала, і я довідався про це від одного знайомого: її коханий був зовсім не схожий на мене — високий і сильний і не вельми з нею церемонився. Він і покинув її, не вельми церемонячись, а вона затаїла з того часу його фотокартку і тримає між своїх паперів. Одного разу я учинив непристойність і зазірнув у них: метрика, диплом, листи, яких я читати не став, фотокартки якихось дівчат, з якими колись дружила, — між тих фотографій ховалася й та, що мене цікавила: мордатий хлоп'яга з таким густим і жорстким чубом, що не треба було його й зачісувати. Дивно, не ревнував я її до того давнього зальотника, бо невідь-чому,

думаючи про нього й Ольгу, відчував жаль. В той же пам'ятний вечір у Києві я чомусь пригадав саме цю історію: замальотник був хлопець справжній, і Ольгу Пісоцьку я взяв не дівчиною. Вона призналася мені в цьому, заливаючись слізьми,— це було ще тоді, коли я вірив, що, може, й люблю її. У благородному пориві я втішив її, збрехавши, що і я такий самий, що і в мене була історія; ні, не про Оксану Свідерську я їй оповів, а про якусь учительку, коли ми пішли одного літа з дітьми в похід, і от... Я був червоний, як мак, оповідаючи все це; Ольга дивилася на мене розширеними і ще засльозеними очима, дивилася так пильно, наче конче хотіла переконатись, що я не брешу.

— Ти переспав з нею, а потім? — спитала вона раптом.

— Що значить — потім? — здивувався я.— Потім — нічого!

— То ти, виходить, мерзотник? — спитала вона, розтягуючи в усмішці тонкі губи.— Такий, як і той!..

І я раптом збагнув: моя шляхетна самопожертва ні до чого, мій святий порив підтримати Ольгу в цю сокровенну хвилину сміху вартий; вона не збагнула ні моєї жертвності, ні моєї облуди, а вмить ототожнила мене з тим брутальним, що було в її коханцеві, а любові своєї при цьому не додада. Я зрозумів, що вона буде мені вірною жінкою, що по-сильно задовольнятиме мене знову-таки як жінка, але цього жахливо мало, щоб іти разом через житейське море,— вона ніколи мене не шануватиме. Тут був якийсь дивовижний нонсенс, адже виправдовувалася вона, не я — чому ж я лишився винуватий? «Винуватий тому,— сказав я тоді сам собі,— що існує Оксана Свідерська». Так, моя вина в тому, що живе на світі така дівчина, а я одружився з іншою.

10

Сьогодні фатальний день. Якось вийшло, що ноги мої подалися знайомим шляхом і я опинився біля музею саме в той час, коли на східцях стояла Ольга Пісоцька,— завжди виходила на п'ять хвилин подихати повітрям, провівши екскурсію.

— Добре, що ти явився,— сказала вона.— Я вже хотіла телефонувати тобі.

— Що сталося? — спитав я.

— По-моєму, в нас є немало проблем, які треба вирішити.

— Хочеш забрати тахту, пуфик і тазик?

— Твій гумор не до речі. Нам треба поговорити про наші

стосунки надалі. Не забувай, що в тебе є дитина. Окрім того, хотіла тебе бачити директорка.

— Вона теж говоритиме про нашу дитину?

Ольга Пісоцька зміряла мене зневажливим поглядом. Це був надто знайомий погляд, і я відчув те, що завжди: легкий смуток і покору.

— Я зобов'язуюся платити на дитину визначений державою процент,— сказав я.

— І це все? — важко задихала Ольга Пісоцька. — І ти вважаєш, що совість чесної людини буде в тебе задоволена?

— Совість чесної людини? — спитав я смутно. — А чи є совість у нечесної людини?

— Не блазнюй,— гостро сказала Ольга Пісоцька. — Не такий ти розумний, як удаєш.

— О, воістину! — покірно сказав я. — То що мені робити: розмовляти з тобою про дальші наші стосунки чи йти до директорки?

— Чому покидаєш музей? — спитала Ольга Пісоцька. — Думаєш, з нашим ґахом легко влаштуватися на іншу роботу? Та й куди ти підеш?

— В розносники телеграм,— сказав я. — Читав сьогодні оголошення.

— Не блазнюй! — гостро сказала Ольга Пісоцька. — Ніхто тебе, людину з вищою освітою, туди не візьме.

Вона пояснила мені ситуацію з убивчою логікою. Годилося поклонитися й подякувати. Але я вже не хотів блазнювати.

— Чи обов'язково так зразу з'ясовувати наші стосунки,— сказав я. — Можна зачекати, давай заспокоїмося. Я, зрештою, маю право на місячну відпустку і хочу її відгуляти. А потім почну думати: де, куди і що. Вас це влаштовує?

— Хочеш мене одурити? — з тонкою усмішкою на вустах сказала Ольга Пісоцька. — О, я добре знаю твою підступну вдачу! Хочеш влаштуватися на роботу з малою зарплатнею, щоб менше ішло твоїй-таки дитині?

— Чи може бути менша зарплатня, як у працівника музею? — спитав я.

— Тільки запам'ятай,— сказала Ольга Пісоцька, — мене ти не одуриш. Зрештою, коли хочеш, можемо дійти простішої згоди: не обов'язково тобі платити через бухгалтерію. Можна домовитися, та й взагалі, навіщо ускладнювати стосунки?

— Як сприйняли твоє повернення вдома? — спитав навіщось я.

— Мама каже, що сподівалася цього. Що вона ніколи не мала до тебе довіри.

— Твоя мама прониклива,— мовив я.— Через це мені ліпше сплачувати установлений процент через бухгалтерію. Бо я й сам не викликаю у себе довіри.

— Хоч одне слово правди сказав,— тонко всміхнулася Ольга.— Твердо вирішив з музею піти?

— Заяву про це я написав два тижні тому, а сьогодні маю право не вийти на роботу.

— О, в тебе все продумано. Знаєш, я підозрювала, що ти негідник, але не думала, що в такій мірі.

— Прошу довести,— мовив я з тою чемністю, яка завжди гнівила Ольгу.

— А тобі треба докази? Та коли навіть вислухати, що оце тепер наплів...

— Madame,— сказав я спокійно,— саме тому я хочу змінити місце роботи...

Ольга Пісоцька зморщила лоба.

— Чому це «тому»? — перепитала: асоціативне мислення було не для неї.

— Щоб нам не вести розмов, в яких би я виступав як негідник. Хіба не хочеться цього й вам?

В очах Ольги Пісоцької спалахнули небезпечні вогники.

— Так, ти Чорний,— сказала вона.— Прізвище тобі личить.

Це вже було щось схоже на асоціативне мислення, і я розвів руками.

— А ви, madame,— Пісоцька, і ніде нам від того дітися.

— Перестань мадамати,— сказала Ольга.— Мені в печінках це сидить...

Здається, вона почала сердитися. Але це вже не несло мені небезпеки, як раніше. Я міг повернутися й спокійнісінько піти геть, і це також залишилося б без наслідків, принаймні вона не виговорюватиме мені кілька годин: на роботі, удома, після так званого кохання в ліжку — розкіш яка; навколо чудовий день, синьо-сизу хмару поволочило за обрій, і половини її як не було; вона обливала якогось іншого дивака, що сховався під ганком власних юначих спогадів чи сентиментів. Еге ж, непогано сказано, добродію Чорний! Сідайте на білого коня, золоті остроги — в боки, і гайда у вільний степ, доки той кінь не стомиться чи не скине вас — ось вона воля! Ви, здається, добродію Чорний, з тих першокласних бельбасів, у яких усе по шаблону вирізане: ну, що нового чи цікавого у вашій історії? Те, що ви зустріли через багато років особу, яку колись палко кохали (а хіба оце «палко кохали» — не обридливий штамп?) і зуміли з нею відновити стосунки? Ця жінка має всі підстави

називати вас негідником, а може і в пику затопити, як чинила вже яюсь, коли ви її вразили гострим словом.

— Я гідний вашого прокляття, madame! — покірливо сказав я.— І хочу бути перед вами чесний. Я виплачуватиму вам належний процент на дитину, а коли дозволите, часом забиратиму її до себе. На стільки, на скільки дозволите, бо дитину приписали вам, а не мені. Тахту, пуфка й тазика я зобов'язуюся вам доставити, можете про це не турбуватися. Що іще? — я потер собі лоба.— Не підкажете, що іще?

— Скотина! — процідила Ольга Пісоцька і, різко повернувшись, пішла в гостинно розчинені двері музею. Її захисного кольору плаття шаруділо, ніби бляшане, постать у неї тонка, суха, ноги маслакуваті, ззаду зібрано у вузол рідке й виляняле волосся — я дивився на цю постать широко розплющеними очима і не міг збагнути, про що розмовляв з жінкою, котра спортивним, твердим кроком віддалялася від мене. «Агов! — нагадав я собі.— А директор! Ти забув, що існує ще директор, чи то пак директорка, і вона хотіла тобі щось сказати. Окрім того, мусиш узяти в секретарки обхідний лист і обійти з ним кого треба». Ага, я не здав у бібліотеку однієї книги, дуже гарної книги, якої в мене нема, на жаль! Як добре було б поставити її собі на полицю. Ні, ви надто порядний, добродію Чорний, хоч і маєте таке темне прізвище, ви здасте цю книгу, й обхідний лист вам директорка підпише. Але для цього треба буде приходити сюди ще раз. А на порозі стоятиме Ольга Пісоцька й обов'язково втягне в балачку, перш ніж пропустити в розчинені двері.

Директорка радила мені поки що роботи не покидати.

— Не думайте, що ви такий незамінний, — відверто сказала вона.— Ми на ваше місце швидко знайдемо людину, але поки вона освоїться з нашою роботою... Літо, самі знаєте, пора в нас гаряча, треба обслужити екскурсантів... Чи, може, ви щось уже нашукали?

Я нової роботи собі не нашукав.

— Як вам так важко працювати з дружиною, — сказала директорка, забувши уточнити: колишньою дружиною, — то я обіцяю, коли мине літо, перевести вас у музей Короленка — там напевне під осінь звільниться місце. Не втратите безперервний стаж...

Директорка була ділова жінка. Ділова і по-своєму закохана в музей. Колись вона учителювала, стала директором школи, її перевели на це місце за рішенням згори, і вона спершу ніяк не хотіла до нас іти. Була із тих жінок, які, розвівшись з першим чоловіком, капітально про нього за-

бувають, а весь свій пал віддають чоловікові новому. «Новим чоловіком» став наш музей, і директорка віддалася йому безроздільно. Бігала, вибивала, просила: стягувала у свій новий дім усе, що мало музейне значення; організувала експедиції по селах за вишивками і застарілими предметами побуту — я в неї навіть у любимчиках ходив, бо в експедиції посилали передусім мене. Зрештою, тут, у музеї, я себе некепсько почував, здається, був створений для цієї роботи.

— А чи не могли б ви перевести в музей Короленка Ольгу Пісоцьку? — спитав я, і директорка аж отетеріла: на такий поворот у моїх думках вона не сподівалася.

— Ольга Станіславівна — чудовий екскурсовод, — сказала вона, — але ви мені і справді потрібніший. Я хотіла, щоб ви трохи поїздили по Поліссі. Ще рік-два, і все старе звідти вимететься, як з інших менш глухих куточків. Коли Ольга Станіславівна не проти, я могла б організувати її перехід, але треба, щоб вона захотіла. Може, ви з нею домовитеся?

— Я? — моє обличчя було, певне, дурнувате, бо директорка засміялася.

— Не хочу влізати у ваші стосунки, — сказала вона, — але мені щиро жаль, що ви розлучилися. Така славна пара, та й для музею це було непогано. То що вирішили?

Я не був готовий до таких швидких рішень.

— Треба подумати, — сказав я. — Чи не могли б ви мене зараз послати у відпустку?

— Але я влітку відпусток науковим працівникам не даю, — сказала заклопотано директорка. — Самі знаєте, який у нас гарячий час.

— Катерино Михайлівно! — сказав я і подивився, як учень на вчительку, коли хоче виправити четвірку на п'ятірку.

— Ви такий упертий! — сказала директорка й підхопилася: десь їй конче треба було поспішати. — Коли я вам дам улітку відпустку, що скажуть інші?

Вона вже пішла з кабінету, а я трюхикав слідом. В цей час задзвонив телефон, і вона змушена була повернутися. Говорила в трубку з трохи наївною рішучістю, хтось там по той бік дроту її розсердив, і вона закипіла, засперечалася, почала щось доказувати. Я став у кутку в позі девота; ні, не зможу я тут працювати; ні, не переконаю я Ольгу Пісоцьку перейти в музей Короленка, а коли так, то й справді — чи не в розносники телеграм мені податися?

— Ви ще тут? — спитала директорка, завершивши розмову. — Що вирішили?

З нею так бувало: раптом забувала, що говорила перед цим.

— Та це ж ви мали вирішити,— смиренно проказав я.

— А, про відпустку,— згадала директорка. Смикнула зі столу папірця і простягла мені.— Пишіть заяву,— сказала категорично.— Як виняток. Але я з вас потім сім потів зжєну!

Вона покинула мене в кабінеті і помчала в якійсь нагальній справі. Я взяв зі столу ручку, і мені вперше захотілося написати на цьому чистому аркуші не заяву, а вірша. Про ганок, відгороджений з трьох боків стінами дощу, про зелену траву, що пила той дощ пожадливими ротиками, про якийсь далекий спогад, про біль втрати і про те, як іде людина по росяній траві, залишаючи за собою темну стежку від стоптаної роси.

Було навколо тихо. Я сидів на директорському місці за столом, і мені здалося, що тихий настрій наповнив цю невелику, закладену папками і новоприбулими експонатами кімнату. В ній пахло пилом відлетілих часів, і я дихнув тим пилом на повні груди. «Жаль, що мене так нагло б'ють життєвські пристрасті,— подумав я.— Жаль, що не маю високого спокою душевного, щоб придивлятися до слідів, які проклали люди по росяній траві».

11

Ми сиділи з Оксаною Свідерською в її вітальні: пишна, цяцькована стінка, на полицях закордонні мистецькі видання і кришталь, протилежна стіна — гаптоване полотно; сам я втонув у м'якому фотелі, тримаючи вишукано огранованого келиха; в тому келиху бовталося на дні трохи французького коньяку. Оксана залізла, підібравши під себе ноги, на канапку з викрутастими ніжками і накрила коліна пледом; ми вже просиділи так не одну годину, і я слухав печальну повість про те, як їй не повелося в житті. Виявляється, в тім союзі з Володькою Кузьменком ніякої ідилії не було; він має дві пристрасті: жінки і дороги, вишукані речі. Вона роками сидить сама в цій хаті й тихо ненавидить усе це манаття; хотіла вступити в аспірантуру, але не виїшло; пішла в школу, але тепер такі діти, що їм хоч кола на голові теши: нічого не бояться і нічого не хочуть. Зараз вона — коректор у якомусь там журнальчику, роботи не дуже багато, зате нудота безпросвітна, одна віха, що трохи крутиться у мистецько-літературному світі. «Знаєш,—

сказала вона, — я навіть вірші пробувала писати і надрукувала їх кільканадцять у своєму ж таки журнальчику». Спершу пішли легко, а тепер їх ледве із себе вичавлює. І ненавидить їх так само палко, як оці речі, — бридота все!

— Людина таки дивна істота... — сказала Оксана. — От побачила я тебе — і зраділа! Все пригадалося. Ти для мене, як прибулець з того чудового минулого. І от що цікаво: анітрохи не змінився. Це я постаріла, попоганіла...

— Перестань! — сказав я. — Не попоганіла ти й не постаріла.

— О, дякую, — елегійно сказала Оксана. — В чоловіків є звичка розсипати компліменти. А компліменти — це чемна брехня, чи не так?

— Так, — сказав я. — Але ти не постаріла й не попоганіла!

Вона тепло позирнула на мене.

— Коли це не комплімент, дякую. То що я кажу: не вийшло в мене життя. Не життя, а туга якась. Хтось чужий здивувався б: гарнітур на п'ять тисяч, всі оці цяцьки-мацьки, килими. А от миру в душі нема!

— Дивно це мені від тебе чути, — сказав я.

— А мені ще дивніше... Господи! — Вона скочила з канапи, підійшла і взяла в долоні моє лице. — Невже це ти, Юрчику? А як давно то було! Пам'ятаєш, Ленінград, наша ніч. Як стане тяжко, повір, згадую все те, і так мені печально, так болить душа.

— Це вже ти кажеш мені компліменти, — всміхнувся я.

— Ти не жінка, а я не чоловік, — сказала Оксана. Відійшла до столика і взяла в руки келих.

Ні, я не збрехав, що вона гарна. Було трохи не по собі від навколишньої розкоші, але вже почав оговтуватись. Повертався до неї, шалено долаючи тисячі днів, — скільки їх справді збігло? І чому розніс нас лихий вітер: адже не знайшла вона щастя з Володькою Кузьменком...

Вона начебто прочитала мої думки.

— Не уявляєш, скільки я через нього переплакала, за ким тільки він не волочився! І знаєш, що найгірше? Прийде й розкажує мені: має втіху отак мене мучити. Так би і вчепилася пазурами йому в пику!

— І хоч раз вчепилася? — спитав я.

— В тому-то й лихо, що ні разу. Дико так і бридко...

— Слухаю тебе, — сказав я, — наче про якогось іншого Володьку Кузьменка розкажуєш.

— Іншого? — повернулася вона до мене, і я побачив щось хиже в її оскалі. — А думаєш, тоді, в Ленінграді, він тільки за мною упадав? З Валькою Карпенко ходив. А потім з

Людкою... Але що це ми завели,— засміялася вона.— Щось таке дурне патякаю, скаржуся, а я ж така рада, що ми побачилися. Скажи, не снилася я тобі? — спитала пошепки.

— Щоб розказати про це, мені треба випити,— мовив я.

— То й вип'ємо,— простягла вона свого келиха.

Ми дзенькнулись, я випив те пійло, що називалося французьким коньяком, повільно. Ніякого особливого смаку в нім я не відчув. Але в голові моїй таки почали повзати зелені дими. Я сам помалу зеленів, а може, полинів. Прогірк сам у собі, аж вуста мені стали гіркосмачні, а щось у душі тануло, щось збуджувалося — хто знає, може, отой темний ворог? Але ні, я почав пізнавати ще одну істину: на споді душі в нас живе не тільки темне й несвідоме, є там ще одне сотворіння. Щось ніжне й красиве, розчулено беззахисне, те, що просить сонця й тепла. Є наша спрага до гармонії, порозуміння й повднаності, є, зрештою, жах перед самотністю. Це третє наше «я» також підступне — це воно лудить нам очі, це воно присипляє тверезість і розсудливість нашу, і стаємо ми телепнями, котрі наставляють голову, щоб їх таки погладила якась, хай і чужа, рука. Оксана ж Свідерська не була мені чужа. Але не була вона й тією давньою, з чиїх вуст колись співав я щось хмільне й бентежне, за якою пропадав. Адже після того, як дала мені гарбуза, світ не був мені милий кілька років. Я тоді зібрався на силі і вчився як скажений, щоб вступити до педагогічного інституту; я відповідав на екзаменах так рівно й фундаментально, що екзаменатори змушені були ставити мені п'ятірки. Кілька років я навіть оком не поводив туди, де були дівчата. Потім заспокоївся і з відмінника перейшов у хорошисти — і в школі, і в інституті вчитися допомагала мені Оксана Свідерська. Коли ж її образ потемнів і почав розпадатись у моїй уяві, коли я став згадувати про неї з півусмішечкою, аж поки не забув остаточно, я зробився сірий і непомітний — людиною без енергії. Вже не закипав шалено, коли мені треба було зробити якусь роботу, навіть пишучи диплом,— його визнали за відмінно написаний, але я знав, що оцінка була формальна: сили духу й вогню, на які я все-таки здатний, у диплом укладено не було. Оця залежність моєї інтелектуальної потуги від якогось пересічного дівчати була дивоглядна і вражала мене: чи не навіюю я собі того сам, думав я. Я, власне, не знав, що мене в цій ситуації більше надихало: любов до Оксани Свідерської чи злість за те, що вона мене відштовхнула. Одного вечора, коли я не міг заснути, коли було в кімнаті надто душно, коли я не міг утішно помарити, коли я виявився неспроможний перетворити себе дорослого на дитину, яка може сер-

йозно думати про якісь алогічні дурниці, я довго дивився на освітлене ліхтарем вікно і мимоволі почав згадувати все, що в мене було з Оксаною Свідерською. В отой вечір я раптом збагнув: мною керувало не ніжне й гарне почуття, а таки злість на неї; через оту злість і безсиле намагання помсти я й починав працювати як скажений, дивуючи викладачів, і мені навіть пророчили майбутнє вченого. Але я не виправдав нічиїх надій; можливо, й Ольга Пісоцька була ошукана так само: вона, виходячи за мене, сподівалася, що я таки «піду вгору». Але Ольга не мала чарівного впливу на мене, його мала тільки Оксана. Ольга Пісоцька не подарувала мені жодної хвили натхнення, скоріше навпаки: при ній я все більше сірів і пригасав, і коли прожив би з нею довше, то перетворився б у такого ж нудного екскурсовода, яким була й вона. Тут ховався якийсь особливий секрет: адже й Оксана Свідерська талантами не блискувала. Однак у ній тлів притамований жар, у ній жила якась таємниця, якої я ніколи не розгадаю, тоді як в Ользі Пісоцькій все було ясно, мов на долоні. Була вона з тих запрограмованих жінок, котрі непорушно знають, що в житті потрібне, а що ні, що добре, а що зле.

Тоді ж, у тій банально-пишній вітальні, де я сидів з новим подоб'ям свого вимріяного образу, з Оксаною, половину якої я впізнавав і ще, здається, не перестав любити і половина якої була забута за час нашої довгої розлуки, я раптом розм'як, і мій язик почав плести щось про себе, про біль свій і самотність. Таке щось нікчемне і всім відоме, що годі переводити це в точний діалог; я оповідав, мимоволі переймаючи Оксанині інтонації, адже саме так оповідала вона мені; я навіть говорив її словами — ми обоє пішли не в той бік, заблукали між трьох сосон і виблукати зможемо тільки тоді, коли простягнемо одне одному руки.

— То де ти працюєш? — спитала Оксана.

— В музеї, — відповів я. — Науковим працівником, але, як каже наш заступник директора: ми не наукові працівники, а екскурсоводи.

— І це тебе задовольняє? Я думала, що ти за цей час уже доцентом став, — був у нас наймудріший і найосвіченіший.

— Доцентом я не захотів ставати хоч би з тих міркувань, що в мене надто тихий голос і у викладачі я не годжуся...

— На що ж ти годишся?

— Оксано, — тихо мовив я. — Ти заговорила голосом Володьки Кузьменка. Не в місці, що його посідає людина, цінність, а в ній самій.

— Гадаєш? Тоді ти великий оригінал.

— Або ж навпаки. Більшість людей так вважають, але не розводяться про це. Я маю на увазі людей, які живуть чесно й просто і не ганяються за привидами.

— Здобути собі пристойне місце в житті — це ганятися за привидами? — спитала Оксана.

— Авжеж, — тихо сказав я. — Знаєш, як учив Скворода: не за значущістю ролі визначають талант актора, а за тим, як він грає.

— Ох, ти щось замудрував! — зморщила лоба Оксана. — Давай ліпше потанцюємо.

Я не перечив. Засидівся в цьому напрочуд незручному фотелі і не зумів виправдатися перед нею, чому я на такому малому місці й чому не прагну здобути вищого. Я хотів розповісти їй байку того-таки Сквороди про кабана, який натяг баранячу шкуру, але в цій вітальні ця байка не прозвучить. Нам треба часу, щоб знову притертися одне до одного, щоб та, друга, незнайома, забута половина Оксаниного ества стала мені близькою.

Грала музика. М'яка, колислива, я звівся й пішов назустріч тій, яка стільки принесла мені щастя й горя. Мені раптом подумалося, що й тоді, давно, вона складалася з двох іпостасей. Що й тоді вона любила мене однією, близькою мені половиною, а другою, чужою, любила Володьку Кузьменка, саме того, хто по-особливому був мені неприємний і чужий.

— Оксано, — сказав я, беручи її в обійми. — Невже доля нас знову зводить?

— Очевидно, — сказала вона.

Грала м'яка, заколислива музика.

— Але для чого, Оксано? — спитав я. — Ми обоє зболені й самотні...

— Тому й зводить, — відказала вона пошепки.

— Смутно мені чомусь стало.

— Це смуток років, що нас розділили, — сказала Оксана. — Мені теж смутно.

— Мали б радіти, Оксано, ми ще не занадто старі.

— Ми ще не старі, Юрчику, — сказала Оксана.

— Але кожен з нас припнутий до іншого гвізда. Ти моя доля, Оксано! Не знаю: лиха чи добра, але це так.

— Давай послухаємо музику, Юрчику, — ніжно прошепотіла Оксана.

Ми кружляли по килимі, що колов наші ноги, я був у шкарпетках, вона боса. Грала тиха, заколислива музика, і на мене ввійнуло гарячою хвилею, чимось таким, про що я й думати забув. Я відчув раптом, що це не сон, що я справді можу відчувати її, отаку притулену до мене, що я перепов-

нююся її біострумами. Я переповнювався нею, мені стало важко дихати — збожеволіти можна від такого щастя. Я притиснув її до себе щільніше, а ця клята музика грала й грала, а ця музика їла мене й заливала. Я не розділяв її на дві, була вона одна, навіки єдина. Всі мої застереження, всі мої ваги й противаги вироїлися з мене, вибилися, випливи — я забув увесь свій давнішній біль, всю уразу; я вже знав: коли б тоді, давно, сталося інакше, коли б вона не кинула тієї зловмисної записки, коли б я зумів завоювати її, до мене прийшла б гармонія, без якої неможливе все інше, прийшло б оце перше з першого, основа основ людського існування.

— Ти такий гарячий,— сказала Оксана і засміялася грайливо чи заклично.

Тоді я поцілував її в губи. Так, це були ті самі губи, це було те саме щастя, що я колись його зазнав.

— Ну, перестань, Юрчику,— відхилилася вона, але коли я натрапив на її губи вдруге, вони на мій поцілунок відповіли.

— Фу, скажений! — сказала вона і вже відштовхнула мене сильніше.— Ти буваєш такий скажений, що я тебе боюся починаю. Сідай, трохи побалакаємо.

Програвач клацнув, і музика зникла. Щоки мої палали. Я зирнув на Оксану спідлоба й послуганився до свого фотелю: мені справді треба було оговтатися, бо в цю хвилину я міг казна-що накоїти.

12

Я залишив на столі в директорки списаний аркуш паперу і вислизнув з кабінету. Мене перепинив один з наших молодших працівників, щось він у мене запитував. Я відповів, здається, не те, що потрібно, бо поспішав покинути музей, щоб іще раз не зустрітися з Ольгою Пісоцькою. Мені хотілося повернутися додому, де мене зачекалася мати; вона вважала, що, розлучившись з Ольгою, я надто переживаю, і не хотіла покидати мене самого. Почувалася навіть винуватою, бо думала: в тому, що ми не вжилися, винувата й вона, адже ніколи не любила невістку. Зрештою, так повелось не без матеріного сприяння, адже вона ще на початку нашого подружнього життя відсунула Ольгу від домашніх клопотів. У своєї матері Ольга теж нічого не робила, там їй цього не дозволяла її матінка, горда з того, що з чотирьох її доньок ця здобула вищу освіту. «Така вона вумниця, така

вумниці! Ти її на руках повинен носити»,— сказала якось вона мені, на що я багатсзначно промовчав. Я важив шістдесят кілограмів при зрості метр сімдесят, а Ольга важила шістдесят п'ять при зрості метр сімдесят три. При такому співвідношенні природніше було б, щоб вона носила на руках мене, але до цього в нас так і не дійшло.

Після дощу вулиці лискотіли, сонце грало в калюжах і на асфальті і аж сліпило очі; повітря було вогке, задуха зменшилася, а на заході знову почала наростати синьо-сиза хмара. Я заскочив на пошту і вже втретє потелефонував Оксані; мені таки кортіло повідомити їй новину: я вже вільний, як птах,— те, чого вона від мене сподівалася. Але знову мої гудки пролунали десь у порожнечі й ніхто на них не відгукнувся, видно, сьогодні мені більше не варто турбувати спокій Оксани Свідерської. Але я хотів її бачити, аж душа мені стогнала, я ладен був узяти квитка й помчати в Київ — там напевне я до неї додзвонюся. Але я вірив у щасливі й нещасливі дні і вирішив не випробовувати долі. Зрештою, завтра може прийти мені лист, якого я сподіваюся, бо в останньому я повідомив про своє розлучення і про те, що всі формальності будуть виконані тоді й тоді. На цей лист Оксана не могла не дати відповіді, адже в останню наву зустрів у Києві була вона, як ніколи, печальна. Остаточно вирішила порвати з Володькою Кузьменком, бо той розпачувався далі нікуди. «А ти його до себе не підпускай»,— сказав я тоді не без самопихи, адже ця жінка вже належала мені. «Ну, знаєш,— мовила Оксана.— Я все-таки ще його дружина». Мені було бридко. Це коло треба розірвати, і я, здається, зробив усе від мене залежне.

Мати вже хвилювалася. Я побачив це по її обличчю, напруженому і сумтному.

— Де ти ходиш? — спитала вона.

— Смакую перший день волі,— весело відказав я, а коли вона покликала мене на кухню, я залюбки з'їв не тільки перше, але й друге, хоч раніше обідав тільки першим.

— Тобі воля йде на користь,— сказала задоволено мати.— Шкода тільки за Оксанкою.

Оксанка — була моя дочка. Я назвав її, можливо, не в честь Оксани Свідерської, але не без того. Ольга хотіла назвати її Оленою, але я заперечив: Оленами тепер можна греблю гатити.

— Оксан також не менше,— зауважила Ольга, але моя мати підтримала мене. Теща ж була Ольжиної думки і хотіла Олену.

Оформлювати свідоцтво про народження пішов я, і хоч мені було наказано назвати дитину Оленою, я таки записав

її Оксаною. Після того в нас і повелося: ми з матір'ю називали малу Оксаною, а Ольга зі своєю матір'ю — Оленою. Зараз мала з нашого дому пішла, отже, виросте вона Оленою. Але я все ж мав немалу перевагу: документ.

— Чи дозволить вона, щоб ми брали дитину? — спитала мати.

— Як вирішить моя колишня теща, — мовив я, п'ючи компот.

— Боюся, що зі злості вони заборонять нам бачитися з дитиною.

— Я сьогодні з нею балакав, — сказав я, випльовуючи в склянку черешневу кісточку. — Вона, здається, хоче, щоб я дбав про дитину, не тільки сплячуючи аліменти.

— Он як! — мати виявила до цього інтерес. — Ти що, ходив у музей?

— Директорка просить мене залишитися до кінця літа, — сказав я. — Згодна навіть дати відпустку, а тоді посприє, щоб мене перевели в музей Короленка.

— Важко тобі буде, — зітхнула мати. — Боюся, що твоя ще мститися почне.

— Чого б їй мститися? Ми розійшлися полюбовно.

— О, ти не знаєш жінок, — сказала мати. — Буде вона мститися, і я боюся, що нам не бачити Оксанки саме через те.

— Тоді я приходитиму вряди-годи під їхній двір і краситиму дитину, — сказав я весело.

— Побачиш, як вони настроять її проти тебе, — сумно сказала мати. — Так настроять, що дивитися на тебе не захоче...

— Ну, ти перебільшуєш, — сказав я, встаючи. — Merci, мамо, за обід.

— На здоров'я! — відгукнулася мати. — Ще не знаєш, сину, які злостиві бувають жінки.

— І ти також? — спитав я, жартуючи.

— Думаєш, мало вона мені попсувала крові? Я тобі зразу сказала: не пара вона тобі.

— А хто пара?

— Пару, синку, треба пильно шукати. Щоб не попектися. Перед тим як вискочити заміж, всі з себе янгола вдають.

— А як було у вас з батьком? — спитав я, дивлячись на неї, щоб не пропустити й тіні на обличчі.

— Ми з батьком парою були! — гордо сказала мати і аж підборіддя звела.

Я це знав. Мій батько попри те, що викладав у школі історію, був учений-фантаст. Більшу половину нашої домашньої бібліотеки зібрав він. Для цього часом їздив у

Київ і купував у букіністичних книгарнях наукову літературу, зокрема з археології. Його гіпотези базувалися на нечисленних фактах, які він умів витлумачити так, що вони могли сприйматися належно хіба що в історичній белетристиці. Так однією з його ідей було те, що в часи Київської Русі на нашій території ще жили велетні або ж люди дуже високого зросту: покладався він при цьому на билини і фольклор. Мій батько підтримував гіпотезу, що наше місто заснував варяг Житомир, але заперечував, що то був варяг. То був представник народу велетнів, переконував він, що вимер остаточно. Не вірив, що знаменита Голова Чацького в Житомирі — продукт дії вітрів, а вважав, що це штучне утворення, монумент на честь Житомира-велетня. «Придивися до тієї гори,— казав мені батько,— адже це типова могила. Я певний, що там можна знайти останки велетня Житомира!» Я не знаю, які знання давав батько учням, але вони були від його уроків у захваті, чекали їх з нетерпінням. Так, мій батько був трохи дивак. Від нього струміла чародійна сила; здається, гармонія стосунків моїх батьків будувалася на тому, що він своєю енергією захльостував усіх, з ким спілкувався, а матір мою в першу чергу. Мені було років дванадцять, коли він повів мене в долину, що мала назву Завал. В долину, де стояла та ж таки легендарна Голова Чацького.

Ми завмерли внизу, маленькі, дрібненькі, в царстві валунів і нагромадженого каміння, десь тут колись щось завалилося — кажуть, кам'яний міст над рікою, по якому перебиралися з одного берега на другий козаки. Я стояв і слухав глухий цокіт, що мені уявлявся; колись давно цей міст проломився, а козацькому заgonу треба було перебратися на той бік — може, за ними гналися, хтозна, прірва була глибока; очолював козаків якийсь Чацький, кажуть, козацький полковник, хоч таких полковників я в документах не зустрів. Отож, він десь тут переїжджав, той загадковий Чацький, і, розігнавши коня, спробував перестрибнути прірву. Я уявляю, як лунко відбилосся тонке кінське іржання від кам'яних стін, а ще лункіше відбився людський крик — вершник зірвався униз.

Було після дощу, і в долині, окрім нас, — ні душі; чіпка, стародавня тиша зависла довкола, аж у душу починав проникати незрозумілий ляк; батько завмер біля мене, якимось дивно виструнчившись, його обличчя палало, він часто дивав, невідривно дивлячись на Голову Чацького.

— Відчуваєш, що тобі страшно стає? — спитав він.

Я мовчки кивнув.

— Те саме колись відчували наші предки. Вони прихо-

дили сюди, між скель, і молилися своєму герою Житомиру. Ставали тут рядами,— показав він рукою,— чоловіки й жінки і починали свої ляменти-плачі. Ляменти-плачі, сину, це і були стародавні молитви.

І він раптом закричав, заволав чи заспівав; дивні, горлові звуки почали вириватися в нього з грудей, якийсь плач чи стогін, хто його зна! І той крик-плач відлунився, розбившись на тисячу інших голосів, заповнивши вузьку річкову долину вщерть.

— Кричи і ти,— шепнув мені батько.— Так само!

Я закричав і собі, намагаючись вторити батькові, мій тонкий голос з'єднувався з грубим батьковим, і луна ламала їх, перекривляла й повторювала. Вся долина від того почала оживати й наповнюватися зойками неіснуючих людей; мені здалося, що зараз станеться якесь чудо, що та велетенська голова лицаря скаже батькові: всі його вигадки таки правда правдешня, він додумався до речей сокровенних; я хотів у ту хвилину чуда, і, може, тому вгорі на скелі раптом виросла темна постать.

— Ви що, показалися? — сказала та постать.— Чого горлопаните?

Я протер очі й побачив, що на скелі стоїть, бозна-звідки взявшись, міліціонер. Тоді мій батько змалів, увібрав голову в плечі і, шарпнувши мене за руку, подався з долини геть, аж я мусив підбігати за ним. Вгорі, на скелі, все ще стояв чудом явлений нам міліціонер і, певне, розмірковував: божевільні ми чи хулігани. Але нас він не затримував та й сам щез, бо, може, був привидом, який для того одяг на себе міліцейську форму, щоб нас пострашити.

— Чув? — говорив мені дорогою батько, начебто не тікали ми так ганебно.— Ефект надзвичайний! А уяви собі, як було, коли туди збиралася сотня людей. Сотня марновірних людей. О, наші предки не були дурні, вони, синку, знали, де молитися і де ставити своїх ідолів. І голову Житомира вони покладали тут недаремно.

— Голову Чацького,— поправив я.

— Це пізніша назва. Ну, хто такий Чацький? Поляк, який жив на початку дев'ятнадцятого століття, той, що зазнавав Кременецький лицей. Невже гадаєш, що цій голові тільки сто п'ятдесят років? Господи, та їй не одна тисяча літ. Може, той Житомир і не в час Київської Русі жив, а років з тисячу чи дві до того. Через це з пам'ятки зникли всі сліди штучної обробки, бо все обвітрилося. Але люди знали, де вклонятися своїм богам та героям; чув, яка там луна?

Я чув. Це було й справді разуче явище. Але вже тоді

в мені зародився перший сумнів — то були фантазії розуму хоч і неординарного, але дивачного.

Зараз я ставлюся до батькових гіпотез-фантазій поблажливніше. Часом думаю, що не зовсім безумні вони були; батько перевіряв їх не на факти, яких ми ніколи не матимемо, а на чуття. Він міркував так: людина (і колись, і тепер) попри всі накладки цивілізації має одну й ту ж психічну організацію. Вона відчувала й мислила, може, й не так ускладнено, як людина теперішня, але за тими самими біологічними законами. Отож мій батько спробував перевтілитись у людину тих давніх часів. Він входив у неї, як входить у роль актор,— чому ж ми віримо акторові, а батькові — ні? Він входив у плоть і дух стародавньої людини, творячи її образ із фактів, нам доступних, а відтак починав жити в образі. Всі його одкровення й приходили до нього в час таких перевтілень — в такий своєрідний спосіб долав він час. В цьому батько мав дивовижний талант, але мав він і свою біду. Всі оті одкровення, всю суму відчуттів, в полоні яких перебував, відтворити він міг усно, ще більше в душі, а вже зовсім мало — на письмі. На письмі виходило щось коструbate, бездоказове, голо фантастичне, через що за свій вік батько так і не надрукував жодної статті. У своєму захопленні кам'яними головами він почав убачати їх там, де їх ніколи не було. Так одного разу повів мене до Замкової гори. Був сонячний день, і він показав мені на скельні виступи.

— Отут я й помітив залишки другої кам'яної голови,— сказав він, а коли я зауважив, що не бачу ніяких залишків, таємниче засміявся: — Зараз не бачиш, а прийде час — відкриється...

Я був тоді в дев'ятому класі, і мені здавалося, що це вже якийсь у мого батька коник. Вдруге він повів мене до Замкової гори в погоду сутінну й похмуру.

— Ну, а тепер? — шепнув він. — Дивися вгору і ліворуч.

Видимість була погана, легкий туман покривав скелі з того боку річки, але я таки побачив те, що хотів показати мені батько. Ця голова була неправильна, але обрис людського обличчя проступав виразно.

— Це давніша голова,— сказав батько.— Але ти помітив — тут майже така сама долина, як і на Завалі, гляньно в горід. Долина колись була глибша, та й річка більша. Це голова якогось іншого героя, імені якого ми не знаємо.

— А може, голова Житомира — ця, а не та, на Завалі? — спитав я.

— Може,— сказав він.— Але я в тому сумніваюся. І знаєш чому? Це предковічна територія міста. Воно тут існувало

не тисячу сто років тому, як пишуть, а може, дві чи три тисячі років. Тут мешканці оборонялися, а не молилися. В них була традиція висікати голови, і, можливо, ті, що висікали Голову Чацького, повторили там, на Завалі, голову цю, давнішу. Я ще не зовсім усвідомив це явище, не зовсім його провідчув. Тут треба добряче помислити...

Але обмислити цієї проблеми батько не встиг. Його збила автомашина, коли він обходив автобус, що зупинився. Обходив спереду, і шофер, який його збив, не зміг вчасно загальмувати. Мати тоді ридала і рвала на собі волосся, а я був уражений так, що довго не міг прийти до тями. Зараз мати щотижня ходить на цвинтар, часом я складаю їй компанію, і на могилі мого батька цвітуть квіти від ранньої весни до пізньої осені.

13

Пишу тринадцятий розділ цієї сумної повісті, і на душі в мене темно. Кімната залита електричним світлом, німо сплять на полицях мої улюблені книжки. Я проводжу по них поглядом — кожна мені дорога. Немає жодної, якої б я хотів чи зміг би позбутися, — всі вони частина моєї душі. Завдяки їм я можу продовжувати себе вшир і в глибину. Можу бачити, як це умів Євген Плужник, «всесвіт з кімнати», бо в моїх книгах описи всіх земель світу. Водночас тут — історія всіх земель, але найбільше — з історії землі, на якій силою випадку випадає жити мені. Ці книги я коли не прочитав, то ретельно переглянув. Пам'ять у мене величезна, а окрім того, є в мене близько десяти тисяч карток із записами потрібних мені даних. Я не хочу бути вченим-фантастом, як мій батько, а хочу знати все достовірно. В лівому кутку — стелаж з історії мистецтва, ближче до мене — з історії літератури. Трохи про світове мистецтво та літературу, а найбільше — про мистецтво й літературу землі, на якій я живу. Це нормально, бо найбільше ми помічаємо в найближчому від себе колі. Потім кола ширшають, ширшають і зникають у безвісті незнання. Через це я думаю, що незнання є в початку і в кінці людського мислення, а коли так, треба себе розумно обмежувати.

Останні чотири роки в цій кімнаті не було спокійно. Я не міг бачити тут «всесвіту з кімнати», бо жили зі мною жінка й дитина. І та, і та зчиняли багато галасу знічев'я, і я не завжди міг зосередитися. Я порожнів, як висушений гарбуз, і в мене почали з'являтися химерні комплекси, хи-

мерні ідеї й ілюзії. Однією з них і стала історія з Оксаною Свідерською.

Часом мені здається, що я вигадав її собі. Є в житті сіра проза будня, думалося мені, і втілення цього будня — Ольга Пісоцька. Я прагнув до звільнення, радості, а може, й хвилювання. Запитував себе: чи можна, прокинувшись уранці, з любов'ю дивитися на сонне обличчя дружини? Чи можна любити дитину, коли вона, як дві краплі — Ольга Пісоцька? Я знав, що обов'язки стосовно тієї дитини виконаю, але любити її на повну силу не міг. Може, мені й потрібна розлука, щоб відчутти до дитини якісь ніжніші почуття, пізнати, що я таки маю в ній потребу, а може, для цього все-таки треба любити її матір? Може, любов до матері переливається в любов до дітей? Любов — це таємниця, яка робить з нами чудо. Ті ж самі речі починають освітлюватися інакше й інакше сприймаються. Любов — добре дання, якого не можна відкидати, але й користуватися ним треба вміло. Чи було щось спільне між моїм батьком і матір'ю? Вона — вся в господарчих клопотах, у сьогоднішні, а він — у наукових фантазіях, з дивним умінням переселятися духом у давні часи. І все-таки вони — пара! Вони любили одне одного ніжно й віддано! Чим же він її зачарував, цей дивак? Я знав: він міг дозволити собі бути диваком тільки за однієї умови — при такій жінці, як моя мати. Я взяв собі від нього багато. Міг би, як він, стати зачарованою душею, натомість мучуся й гризуся житейськими клопотами, через що душа моя замулюється і я поступово топлюсь у власному болоті.

Колись у цій кімнаті жив батько. Засиджувався до півночі, все читав і читав. Писав він мало: всі його писання вміщуються в кількох потертих папках — я їх бережу з сивіського сентименту. Можливо, пізно ввечері, коли я спав, мати приходила до нього сюди — спальню ми мали спільну. Тут валялися купи журналів, розкладені книги лежали не тільки на столі, але й на канапі; батько вмів і любив читати зразу по кільканадцять книжок. Він, здається, щось у тих книгах шукав. Ладнав у голові якусь будівлю — хотів підкріпити власні фантазії фактами. Він був своїм чоловіком у музеї і брав участь майже у всіх розкопках, які музей вів; метою його було переконати тодішнього директора музею, людину ординарну, що треба копати гору над Головою Чацького. Зрештою, він при допомозі заготованих працівників музею й почав копати ту гору. То, здається, був апогей його життя. Не голівся, ходив із гарячково запаленими очима, але розвідувальні шурфи, прокопані в горі в різних місцях, археологічного матеріалу не дали. Розчаровані працівники

музею відмовилися копати далі, та батька це не переконало. Наступного літа він хотів почати розкопки при допомозі своїх учнів. Я теж мав узяти в тому участь.

— Уявляєш,— казав він мені,— розкопати могилу Житомира — це щось таке, заради чого варто віддати життя. Навіть відчуваю, де вона може бути. Шурфи нічого не показали, бо там археологічного матеріалу й не може бути. Там є тільки одна могила, могила велетня-героя, і я певен, що в ній не лише голі кістки...

Те літо не прийшло. Велетень-герой учинив так, щоб його спокій не потривожили; я був навіть переконаний: спокій того велетня й не можна турбувати. Хай би він жив в уяві мого батька — чи не досить того? Адже це теж форма, хай ірраціональна, того ж таки життя...

Я заплющую очі. Ніч. Мені дивно-сумно на серці. З'являються до мене колишні дні, наче уривки з фільму. Я передивляюся їх, бо хочу заспокоїти розхвилюваний дух. Ні, я безсилий і кволий у цьому світі. В мені немає вогню, немає натхнення, завзятості чи одержимості. Я тихий, наче свічка, яка ледве блимає вогником. До мене приходить Ольга Пісоцька і виказує щось мені, звинувачує, щось вимагає. Що вона хоче від мене ще, ота Ольга Пісоцька? Та й чи потрібний я їй, отакий безсилий і мізерний? Я не зумів запалити в її серці любові до себе, то навіщо ці дорікання?

— Ти негідник,— каже Ольга Пісоцька.— Перевів мені життя.

— Чому? — питаю я.— Я даю тобі волю жити як замечеться.

— Накинувши мені на шию дитину,— сердиться Ольга.

— Але стривай,— кажу я.— Коли тобі так важко з дитиною, я залюбки заберу її до себе. Моя мати весь час про це мені торочить.

— Ах! — каже Ольга.— Хочеш забрати в мене ще й дитину? Мало того, що ти життя мені перевів...

— Що ж ти хочеш? — питаю я, намагаючись утримати спокій.

— Мені болить, що наша дитина ростиме без батька,— каже Ольга.

— Але ж ти переконалася, що жити разом ми не можемо...

— Тому я й кажу,— сердиться Ольга Пісоцька,— що ти перевів мені життя...

Ця пісня, здається, подібна до співтвору про пона й собаку. Я думаю, що розлучитися з жінкою не досить офіційного рішення. Розлучитися з жінкою, з якою маєш дитину, фактично неможливо. Лишається немало ниток, які

в'язатимуть мою волю аж доти, доки в неї не знайдеться новий чоловік. Через це я заплющую очі й тихо молюся, щоб доля принесла мій колишній дружині чоловіка.

— Дай, боже,— шепочу я,— Ользі Пісоцькій чоловіка, якого б вона щирим серцем полюбила...

14

Але я забіг наперед. Мені ще потрібно вернутись у той пам'ятний день, першу половину якого я промотався по місту, даремно намагаючись додзвонитися до Оксани Свідерської. Чомусь уклав собі в голову, що в мене все з нею вирішиться саме в цей день.

По обіді я відчув утому. Власне, оту післяобідню розмлоєність, коли хочеться забути всі проблеми і насолоджуватись затишком рідного дому. Через це я поплентався до своєї кімнати, бо хотів усамітнитися, та й треба було дати собі спочити. Може, й зараз промені сплетуть переді мною образ чогось зеленого й прозорого, якоїсь Галі Панченко, про яку я й думати забув, а може, захочу помарити про Оксану Свідерську, адже це її бажання я вдовольнив, розлучившись із Ольгою Пісоцькою. Я ще йшов коридором уздовж довгого ряду стелажів, на яких покоїться бібліотека, зібрана моїм батьком і мною, і чув, як нашіптує щось мені на вухо ніжний Оксанин голос. Ми тоді зустріли ранок після бурхливої любовної ночі, встигли трохи й поспати, і ранкове сонце розбудило мене — спальня в Оксани була зі східного боку. Проміння щедро наливалося в кімнату, плело свою срібну сітку, і, дивлячись на ту мережу, я відчував блаженство в усьому тілі. Оксана ще спала, я скосив в її бік око і раптом уразився: замість знайомого, неприємного профілю я побачив ніжне, гарне й надзвичайно дороге мені обличчя. На ньому вже з'явилися ознаки прив'ядання, але в ранковому світлі навіть це було миле — захотілося розбудити її м'яким, ніжним поцілунком в пухкі, по-дитячому розтулені губи.

— Не спиш? — не розплющуючи очей, спитала Оксана.— Я от відчуваю, що ти не спиш.

— А ти ще спиш?

— Еге ж, я ще сплю,— сказала Оксана.— І знаєш, що мені сниться?

— Ленінград,— сказав я.— І біла, біла наша ніч.

— Трохи так, а трохи й ні,— сказала, все ще ледве рухаючи вустами, Оксана.— Мені сниться, що я заспокоєна і

щаслива. Що до мене прийшов Хтось, і я так його люблю, аж душа болить. Він такий гарний, той Хтось, щось у ньому є шляхетне, поважне, і люблю я його безмежно.

— А він?

— А він, як всі чоловіки, не відмовляється користуватися мною. Але ні, він ніжний і немає в ньому ні крихти брутальності.

— Тоді це не Володька Кузьменко,— сказав я.

— Правильно. В ньому є чоловіча самонадіяність, але вона не порожня. Водночас це не самовдоволений індик, він має чоловічу силу, але не зловживає нею. Він широкий у плечах, і голова в нього сидить гордо.

— Тоді це не я,— мовив прісний мій голос.

Оксана розплющилася, розсміялася й притислася до мене.

— Ти що, образився? — спитала вона ніжно.— Але ж це просто такий був сон. Як усі сни, дурний. Мені судився, очевидно, не той казковий фанфарон, а ви обоє: один брутальний, сильний, а другий м'який, як трава. Колись мені здалося, що маю піти за тим брутальним і пронирливим, але тепер я каюся.

Вона лежала навзнік, дивилась у стелю, і голос її був від сну трохи захриплий. Але й це було приємне в ній; зрештою, я не міг зрозуміти: каже вона щось сокровенне про себе, яке мені так необхідне, чи просто бавиться словами?

— Тепер мене не приваблює чоловіча сила,— говорила Оксана.— Я сита нею по горло. Може, постаріла, бо мені вже спокою хочеться. І в такі хвилини я думаю про тебе. Я тебе ніколи-ніколи не забувала, Юрчику, хоч, може, колись і повелася з тобою немилосердно. Але я знала, що рано чи пізно ти вибачиш мені. Правда ж, ти мені вибачив?

— Вибачив,— сказав я знехотя.

— До кінця вибачив? — спитала вона, повертаючи до мене лице.

На мене дивилися великі, серйозні очі. Чи можу я їм брехати? Ні, я не міг їм брехати.

— Може, й не до кінця,— сказав я.— Але тепер це далеко...

— Звичайно,— сказала Оксана, обвиваючи мене рукою.— Я ж тепер твоя.

— Не тільки моя,— сказав я.

— Авжеж. Бо й ти не тільки мій. Хотіла б побачити твою жону. Вона гарна?

— Ні,— сказав я.— Не гарна і не розумна.

— О, це доля всіх розумних мужчин,— сказала Оксана.— Вони заплутуються, а окрім того... надто совісні.

— Точно,— сказав я.— Заплутуються і совісні.

— І ти її любиш?

— Так, як ти Володьку Кузьменка, — відказав я.

— Я Володьку все-таки любила. Зрештою, я вас обох любила. І тоді, коли кинула ту записку, знаєш, як плакала? Так мені бракувало тебе, Юрчику... Не раз хотіла написати тобі. Невже не вибачить, думала?

— Але не написала?

— Я тебе і в Житомирі кілька разів бачила, коли до матері приїжджала. Один раз ішов з якимсь в окулярах, щось таке мудре бесідували... Я стояла на тротуарі, а ти мене й не помітив. Хто то був, в окулярах?

— Валентин Заклунний, — сказав я. — Місцевий поет і краєзнавець-аматор.

— Мудрий і поважний...

— Вода на киселі, — сказав я. — Більше робить видимість, що він поет і краєзнавець.

— А хто ж він насправді?

— Я ж сказав: вода на киселі.

Оксана засміялася. Але зразу ж згасила сміх.

— А вдруге я бачила тебе з мамочкою. Ішов такий зачесаний, у білій сорочці й напрасованих штаних, такий невинний і чистенький, як пташеня в пушку. А мені тоді так було на серці тяжко, весь світ чорним здавався. «Ну ось, знову він», — подумала я. Дивилася на тебе так, що аж очі мені вилазили. Але ти балакав з мамочкою, а мене не помітив.

— Через це ти й не написала?

— Може, й через це. А може, я й писала, але не відсилала. Бо чи ж пам'ятаю я твою адресу? Будинок, у якому живеш, знаю, а номери в голові недовго тримаються.

Я поцілував її в губи.

— Бідна, бідна Оксана, — сказав я.

— Боліло мені, що забув мене. Десь у глибині душі я в те не вірила, але хіба ти за мене боровся?

— Це ж не середньовічні часи, Оксано, — строгіше сказав я. — Я не мав морального права налягати на тебе при виборі. Ти захотіла Володьку Кузьменка, а третій, як відомо, зайвий...

— Гадаєш? — спитала Оксана. — А може, я й сама не знала, кого з вас вибрати? Може, я хотіла, щоб саме ти переміг. Може, я вже тоді відчувала, що мучитимуся з Володькою?

— Як я міг за тебе боротися, коли ти мене уникала? — спитав я.

— А ти пробував все-таки зустрітися зі мною? І чи певний ти, що ту записку послала тобі я?

— Записка була написана твоїм почерком,— мовив я.

— Отож-то, що ні,— засміялася Оксана Свідерська.— Записку мама писала. Вони малягли на мене з Володькою: відший його і відший. А я чекала, що знайдеш зі мною можливість побалакати.

— Ти кажеш неправду, Оксано,— гостро мовив я.— Навіщо ти вигадуєш? Хочеш, щоб я мучився?

— Ну добре, вибач,— відповіла трохи зимно Оксана.— Зайве про це говорити. Що було, те загуло... Але те, що я сказала тобі, правда.

— Тоді вибач і мені. Я думав, що уникаєш мене. Годинами тулявся біля вашого будинку, сподіваючись зустрітись з тобою. Хіба ти про те не знала?

— Ще й як знала. Але Володька з матір'ю узялися за мене. Ми, жінки, звикли поступатися...

— Значить, розвело нас у житті непорозуміння? Можна все направити...

— Я тобі розповіла про своє життя. Зрештою, Володька мені дещо дає: комфорт і гроші. Але, виявляється, цього в житті не досить.

— Не дам тобі ні комфорту, ні достатку,— сказав я.— А самого себе дати можу...

— Е, такі сумні розмови ми завели. Поглянь, сонця скільки!..

Вона пахла ніжним ранком, а може, якимись особливо стійкими парфумами. Я скинув на землю пишне покривало й побачив її на блискучо-білому простирадлі. Засмагле, прегарне тіло з яскраво-білими плямами грудей і того місця, яке прикривають плавки. Була вдягнена в цей чудний білий костюм, і він мені здався найпрекраснішим з усіх убрань. Очі її були розплющені, а руки вільно розкинуті. Яскраве сонце обливало це чудо, і я раптом повірив: щастя в житті є. Є в житті й любов, яка, почавшись, ніколи не зникає, доки можеш бачити світ. Є любов велика, як день, і яскрава, як безхмарне небо. Є любов, якій імення — вічне здивування, бо кохаючи, ніколи не губиш у собі присутності такого чуда. Я ще трохи боявся, трохи остерігався, ще думав про вічного свого суперника Володьку Кузьменка, але він у моїй уяві все більше мізернів; він борсавсь у глибині моєї свідомості, як малий гном, зростом в олівець. Я вперше відчув після довгої-довгої ночі, що існують на світі отакі залиті сонцем ранки, що ранки ці — не рана, а бальзам на душу, що в мені таки заховане велетенське накопильсько енергії і добути її я можу, тільки кохаючи цю жінку, єдину на весь світ, хай це тричі по-банальному звучить. Я мав запліднитися від неї, щоб з кволого, нікчемного вайла, з ота-

кого безвільного маминого пестунчика зробитися нарешті чоловіком. Може, тому з такою жагою я кинувся до того тіла, що сліпило й зачаровувало мене. Не буденний акт злучення осіб різної статі тут відбувався — це було пізнання вищої таємниці, я воскресав із дочасної смерті, виривався з полону одурманливого сну, набирав у груди повітря, багато й багато повітря, помішаного з сонячними променями; я відчув у своєму тілі голоси й силу десятків пращурів — був коренем їхнім, їхнім живим «я», втіленням їхнього духу та сподівань, — нестерпно хотів жити й діяти, бо я таки не імітував любов, а починав жити нею насправжки...

Це все повернулося до мене, як тільки переступив поріг своєї кімнати і щільно прихилив за собою двері. Мені стало трохи дивно: не всі нитки зв'язувались у моїй свідомості. В той пам'ятний ранок, коли я торжествував перемогу над Володькою Кузьменком, він незримо був присутній у тій кімнаті. І не тим, що всі меблі були куплені за його гроші; не тим, що місце, на якому я спав цю ніч, було прогріте його тілом, не тим навіть, що ця жінка, яка так широко віддалася мені, вже давно не та моя мила однокласниця, яка, хоч і не змінила свого прізвища, все-таки була Оксаною Кузьменко, — Володька був присутній інакше: я його відчув і в собі, зрештою, ми обоє зважали на його незриму присутність. І мені здалося раптом (тоді я того не розумів, це тепер мене осінило), що Оксана рада від тої незримої присутності Володьки Кузьменка, вона хоче, щоб він бачив її зраду, навіть утіху від цього має. І тоді мені здалося, що я був тут особливо випадковою, підставною качкою, отакою собі іграшкою, яку пускають на воду мисливці, щоб заманити птаха...

Я підійшов до столу, сів, поклав чистий аркуш паперу і почав креслити по ньому вздовж і впоперек. Закручував і з'єднував лінії, вимальовував якесь обличчя — так завжди я чинив, коли мені треба було помірковувати. Бо в мені сидів один цвяшок, який забила в мене ота стара, з якою я побалакав у дощ. «Оксана приїжджає в Житомир часто, — написав я на папері, — вона буває тут щомісяця, і не раз». Це була істина, здається, незаперечна: тій сусідці Свідерських не було ніякої потреби брехати. Вона, бідолашна, знудилася, приклеївшись до ослінця на веранді, а що трапився їй випадковий співрозмовник, говорила все, що могло підтримати нашу розмову.

— Будуємо силогізм, — сказав я собі і написав: «Оксана приїжджає в Житомир щомісяця, але ні разу не захотіла тут зі мною зустрітись».

Я думав: про зустрічі ми заздалегідь умовлялися листа-

ми, які слали на головну пошту до запитання. Щоб зустрітися з нею, я їздив до Києва, бо в Житомирі вона практично не буває. Тобто буває, але, за її словами, надзвичайно рідко. «Мій малий мене якось тьотою назвав», — сказала вона мені. Отже, це була брехня. Для чого? В Житомирі їй зі мною було ніде зустрітися: тут вона зайнята з дитиною, а окрім того, тут багато людей нас знають. На перших порах це було б незручно й мені: розрив між мною та Ольгою Пісоцькою ще не став неминучим. Але ми могли з Оксаною в цьому порозумітися: вона ж вирішила за потрібне злукавити.

Я склав аркуш учетверо й подер його на клаптики. «Ти ідіот, — сказав я. — Ти хочеш все перекласти на ваги елементарної логіки. Ти начебто не знаєш, що Оксана живе в світі, з яким ти дотикаєшся ледь-ледь. Ти не знаєш, хто її знайомі і чи з одним тобою вона крутить шури-мури». Щось зойкнуло в мені і зламалося. Те, що я казав сам собі, було брутальне.

В останнє наше побачення, місяць тому, Оксана зустріла мене зі сльозами, вона сказала, що Володька Кузьменко поїхав на три місяці у відрядження, але перед цим вів себе так, що вона просто не може розповісти мені усього.

— В мене все тіло в синцях, — сказала вона, — і моє терпіння вичерпується. Ти довго тягтимеш із тим розлученням? Сили в мене вже нема!

— Але, Оксано, — сказав я, — і ти, і я зважуємося на мале. Ти серйозно цього хочеш?

Тоді вона заплакала. Вперше отак заплакала, бризнувши сльозами з обох очей, і я змушений був обійняти її і втішати, я змушений був сказати, що й сам зболений і знічений і теж прагну розв'язати цей вузол, що заради неї здатний і небо прихилити.

— Але де ми з тобою житимем? — спитала раптом Оксана, звільнюючись із моїх обіймів.

— У мене, — сказав я безтурботно. — Маю кімнату, мати живе в другій, отак і житимемо.

— А дитина?

— Моя чи твоя?

— А що, ти хочеш свою при собі залишити?

— Як вийде. Але сумніваюся, що Ольга мені її віддасть.

— Було б нам весело, — сказала Оксана. — В одній кімнаті з двома дітьми.

Вона посміхнулася при цьому недобре, обличчя було заплакане і щось з ним сталося, з тим обличчям, — з'явилося щось таке, що додавав я в Ольги Пісоцької.

— То що пропонуєш? Перейти до твоєї матері?

— До моєї матері? — перепитала здивовано Оксана. — Та вона нас і на поріг не пустить. О, вона великий прихильник Володьки Кузьменка, для неї він ідеал чоловіки й чоловіка.

Оксана проговорила це з сарказмом.

— Чи конче треба нам це питання зараз вирішувати? — спитав я. — Те, що ми хочемо учинити, надто серйозне, Оксано. Тому я й хочу твердого твого упевнення: чи готова ти піти на сварку з матір'ю, покинути Київ і цю розкіш?

— Повернутись у Житомир — моя заповітна мрія, — сказала Оксана. — І нема чого тут багато думати. Спокою я хочу, розумієш, спокою! Доброго, мудрого чоловіка, жити тихо...

— Тобто мене хочеш?

— Тебе, любий. Так хочу, що душа моя стогне.

— Моя стогне не менше, Оксано, — мовив я. — Але скажу тобі відверто: щось мене непокоїть...

— Бо ви, чоловіки, боягузи, — сказала гостро Оксана. — Коли треба зробити рішучий крок — зразу хвоста підгнате!

— Тоді я готовий на все, Оксано, — не без півнячого героїзму сказав я.

15

Я ліг трохи відпочити й відразу ж провалився у голубу прірву. Навколо майоріли ясно-сині прапори, на яких було зображено фіолетові фізіономії, круглі, як сонця, а може, це й були сонця, бо від них відходили фіолетові промені. Земля виглядала якось не так, як звичайно: густі ліси й повноводні ріки, а по курній дорозі повільно й утомлено брів велетень. У нього було довге, до пліч, кучеряве волосся, одежа якась химерна і з чудної тканини; він брів по дорозі втомлено й розбито і вряди-годи озирався, начебто довго тікав від погоні і вже приставати почав. Ось він знову озирнувся, і я пізнав того велетня: був то мій батько, мав смутне обличчя і пригаслі очі, але вуста його всміхалися. Вуста його щось говорили, але я не чув слів, бо в цей час між ясно-синіх прапорів з'явився літак. Літак немилосердно ревів і покрив батькові слова. «Кажі голосніше!» — гукнув я, але мої слова потонули в тому-таки гуркоті...

Летів не літак, а вертоліт. Я прокинувся й побачив у вікні його велике, незграбне тіло. Летів надто низько, аж

видно було віконця. Голова мені паморочилася — намагався пізнати, де я. Ну, от, все на місці: стелажі, знайомі стіни з репродукціями моїх улюблених картин. Поміж них — житомирський пейзаж, який намалював ще мій дід. Він був наївно-безпорадний, той пейзаж, але відчутно, що малювався довго й старанно. Я розглядав речі моєї кімнати, начебто вперше їх бачив. Щось мені заважало. Таж звісно що: тахта — чужорідне тіло в моєму мешканні. Біля тахти стояв пуфчик, а на ньому тазик. Всі три речі Ольги Пісоцької опинилися чомусь у моїй кімнаті, раніше тазик стояв у ванній, а пуфчик у коридорі. Очевидно, вони драгували матір, і вона виставила їх перед мої очі.

У вікно лилося сонце, але ніяких образів у тому сонці я не побачив. Щось накопичувалось у мені, щось мене драгувало й непокоїло. Я подумав про свої марні спроби зв'язатися з Оксаною Свідерською, і можливість цього раптом видалася мені примарною. Мені здалося, що все те, що відбувалося зі мною останнім часом, — вигадка хворої душі. Це тільки порожня мрія, намагання обскакати час і повернути те, що не повертається. Це казка, яку можна згадати хіба принагідно. Більша реальність — Ольга Пісоцька. Ми сьогодні з нею недоладно порозмовляли, але в такому стилі розмовляли завжди. Я, здається, мав про щось із нею домовитися, але нічого в мене не вийшло. У неї також. Реальні у цьому світі оця тахта, пуфчик і тазик; їх треба відвезти в дім Ольжиної матері. Той дім — її власність, там з матір'ю живуть ще двоє дочок: Клава і Ната. Клава вийшла за сантехніка, а Ната — за таксиста. Є ще й третя дочка, окрім Ольги, — Раїса. Раїса живе окремо, в неї свій дім і машина. Її чоловік працює в такій установі, вимовити назву якої — зламаєш язика. Посада там у нього найскромніша, але грошей у них не бракує. Так само не бракує їх у Клави й Ната.

На день народження матері всі сестри сходились у дім на Мальованці в супроводі чоловіків та дітей. З цієї нагоди вони вдягалися якнайпишніше: демонстрували свої спроможності. Клава й Ната були огрядні й дебелі, з червоними круглими обличчями; майже такі ж були їхні чоловіки й діти. Раїса була трохи інакша: вона стежила за фігурою і вдягалася з певним смаком. Її Женя ходив у джинсовому костюмі, і то була не підробка. В Жені світила в роті золота фікса, і дивився він на співрозмовника так, наче зважував: що можна з нього викачати. Я був у тому товаристві бридким каченям. Клава й Ната презирливо оглядали мій скромний костюмчик й утлу постать, а їхні чоловіки так милостиво поплескували мене по плечу, що я ледве не падав. Раї-

син чоловік на мене не дивився взагалі, а Раїса обкидала байдужим, а то й презирливим поглядом. «Ну й нікчому ти вибрала, — сказала вона якось Ользі, коли я вийшов у сусідню кімнату. — Він хоч може біля тебе походити?» Ната й Клава голосно розреготалися, а я вдавав, що нічого не почув. Більше здивувало мене, що регоче з сестрами й Ольга. «Дитина у мене ж є», — сказала вона, очевидно, в мою підтримку, на що Клава зауважила, що це ще не доказ. Знову вибух реготу — я стояв у сусідній кімнаті зелений, як трава. Мені хотілося гримнути дверима й податися звідси геть, не сідати до столу.

Я багато що міг витерпіти, але не насмішки над собою. Коли з мене насміхалися, я несамовитів. Отож, я стояв за дверима з зеленим обличчям і кусав сірі губи — ледве стримувався, щоб не вдертися в сусідню кімнату і не дати ляпаса хоч би тій стрункій і пихатій Раїсі. Ольга була плоть од плоті цієї сімейки, хоч і зуміла якось на протигагу сестрам дістати освіту.

— Е, що та освіта! — казала за столом стара Пісоцька. — Олічка така була вумничка і отличниця, грамоти приносила. Кінчила того інститута, рвалася й ночі недосипала, і що? Копійки дістає в тому музеї.

— Мама права, — сказав Женя, поблизкуючи фіксою. — Образование для благосостоянія — вещь не обязательна. Потрібна голова на плечах, щоб уміла крутитися.

Він зробив хитре лице і розкрив у беззвучному реготі рота.

— Слухай, Женя, а де ти робиш? — закричав через стіл сантехнік, і його лице хитро засвітилось у передчутті хохми.

— Старшим ревелератором в госкомдемктерлікіті, — казав незворушно Женя і дивився на всіх з-під приплющених повік.

Сантехнік реготав широко розтуленим ротом, громові звуки стрясали повітря.

— А я от не хвалюся, — казав скромно таксист, розминаючи в тарілці картоплю на пюре.

— Не хвалишся, а калиму в день скільки привозиш?

— Мені дає двадцятку, — добродушно обізвалася Ната. — А скільки собі присвоює, то це з нього не видереш.

— Роботаю, то й повинен копійку в кишені мати, — незворушно відказав таксист.

— Найбідніший серед вас я, — казав сантехнік, переставши реготати. — В моєму ділі більше трьохсот у місяць не витягнеш.

— Це вже як тягнуть,— сказав Женья.— І не прибуд-
нююйся.

Костя таки прибуднювався. Це було видно по Клаві, що
гордо всіх обзирала.

Про мене не говорили, я був тут persona grata. Але ба-
чив, як зеленіла Ольга і їла мене очима. Я ж був спокій-
ний, ніби бог. Мовчки жував, але їв і пив небагато, хоч стіл
ломився.

— Живемо — хліб жуємо,— казав таксист.— Книг не чи-
таємо, в театри не вчащаємо, музик отаких: пі-пі — не слу-
хаємо, а хліб є і до хліба якась дрібка.

— Про книги ти даремно сказав,— перебив Женья.—
Книги — тепер в дефіциті. Хай би нас Юра трохи підучив,
які модні, і ми б до культури причастилися. Га, Юра, пра-
вильно я кажу?

Всі дивилися на мене, а я пік раків. Ольга трохи поро-
жевіла: і на мене звернули увагу.

— Плювать я хотів на всьо ето! — вибухнув раптом сан-
технік.— Я над книжкою за п'ять мінут засну, то мені ще й
хату заставлять?

— Ми вже лучче на кришталь перейдемо,— засміялася
Клава.

— Ну, то річ хазяйська,— сказав Женья, щось активно
пережовуючи.— А от у нас з Раїчкою поняття друге...

Він схопив Раїну руку і чмокнув не без галантності.

— А чмокни в мою,— сказала з реготом Клава і про-
стягла сантехніку повну й червону долоню.

— Не перебивай мені, пожалуста, апетиту,— сердито по-
вернувся до жінки Костя.

— От мужва неотесана! — сказала Клава, прибираючи
руку.

Ольга, здається, страждала не менше за мене. Але не
тому, що їй все це було бридке, а що не могла бути у сво-
му сімействі рівною з іншими. Я ж не осуджував цих лю-
дей: вони жили в міру своїх можливостей та інтелекту. Ме-
не гнівило, що за всю ту ганьбу, яку зазнавали ми в тому
товаристві, Ольга починала винуватити мене. Найгірше бу-
ло, коли ми поверталися додому. Вона несла на обличчі ка-
м'яну маску й загрозливо мовчала, я ж відчував непосильну
обважнілість у шлунку, хоч їв і пив з-поміж усіх найменше.
Ольга ж, здавалося, не відчувала переситу, хоч у середови-
щі своїх родичів біля тарілки не дрімала. Це в нас вона
ледве мамзjala і кривилася на страви, приготовлені мою ма-
тір'ю. У своїх вона їла не менше як її сестри. Одна тільки
Раїса трималася міри — зберігати фігуру було, здається, од-
не із завдань її життя. Не їла ні картоплі, ні макаронів, але

м'ясо й овочеві салати не відсувала. Отож я йшов і відчував бурю, що насувалася. Я знав, що Ольга шукає зачіпки, тому стоїчно мовчав. Але й моє мовчання часто ставало зачіпкою.

— Мовчиш? — зривалася Ольга. — Подивися, як люди вміють жити? Ніби вареники в маслі купуються. Мені бувати між себтер — чиста мука.

— Мені також, — відказував я. — А чи не ліпше було б нам на ті сходи не ходити?

— Ну, знаєш! — вибухала Ольга. — Це мій дім і мої родичі. Чи ти хотів, щоб я забула власну маму?

— Тоді ходи сама.

— Щоб вони сміялися? Ні, я, слава богу, ще маю чоловіка. Хоч і ні до чого не здатного, а маю...

Вона говорила це гордо. «Ні до чого не здатний чоловік» міг би з того пишатися. Але я не пишався: мені було бридко.

— Мама права, — казала категорично Ольга, мимохить впадаючи в інтонації Жени. — Не освіта головне в житті, а голова на плечах!

— Отже, хочеш, — з убивчим спокоєм казав я, — щоб крав я у музеї коштовні речі і збував їх? Тобто щоб жив у нечесний спосіб?

— Ніхто з них у нечесний спосіб грошей не заробляє, — обурювалась Ольга. — Люди їм самі дають...

Вона мала на увазі сантехніка й таксиста.

— А Женья? — спитав я.

— Що ти знаєш про Женью? — насторожилася Ольга.

— Я про нього нічого не знаю. А от що плутяга він — це безперечно...

— Зате жінка в нього на людину схожа, — казала зневажливо Ольга Пісоцька.

— Що ж із цього виходить? — все ще спокійно питав я.

— Це вже сам можеш додуматися. Коли людина одружується, вона тим самим бере на себе зобов'язання щодо жінки й дітей. От і подумай...

Ольга мала рацію. Я подумав і, зрештою, додумався. Вчора я розлучився з Ольгою Пісоцькою і навряд чи колись про це пожалію. Я вирішив зняти з себе зобов'язання щодо жінки, не відмовляючись від обов'язків щодо дитини.

Ота неясна тривога, яку я відчув, підвела мене з ліжка, і я почав нервово ходити по кімнаті. Щось мені не давало сьогодні спокою, щось гнітило й хвилювало. Зрештою, чи конче зараз треба було зв'язуватися з Оксаною — є для того безліч часу.

Не міг усидіти в чотирьох стінах. Лист від Оксани повинен бути напевне. Я міг би вдруге сходити на пошту, але та мізерна поштарка на мене розсердиться. «Я уже вам казала,— мовить вона з роздратуванням,— листа немає! Невже не зрозуміло?» — «А скільки разів на день приходять пошта?» — питаю я. «Скільки не приходять, а листа вам немає». Вона, здається, здогадується, як потрібен мені цей лист. У мене є ще одна можливість: знову зателефонувати. Але там, у Києві, з'явився Володька Кузьменко.

Мій зв'язок з Оксаною Свідерською був нерегулярний. Вона могла мені писати часто, а могла не обзиватися місяцями. З другого боку, я виїжджав до Києва тільки з її благословення, завжди на таку нагоду Володька Кузьменко був відсутній. Я навіть думав: чи не тоді вона зі мною спілкується, коли Володька зникає? Коли ж він з'являється, мене відстає, а може, й забуває. «Клята Оксана,— бурмотів я, топчучи підлогу власної кімнати.— Клята й немилосердна! Але я з тобою сьогодні обов'язково зв'яжуся!»

Це вже була манія. Мене з'їдала туга, пронизлива, несамоविта — я не міг висіти в повітрі, а хотів під ногами хоч якоїсь тверді.

У квартирі підозріло тихо. Так тихо, наче нікого нема. Я відчиняю двері і йду на кухню. Порожньо. Відчиняю двері матеріної кімнати — ні душі. Мати, певне, подалася по магазинах, а може, поїхала на цвинтар. Поїхала погомоніти з батьком на його могилі. Так химерно він приснився мені сьогодні — в образі велетня, в якого вірив, здається, тільки сам. Отже, я можу використати цей момент і потелефонувати Оксані з дому. Я хапаю трубку й набираю міжміський код. Ну от, далекий і тужливий дзвінок. Десь у безмежжі, а може, в іншому світі. Сигнал пораненої душі: алло! алло! відгукніться! «Ви смішний і дурний,— кажу собі я.— Ви, чоловіче, як дитя нетерпляче!» Там, по той бік цього світу, куди посилаю я свої сигнали, глуха порожнеча, біла чи й жовта пустеля, а живуть там тільки птахи. Птахи, які перелітають цю пустелю, бо мають крила. Але я ще сподіваюся. «Оксано! — горлаю подумки я.— Відгукнися! Я зробив усе, що ти хотіла, тобто попалив свої кораблі, висівши на цей

пустельний берег. Мені треба конче переконатися, що й ти вчинила так само. Далекі переривчасті гудки. Даремні й нікому не потрібні. Можливо, телефон накрито подушкою і він задихається під нею, можливо, телефон відключений і мої сигнали чую тільки я. Можливо, у тому домі, куди посилаю розпачливі погуки, святкується повернення в дім Володьки Кузьменка. «Хай ніхто нам не перешкодить», — сказала Оксана Свідерська і висмикнула з розетки телефонний шнур. Але це довільне фантазування, я не хочу думати погано про Оксану — вона єдиний мій лікар у цьому світі, і я, здається, давно в те увірував...

Я втомився слухати свій власний крик, через це трубка знову лежить на апараті. Мені душно й незатишно в домі, чомусь я не радію від своєї самотини. Я починаю її боятися, і все в мені стогне і плаче.

Тоді я знову виходжу на вулицю. Власне, мене виносить, бо я не маю мети. Можна було б ще раз зайти на пошту, але з мене досить телефонування. Однак я йду все-таки на пошту. Зазираю у віконечко і зустрічаюся з вовкуватими очима поштарки. Зараз вона почне мені виказувати. Але я хитрую. Просунув у віконечко тридцять копійок і прошу п'ять конвертів. Поштарка нітється, вона вже приготувалася огризнутися на мою вимогу подивитися листи «до запитання», огож червоні рум'янці з'являються на її білих щоках. Забирає мої тридцять копійок і відлічує конверти.

— А листа вам таки нема, — каже вона мені зовсім лагідно і ще більше ніяковіє від цієї своєї поступливості.

— Була вже пошта? — довірливо питаю я.

— Значить, була! — відповіла вже сердитіше поштарка і наче замок-блискавку на собі затягла.

Отож я маю в руді п'ять конвертів. Можу вчинити так, як співається в одній давній пісні, яку написав якийсь Агапон. Він теж посилав «листоньки» на чотири боки, виглядаючи свої милої, і чотири птахи принесли йому невітінні звістки, тому він вирішив сісти на коня і пошукати милої самотужки. Тоді Агапон, певне, дуже за кимось тужив, бо у свій вірш умонтував власне ім'я. З часом його акровірш попсувався — вчені змогли прочитати тільки уривки його імені. Але він мав перевагу наді мною, той Агапон. Він мав чотири птахи й коня, а я не маю нічого. Я маю тільки телефонний кабель, який тягнеться від мене лише в один бік. Отже, й конверти мені ні для чого, бо я можу послати також тільки одного листа...

Я стою на хіднику й вирішую, куди податися. Сьогодні мені не до листа, сьогодні я голий і босий, як каже моя дочка. Десь вона сидить зараз у баби і складає кубики. Грома-

дить їх один на одній, і ті кубики розвалюються, як тільки вона пробує примостити на вершечок останнього. Тоді вона починає спочатку, не підозрюючи, що практично засвоює один із життєвських уроків. Я теж будував свою піраміду. Майже півтора року складав кубик до кубика — і ось прийшов час, коли треба покласти останнього. Але я мудріший за свою дочку, я той останній кубик класти боюся. «А твої телефонні дзвінки, — кажу сам собі, — хіба це не намагання покласти останнього кубика? А бігання на пошту?» Так, я нищий, я не розумніший своєї дочки, бо така поспішаю. Поспішаю покласти свій останній кубик...

Біля мене загальмовує вантажна машина, відчиняються дверцята, і я бачу кругле усмінене обличчя свого однокласника Бориса Ткачука.

— Ти не мене чекаєш? — питає Борис. — Чи, може, тут з кралею зустрічаєшся?

— І те, і друге, — сказав я. — Виглядаю з моря погоди.

— Може, кудись тебе прокатати? — питає Борис. — Бо я оце мушу годин зо дві чекать.

— Прокатай, — кажу я, відчуваючи, що це, певне, сам бог послав мені Бориса. — Саме тебе я й виглядаю...

— Щось треба перевезти? — спитав той. — Тільки хіба в тебе калимнеш?

— А чому б ні?

— Оце б я з однокласника гроші брав? — обурився Борис. — Не, Юрку, погано ти мене знаєш! Що тобі перевозити?

— Тахту, пуфтик і тазик, — смиренно сказав я.

Борис реготав. Чомусь вирішив, що я з ним жартую.

— Ні, серйозно, — мовив я, блазнювато посміхаючись. — Зі своєю жінкою я розсипався. Ну, а в мене її придане: тахта, пуфтик і тазик. Хочу відтарабанити це добро до її мамуші, тобто до моєї колишньої тещі.

— Справді? — посерйознішав Борис. — Таж вона в тебе якась така... серйозна...

— Через це я й розсипався з нею. Надто вона серйозна, а я пожартувати люблю.

— Ну, це твоє діло. Далеко везти?

— На Мальованку.

— Ну, тоді по конях! — сказав Борис і сховався в кабіні. Я поліз у кабіну й собі. Тут пахло чоловічим потом і бензином.

— Як життя? — спитав я. — Наших зустрічаєш?

— Зустрічаю часом. Такі старі всі поробилися! Один ти й досі мов пацан, навіть борода того не ховає. Нащо тобі ця борода?

— Хочу не виглядати пацаном.

— А ти жінку випер, чи сама повіялася?

— Якось навзаєм вийшло, — сказав я.

— Вони, баби, в'їдливі. Моя теж така, що аж шкварчить. А як ти її в біса кинеш, коли трьох пацанів маємо?

— У мене одне, — сказав я. — Дівчинка.

— А в мене пацани, — гордо засміявся Борис. — Круглі й тугі, як кавуни.

— А жінка?

— Жінка теж, як кавун. В два обхвати!

Над склом у Бориса було приліплено кілька стандартних красунь. З журнальними усмішками і паперовим волоссям.

— А ці тобі нащо? — спитав я.

— Ці мені для понту тра, — сказав Борис. — Або коли далеко кудись їдеш. Глянеш — і затишніше, якась баба коло тебе все ж є.

Ми приїхали. Борис підкотив під наше парадне і натиснув на ручку дверцят.

— З батьками живеш? — спитав я, коли ми підіймалися сходами.

— Приліпив коло них дві кімнатки. Зі старими вжитися важко...

— Витягнемо ми з тобою удвох тахту?

— Це вже як ти потягнеш. Бо я... сам знаєш!

Я знав: Борис у нас був найсильніший у класі. Жартуючи, міг схопити когось із нас і перекинути через паркан. На перекладині найдовше від усіх крутив сонце.

Мати вже була вдома. Наше вторгнення вона зустріла розширеними очима.

— Це Борис Ткачук, мамо, — сказав я. — Пам'ятаєш його?

Мати кволо всміхнулася і подала тендітну руку, яка втонула у величезній Борисовій долоні.

— Я загоряв, а тут Юрко, — простодушно сказав він.

— Відвезу, мамо, тахту, пуфик і тазик, — сказав я.

— От дає! — зареготав Борис. — Пуфик і тазик.

— Еге ж, придане моєї половини, — весело обізвався я. — Колишньої половини.

І ми почали тягти тахту. Спершу дерев'яну її частину, а тоді і м'яку. Я відчував натхнення. Позбавлявся остаточно Ольги Пісоцької — всього для спання і всього для омивання. Вже не лягатиму на це чудо меблярського мистецтва і ніколи не відчую біля себе холодних маслаків Ольги Пісоцької. Вже не митиме вона ніг у тазика, сидючи на пуфіку, — щовечірній її ритуал, що невідь-чому мене драгував. Мені не раз хотілося схопити той тазик і пожбурити у вікно, хай він собі летить, перетворюючись у птаха. Ось во-

ни — три птахи, яких виганяю я зі свого дому за те; що принесли мені про милу неприємні звістки. Четвертий птах полетів у Київ і ще звідти не повернувся. Якийсь недобрий шал огорнув мене, коли я волочив із хати тахту. Я солоно жартував, коли ми складали те добро в машину, і Борис з моїх жартів простодушно реготав.

— Баби, вони такі! — сказав він, коли ми перепочивали. — Пальця їм до рота не клади,

— Або голову, — сказав я.

— Оце розкажу своїй, як ти виметував добро своєї жінки, — мовив Борис.

— А навіщо? — здивовано спитав я.

— Як це навіщо? Сердитися буде. А я люблю, коли вона сердиться...

Мабуть, було в мені щось таке, що могло розсердити Борисову жінку, власне, не розсердити, а обурити. «Чорт забирай», — лайнувся подумки я і пішов нагору по тазик і пуфик. Борис лишився вниз, пораючись біля поставленої в кузові тахти.

Мати поклала тазика на пуфик і стояла біля того добра зі стурбованим обличчям.

— Більше в нас її речей не залишилося? — спитав гостро я.

— Юрчику! — шепнула мати. — Тобі нічого не відходить? Я засміявся.

— Вже відійшло. Отє чудо горохове...

— Ти якийсь такий...

— Який?

— Ну, надмірно збуджений.

— Звісно, — сказав я. — Не часто людина руйнує свою родину.

— Може, ти на мене сердишся? — покірливо спитала мати.

— На тебе? — здивувався я. — Чому на тебе?

— Ну, я проти неї часом і гостре казала.

— Перестань, мамо, — мовив я, беручи пуфик і тазик. — Звільнюся від цього всього і заспокоюся.

— Я хочу тобі тільки добра, синку, — прожебоніла мати.

Але від цих слів у мені накопичилося ще більше чорного. Щось, може, я відчув і до матері, до її покірливості й непо-трібної самозреченості. Адже й вона лишилася по той бік ущелнини, в якій я залишив свою стару шкуру. Хтозна, може, я хотів звільнитися не тільки від Ольги Пісоцької... «Не бреш, — сказав я сам собі. — Ні від неї, ні від Ольги Пісоцької ти не звільнився. Можеш замінити Ольгу на якусь жінку, але матір ти ніколи не замінити. Та й Ольга сидіти-

ме в тобі ще довго. Як убитий у тебе кілок, і муситимеш із цим миритися».

У правій руці в мене був тазик, а в лівій пуф'ик. Чудовий сюжет для художника: «Людина з пуф'иком і тазиком». На ній блискуче наваксовані туфлі, але вона все-таки хоче омита собі ноги. А може, іде омита ноги ворогу своєму? Фу, чорт! Я начебто і справді кажуся. Навіщо це і від чого? В мене, здається, червоне обличчя, а очі лихі. Я бридкий сам собі, але є речі в житті невідворотні. Через це я перекидаю пуф'ик і тазик за борт машини.

— Вперед, на Мальованку! — войовниче кажу я Борису, і він повертає до мене усміхнене лице. Водночас оживає й мотор, і ми зриваємося з місця...

Чорний вершник осідлує білого коня. Накладає вуздечку і затыгає ремені кульбаки. Вискакує верхи, і кінь починає під ним грати. Чорний вершник торкає острогами білі боки, кінь рветься на зарослу травою дорогу. На одному з цих горбів, що навколо, вершник збудував будинок, але він порожній. Сухий і голий вітер блукає порожніми кімнатами, суха тиша висить навкруги. Були у вершника птахи — розіслав він їх на всі боки, і вони не повернулися. Відчули голубу волю, ті птахи, і що їм до того сумного велетня. Може, він єдиний залишився на цій землі, але ніяк не хоче з тим примиритися. Не для себе будував він дім, що лишається за спиною і все меншає й меншає. Забирає його в синій полон холодна далеч і тепла земля. Вершник мчить по зарослій травою дорозі, і його кінь не торкається землі. Вершник шукає собі хоч би одного товариша, але він знає: для того, щоб оживити новий будинок, товаришем його повинна стати жінка. Без жінки його дім перетвориться в порошок, без жінки він струхлявіє за один день, і це буде навіки. Через те й летить він у білий світ, і велика туга проступає на його лиці. Туга чекання. Він мчить на схід сонця, але коли дорога його зникне, повернеться назад. Поїде тоді на захід, а коли й там нічого не знайде, — на південь. По тому й на північ, де шукатиме річки, на березі якої стоятиме мисливець. Мисливець оберігатиме золоторунну лисицю, бо та ще мала і не підросла. Коли вона підросте, мисливець зможе її продати, — купець уже до нього їде. Коло мисливця лежить мати тієї лисиці, колись лисиця також, а зараз — жінка. Вона спить, і навколо трава насінням укривається. Вершник бачить те химерне видиво. А що, коли це йому тільки здається?! Чи не ліпше розігнати свого коня і шубовснути з кручі у холодну воду? Тоді здригнуться скелі, бо його крик виб'є камін-

ну луну. Його крик стане двічі криком, тричі і сім раз по сім. Той крик зрушить землю і затапцює, ніби живе каміння. Річка розтулить широкого рота й пожере вершника, а на тому місці, звідки він стрибнув, почне виростати камінна голова. Камінна людина народжуватиметься з хаосу, що його творитиме землетрус. Річка зімкне вуста, а на гладіні хитатимуться й плистимуть брижі. А коли й вони зникнуть, голова перестане рости. Вона задивиться у воду з печальним кам'яним спокоєм і виглядатиме у тій воді себе втоплену. Але вершник уже ніколи не з'явиться на поверхні води, адже вода ота бездонна. Вершник поринатиме в неї все глибше й глибше, і так триватиме до кінця світу. Ніколи не дістане він дна, бо годі дістати те, чого нема...

— Ти все ще в тому музеї робиш? — питає Борис.

— Все ще в музеї.

— І що тобі в руку кладуть?

Я відповідаю. Борис присвистує, для нього це не гроші.

— І якого біса ти вчився? — каже він.

Я намагаюся пояснити, якого саме біса. Але мої резони для Бориса, як бемкання дзвона: молитися він все одно не буде.

— А мені добре й так, — каже він. — Баба в мене слава, гризе трохи, але не цукерка і я. Та коли подумати, то й треба з нашим братом так. Не гризи нас, то розпаскудимось. А з нею я людиною себе почуваю.

— А я от не можу, щоб мене гризли.

— Бо ти з іншого тіста. Кістка в тебе тонка, щоб тебе гризти.

— Та й це правда, — мовив я. — Мені б жінку тиху й лагідну.

— А мені тиху не можна, — сказав Борис. — Я і себе звів би, і її. Мені такої треба, щоб ішла і трава під нею горіла.

— Мені такої не треба.

— Кажу ж тобі: шукай тиху і плоху. З такою ти як за пазухою житимеш...

Тиха й плоха була моя мати. Чи ж є така друга на світі? Чи ж тиха й плоха Оксана Свідерська? «Тиші я хочу, — казала Оксана. — Тиші і спокою!»

Ну, от і знайоме обійстя. Зелені залізні ворота, біля них — хвіртка під дашком, а на хвіртці гудзик дзвоника. Біля дзвоника табличка з попередженням, що у дворі злий собака. Злий собака у цьому дворі здох рік тому, а що означає ця табличка, вгадувати може лише злостивий чоловік: тут живуть три сестри, два чоловіки й мати сестер.

Натискую на дзвоника і чую чалапання капців. Іде стара. Відтуляється очко в зеленій хвіртці — я бачу кругле, насторожене і трохи перелякане око.

— Доброго дня,— кажу я тому окові.— Просила Ольга привезти її речі.

Око зникає. Рипить хвіртка, і я бачу квадратну постать.

— Які речі? — питає та постать.

— Ольжині речі,— кажу я, проходячи у хвіртку, щоб відчинити ворота: тахта у хвіртку не пролізе.— Тахту, пуфик і тазик.

— Ольга справді казала їх привезти?

Але до мене з голосним криком мчить якийсь барвистий клубочок. «Та-а!» — репетує той клубочок, і я чую, як спазма підкотилася мені під горло. Наставляю руки, підхоплюю той клубочок і починаю крутити дитину, а вона радісно верещить.

— Залиш дитину! — зимно каже чотирикутна постать.

Але дитина обхопила мою шию рученятами, і я все ще міцно тулю її до себе.

— Ти прийшов мене заблати? — питає Оксанка.

— Привіз тахту, пуфик і тазик,— кажу я, ніяковіючи.

Ворота вже відчинено — це постарався Борис. Я обережно ставлю біля квадратної постаті дитину і поспішаю Борисові на допомогу. Оксанка схопилася за бабину руку, і очі в неї широкі й захоплені. Ні, вона достобіса схожа на Ольгу Пісоцьку; дивно, що помічаю я це не без приємності.

— Куди заносити? — питаю в чотирикутної постаті.

— В коридор,— каже вона, дивлячись на мене лихими, щілинкуватими очима.

Ми тягнемо тахту в коридор. Спершу дерев'яну частину, а тоді м'яку. Нарешті я несу пуфик і тазик.

— О, мій пуфик! — кричить дитина й кидається до мене. Я урочисто вручаю їй пуфика, а сам несу тазика.

— Ти пlockатєш мене на машині, та? — питає, задираючи голову, маля.

— Зараз тато йде на роботу,— кажу серйозно.— А в неділю я приїду з цим дядьом, і ми тебе покатаємо.

Це брехня, але вжито її з педагогічних міркувань. Інакше тут стояв би такий рев, що на деревах обсіпалося б листя.

— Тобі й справді Ольга казала перевозити ці речі? — уперто питає стара.

— Спитаєте в неї,— кажу я.— Бувайте здорові.

— А щоб під тобою земля запалася! — добросеречно відказує мені колишня теща.— Ти ще в ногах у Олічки влятимешся, але дулю з маком получиш.

— Я вже її дістав, — кажу, зачиняючи ворота.

— Тату, плакатай мене, — просить Оксанка. — І забори мене звідси...

— Тобі тут погано? — схиляюсь я до малої.

— Я хочу додому, тату, — мала кривиться. Треба хуткіше тікати — буде рев...

Рев стоїть у дворі такий, що його не заглушає мотор вантажівки. Поруч з тим ревом злітає верескливий жіночий голос і чути якесь хлєпання — це баба лупить онуку. Це хлєпання гостро б'є мені у вуха, а дитячий крик ріже мене ножем.

— Швидше, Борисе, — прошу я. — Швидше, бо я тут скажуся!

Машина рвонула з місця, і ми помчали в лабіринти мальованських вуличок.

— У мене малий теж так реве, коли я з хати йду, — добродушно каже Борис. — Але я таки ввечері додому повертаюся...

17

Ми петляємо покрученими мальованськими вуличками. Вони напрочуд однакові, але Борис тут орієнтується. Вулички мощені бруківкою, а часом і ні. Нас зустріла ще одна калюжа, і Борис героїчно в'їжджав у них, ризикуючи втопитися разом з машиною. При цьому він розповідав мені анекдоти, і я мусив сміятися, хоч смішно мені не було. У вухах все ще стояв рев дитини, і я відчував себе зрадником.

— Не думав, що в мене випаде такий цікавий день, — сказав Борис. — Щодня одне і теж — зуби починають боліти.

Ми згадуємо однокласників. Декого з них я майже забув. Борис знає долю кожного, і я слухав ті розповіді з цікавістю. Виявляється, з нашого класу тільки четверо здобули вищу освіту, тобто, крім Свідерської, Кузьменка й мене, ще одна дівчина. Та дівчина була тиха й непоказна і зараз учителькою в одній із житомирських шкіл.

Дощ удруге вдарив тоді, коли ми зупинилися біля таких самих зелених воріт, як і в моєї теці. Так само тут була зелена хвіртка з дашком та кнопкою дзвінка — очевидно, це тутешній вимір заможності.

— Еге! — сказав Борис, заглушуючи мотор. — Тут нам жаба й цицьки дасть.

Дощ почався відразу й полив як з відра. Ми сиділи в

кабіні й дивилися на водяні патьоки, що струміли по вітровому склі.

— Це такий дощ,— сказав Борис,— що за хвилину як хлющ будеш.

Мені здалося однак, що кабіна не хоронить од води. Начебто я знову опинився під дашком ганку Оксани Свідерської: вогко й холодно мені було.

— Не куриш? — спитав Борис, витягуючи пачку сигарет.

— В мене слабкі груди,— сказав я тихо.

— Це кепсько! — мовив Борис, закурюючи.— Нашому ж брату не курити не можна. В дорозі покуриш — і легше стає... Нікуди не поспішаєш?

— Ні,— сказав я.— З сьогоднішнього дня я у відпустці.

— А моя тільки й чекає, коли я у відпустку піду,— сказав Борис, задумливо випускаючи дим.— Хату треба перекрити, та й двір забетонувати.

— Хазяїн з тебе,— сказав я.

— Хазяїн не хазяїн, а тра...

Ми замовкли, бо, здається, вичерпались усі теми. Дощ полив ще сильніше, а у дах кабіни затарабанили градини.

— Ого! — сказав Борис.— Цілий тобі потоп з градом.

В цей мент небо розрізала їдко-синя блискавка і луснув такий грім, що аж шибки задріботили.

— А знаєш, я люблю негоду,— сказав раптом Борис.— Сила якась у тіло входить...

Я зіщулився у клубок: було мені незатишно й самотньо. Тихо й печально. Чогось мені хотілося чи праглося. Озвалося серце, зацеміло, млість якась з'явилась. У кабіні повно тютюнового диму, і я закашлявся — не було чим дихати. Хотілося відчинити дверцята і вискочити під ту зливу, заплутатись у цьому світі покручених вуличок.

— Ще трохи переждемо,— спокійно сказав Борис,— і я скочу до Шумеїхи.

— Хто це — Шумеїха?

— Маєш родичів на Мальованці, а Шумеїхи не знаєш... Це така баба, що в неї, мабуть, хвіст на півметра. Вона всі на світі хвороби лікує. Мій тесть ходив до неї діабет лікувати. І знаєш, що вона йому дала?

Я, звісно, не знав.

— Бульбу, ту, що на пустищах росте.

— Допомогло?

— Як козі смерть. Але десятку в кишеню поклала. А мене знову до неї по зілля погнали.

Я подумав, що в житті ще не був у знахарки. Якось не випадало.

— Тепер можна й вискочити,— сказав Борис, відчиняючи дверці кабіни.

Я дивився в шибу. «Все чудово,— подумалося мені.— Зараз він підійде до цих воріт, натисне на дзвоник, і за хвірткою зачалапають ноги у капцях. В очку з'явиться велике сторожке око, а коли хвіртка відчиниться, я знову побачу квадратну постать із знайомим круглим, трохи сонним обличчям».

Так воно і сталося. В очко зирнуло щось кругле й насторожене, але коли хвіртка розчинилася, я побачив малесеньку білу бабусечку, таку крихітну й таку охайненьку, що мені аж дивно стало. Я відчинив і свої дверцята і почув лагідний, тоненький голосок, який за кожним словом додавав ніжне «шинку», бо та бабусенька трохи шепелявила. Борис зайшов у двір, хвіртка з ляском зачинилася, і я подумав мимохіть: чи не навіки? Що я робитиму тут сам, у цій чужій машині, а може, ліпше, доки нема Бориса, чкурнути, а на сидінні залишити гроші за послугу? Хай потім судить мене, як хоче, бо ми вже переговорили з ним, що могли, і я розказав йому про себе більше, ніж хотів.

Я вискочив із машини, і мене обкропило — дощ до кінця не перестав. В цей момент відчинилася хвіртка і в ній у позі хазяїна постав Борис.

— Іди сюди,— сказав він.— Я цій відьмі розказав про твої груди. Може, допоможе.

— Навіщо? — здивувався я.

— Та не бійся,— засміявся Борис.— Від її зілля ще не один не отруївся.

— Але в мене нема при собі десяти карбованців,— пробелькотів я.

— Пізніше занесеш. Вона і на віру лікує.

Борис саяв до мене найдобродушнішою усмішкою.

— Ні,— сказав я.— Не вірю я ні у відьом, ні у знахарів...

— І дивак! — сказав Борис.— Віриш не віриш, а спробувати міг би.

— Не хочу! — трохи різко сказав я.

— Діло твоє! А вона, може, й допомгла б. Він не хоче, бабцю! — гукнув Борис у двір, і з глибини відгукнулося щось тоненьке й лагідненьке.

— Каже, коли припече, то заходь, не соромся,— мовив Борис і хряпнув хвірткою так, що затрусилися й ворота...

Я знову був у кабіні, а Борис заводив мотора. Тютюювий запах видуло, і я міг вільніше дихнути.

— Тепер порядок,— сказав Борис.— Гайда звідси, а то стара ще машину зачарує...

Стало мені раптом тепло в цій кабіні; здалося, що я просякся її особливими запахами, адже дивні ми буваємо! Товчемося у своєму маленькому світику, і гадки не маючи, що є на світі отакий Борис, його жінка і тесть, який має діабет, і оця чудна знахарка, до якої крадькома приходять люди, щоб дістати розраду. Може, й справді часом досить дати людині води з криниці, видавши її за лікувальну, щоб та людина зцілилася. Щоб повірила в своє здоров'я, силу свою і здатність жити. Може, тому стара одягла на себе таку лагідну й добротворчу подобу — хтозна, чи правильно я вчинив, що відмовився від її послуг. Хай би прошепотіла наді мною заклинання, якому більше тисячі років і яке не забулося, бо у нього вірили люди! Може, я в своїй інтелігентності заскорузлий і смішний. Мені раптом уявилася мати моя: чи здогадується вона, що я їду бозна-куди? Адже я такий тихий і домашній і оце вперше збунтувався. Я збунтувався не тільки проти Ольги Пісоцької, але й проти неї, проти її тихомовного, лагідного диктату — вплив її на мене був безмежний. Хтозна, може, й справді вона заронила в мене негацію до Ольги Пісоцької, бо таки без кінця крапала на неї і дозволила розростися в моїй душі тій отруті, яка вбила мою симпатію до Ольги й перетворила наше спільне життя у щось неподобне.

— Ти знаєш Вовку Кравченка? — спитав раптом Борис. — Він теж у нашій школі вчився.

Вовку Кравченка я не знав.

— Ну, такий чорний, з кучерявим волоссям?

Чорного й кучерявого Вовку Кравченка я не знав. Зрештою, я сам Чорний!

— Та ти його знаєш. Його раз побачиш і ніколи не забудеш.

— В якому класі він учився? — спитав я.

— Та він після сьомого й школу покинув. Ну, невже не знаєш? Молодший од нас на два роки.

Молодшого за нас на два роки, чорного й кучерявого Вовку Кравченка я не знав.

— Він біля річки живе. Ти його як побачиш, зразу впізнаєш.

— Ми до нього їдемо?

— Еге, це друзяка мій. Хочеш, саком рибу половимо...

— А риба нам навіщо?

— Ще не знати, чи ми її зловимо. В мене спина трохи поболіє. Радикуліт, чи як там воно в чорта...

— То для того треба у воді бр'юхатися?

— Перве діло, — засміявся Борис. — Це стара мені так

сказала. На радикуліт, каже, холодна вода найбільш помічна. Потім, каже, мого зілля випий.

Ми з'їжджали з гори в річкову долину. Моє мовчання Борис, очевидно, сприйняв за згоду. Зрештою, так воно й було: адже рибу саком я також ні разу в житті не ловив.

Дививсь поперед себе у вікно і про все забув: про Ольгу Пісоцьку і про матір, про дитину свою і Оксану Свідерську. «Тільки й кручуся біля жінок, — думав я. — Самі навколо жінки!»

Це був тихий бунт, бо не я його чинив, а обставини. Можливо, мати Ольги Пісоцької телефонує зараз дочці у музей. Питає, чи веліла вона мені привозити тахту, пуффик і тазик. Дитина вже заспокоїлася і складає кубики. Ставить обережненько останній на недоладно складену споруду, і та споруда, певна річ, має розвалитися. Ольга Пісоцька відповідає матері, що вона і в думці не мала загадувати привозити тахту, пуффик і тазик. «Я так і подумала, — скаже колишня моя теща, — бо навіщо нам те дрантя?» Тахту їм і справді ніде поставити: меблі вони недавно оновили... Моя дитина вперта. Вона знову будує піраміду. Ретельно й обережно. Хочє все-таки, щоб останній кубик утримався на верхотурі. Ольга Пісоцька по телефону наділяє мене епітетами. Каже всі ті доброзичливі слова, які вже звикла прикладати до моєї особи. Колишня моя теща збагачує синонімічний склад української мови — це, здається, виходить у неї не зле. Про пуффик і тазик вони в розмові забувають, ідеться тільки про тахту. Зрештою, ідеться передусім про мене, але яке мені до того діло? На пуффику сидить моя дочка. Вона перевернула тазика і складає піраміду на ньому. Коли кубики валяться, вони приємно стукотять по перекинутому тазику. Моя дочка задоволена...

Фу, знову накотила на мене хвиля злостивості!

Машина зупинилася, Борис вискакує з кабіни, за ним вискакую і я. Борис закладає в рота два пальці й свистить — в ньому ще багато залишилося від колишнього пацана. Ми стоїмо біля викладеного з червоної цегли будинку, над дахом якого стримить вісім телевізійних антен — це значить, що в ньому вісім квартир. Дах будівлі водночас править за другий поверх, бо з нього виповзають, як очі в рака, вікна. На той горішній поверх ведуть дерев'яні сходи, які закінчуються біля оббитих дерматином дверей. Оббиті дерматином двері розчиняються, і в них виростає постать чорного й кучерявого чоловіка. Я впізнаю цього чоловіка: це Вовка Кравченко, що вчився на два роки після нас і потягнув тільки сім класів. На більше сили в нього не вистачило, та й не потрібно це йому. Вовка Кравченко голий до пояса і бо-

сий — голий і босий, як любить казати моя дочка. Одна колошва його видляла спортивних штанів закасана, і видно майже чорну від густого заросту ногу.

— Ти що, спав? — кричить Борис.

Вовка Кравченко непевно всміхається і починає помаленьку спускатися сходами. Сходи риплять, а ми чекаємо.

— Це Юрка Чорний, — каже Борис, і Вовка Кравченко тисне мені величезне ручисько.

— Здоров, Юра, — лагідно каже він мені.

— Підемо з саком? — питає Борис, і Вовка Кравченко здивовано дивиться кругленькими чорними оченятами. Тоді повільно підносить руку і класичним жестом свого племені чухає потилицю.

— А можна й піти, — нарешті каже він. — Тільки он костюмчик у нього...

Він дивиться на мій «костюмчик» із співчуттям.

— А ти йому щось винеси. Старі штани і діряві чоботи. Щоб вода чвиркала.

Борис сміється, і я також. Чорт його зна, що воно діється, але мені з ними добре. Може, воно й не зле відчуватися знову пацаном — по-справжньому пацаном я ніколи й не був. Отакий собі мамин пестунчик у білих штанцях до колін і з шлейками. З бантом на шії. Фу, яка була бридота, той костюмчик!

18

Борис тягав сака, а ми з Вовкою Кравченком були заганяйлами. На мені теліпалися старі, діряві, з плямами смоли штани, на ногах — потріскані гумові чоботи, а на плечах щось схоже на сорочку. Вовка був голий до пояса, на шії в нього метялася поліетиленова торба на рибу. Мали ми ще й по дрючку в руках, якими вибовтували воду. Борис ставив сака під зілля, а ми обходили те зілля з боків, намагаючись менше шуміти. Тоді на Борисів сигнал починали шалено бити палицями по воді і бухкати ногами, топчучи зілля, наче заклятого ворога і наближаючись до Бориса, який підіймав над водою нехитре приладдя, і ми радісно вигукували, коли в саку щось стріпувалось і блискало срібними боками. Пічкурі й бички сиділи не рухаючись, але немилосердна Вовчина рука доставала їх і кидала в торбу, при цьому він солодко примовляв, наче мав справу не з пічкуром, а з коханою дівчиною. Кілька разів котрийсь із нас у святому пориві перечеплювався через підводне каміп-

пя, а я раз плюхнувся у воду. Тіла наші парували, і ми начебто починали диміти. В цей час на небі знову почала наростати сизо-синя хмара, але ні Борис, ні Вовка ще звертали на неї анінайменшої уваги. Борис підводив сака під нове зілля, а ми розходилися врзнібіч, щоб те зілля оточити. Мова у нас стала короткослівна, ми по-діловому перегукувалися, Борисів окрик примушував нас ставати скрадливими й обережними, а за хвилину ми скаженіли, гупаючи палицями по воді і тупаючи чоботами по зіллі. Тіло моє в мокрому одязі солодко пашіло; Вовчині очі сяяли, коли він вихоплював з сака, розгортаючи заплиле туди зілля, дрібну рибу. Часом потрапляло нам щось більше, тоді ми радісно горлали, а Вовка, схопивши те більше, показував кожному із нас; і хоч те більше було всього з долоню, ми радісно світили один до одного усмішками.

— Це нічого, що буде дощ,— сказав Борис.— У дощ і рибка ліпше ловиться.

Цим було вирішено проблему дощу, а коли так, то й хай; ми більше не озиралися на сизо-синю хмару — що нам до неї! Ми товкли зілля, наче танцювали стародавній поганський танець, обличчя нам пашіли; цього разу перечепився через камінь Вовка, і я почув, як мені з горла виривається хрипкий регіт, зовсім такий, який виривався нещодавно з Вовчиного, коли сторчкував я. Вовка пірнув майже з головою, його довгий кучерявий чуб на кінцях підмок і став наче численні косички в дівчини-азіатки, від цього й обличчя його зробилось, як у степового кочівника, бо в ньому, можливо, й текла кров якогось древнього племені, імені якого не знає й історія. Борис витрушував із сака зілля, і воно пливло за течією, похитуючи тонкими стеблами.

Дощ упав на землю й воду тоді, коли ми зловили трохи більшого, ніж з долоню, линка; ми переможно закричали на три горлянки, дощ мив нам обличчя і склеював волосся; кучерявий чуб Вовки Кравченка зовсім утратив кучері; довкола нас клювали воду тисячі крапель, і від того почали видуватися на поверхні пухирі, хлюпало довкола й булькало — запарували не тільки ми, але й річка; ми брели у хвилях сивої пари, а коли занурювалися глибше, вона піжно нас гріла. У Вовки на грудях метилялася з боку на бік поліетиленова торба — риба в ній уже не стрибала, а безживно бовталася. Пробирав стрибати тільки линок, поблискуючи золотистим тілом, від чого Вовка хихикав: «Ач, як лоскоче, гад!» — кавав він піжно, і «гад» на ту його ласку затихав і важко дихав, колишучи зябрами. Я бив палицею подзьобану і спухирену воду і йшов по зіллі, витанцьовуючи, як і дощ; здалося мені, що ті струмені, що обцвѡхували

моє тіло, мають чарівну здатність омолоджувати людину, бо вся моя скутість, туга, схвильована знервованість хтознаде ділися; здалося мені, що спробуй замахати я руками, станеться чудо — злечу над водою і, мов черногуз, полину, важко вдаряючи повітря мокрими крилами. «Не зівай! — сказав мені Вовка. — Отуди заходь!» І я залюбки пішов «отуди», мені захотілося спробувати щастя, і я подумки загадав: коли щось зловимо гарне, то все в мене буде якнайліпше. Через це вдарив палицею так, що луна відбилась од скелястих берегів, і шалено затупотів. Біля мене поруч тупотів Вовка Кравченко, очка його були геометрично круглі і геометрично круглий став рот.

— Ну, ну, підіймай! — загорлав я Борису, і той підняв сака, показуючи його набите зіллям жерло, — в тому зіллі я побачив маленьку, тоненьку щучку, може, й більшу за долоню, але тільки на довжину хвоста.

— Шука! — загорлав Вовка Кравченко і метнувся до сака з таким спритом, що забув про каміння в річці, і сховався разом з торбою у воді, показуючи вибалушені очі й роздуті, як у жаби, щоки.

— Та нікуди вона не втече! — спокійно сказав Борис і почав обережно вибирати з сака зілля, даючи щучці простір пострибати на тугій сітковині.

Потім ми сховалися під густим кущем, бо дощ перетворився у зливу і таки вигнав нас із річки.

— Коли б не дощ, — сказав Борис, — ми б цілу торбу зловили б.

— Рибу де дінемо? — спитав Вовка.

— Юрку віддамо, — великодушно сказав Борис. — Він у нас гість, то його й риба.

Я відмовлявся. Де дінуся з тією рибою? Але риба була моя. Рибу я мусив узяти, щоб не образити ні Бориса, ні Вовку. Я і взяв ту рибу, бо світ навколо був зелено-перламутровий, я чомусь почав сміятися, навіть анекдота розповів, який вплив на поверхню мого скаламученого мозку, як те зілля, яке ми колотили. Борис і Вовка з того анекдота сміялися, хоч він був старий, як куц, під яким ми стояли.

Ми брели по мокрій траві, і з нашого дірявого взуття віялами прискала вода. Борис захоплено оповідав, як нам попалася щучка і як у нього тоді все всередині затремтіло.

— В мене затремтіло лучче, — сказав Вовка. — Це коли я перекинувся...

Я тихо всміхався: адже загадав тоді собі щастя. «Але що є моїм щастям? — думав я. — Лишитися самому чи знову накинути собі на шию ярмо?» Та думав я про це ліниво:

надто погідно було мені на душі, надто зелено-перламутровий був навколо світ.

— Як твій радикуліт? — спитав я в Бориса.

— Мов рукою зняло, — усміхнувся той. — Не, та баба знає толк. Коли надумаєшся, можу тебе завести.

— А він що, больний? — спитав Вовка Кравченко.

— А тебе я не водив, коли бешиха в тебе на руці вискочила?

— Це та? Коли та, то вона толк знає...

І ми замовкли, наче раптом видихлися, наче сказали всі потрібні слова. Це була мить, коли ніжно закрітає на деревах листя, а трава починає пахнути. Тоді краплі, що миготять перед очима, стають срібні і тиха музика виникає. Вона звучить десь на споді серця, й назва їй — благодя душевна...

Поруч мене ступав Борис, тіло його пахло, так пахне молодий, сильний чоловік. І мені в захистку цього чоловіка стало добре й погідно. Десь так само пахнув мій батько, коли ми поверталися після купання, він не зразу одягався, а ніс одержу на руці. Я повернувся у той бік, де в дощовому тумані проглядалася гора з ледве видним профілем Голови Чацького. Тієї долини, де колись стояли ми з батьком, уже не було. Натомість виросла велика гребля, через яку перевалювалася вода. На верхівці греблі вода була зелена, а нижче ставала біла. Білий водоспад нерушно висів у повітрі, і Голова Чацького над тим водоспадом задумано похилилася.

Дош мив нам голови. Дзюбав і колупався у волоссі, негустий, шарудливий дош. Хмара вже поволокла свій великий живіт за горби, над нами похитувалися тільки її хвости. На заході небо розпогодилося, і в простір між хмарами вже полилося сонце.

Сонце обіллало нас жовтим світлом, і трава під ногами раптом заграла й затремтіла. Мені здалося, що й я заграв і затремтів, бо сам був із роси. Росою було покрите моє волосся, роса висіла в мене на бровах та віях. Щоки мої були у вільжистих краплях, і я подумав, що вже й вечір приходить. Теплий, тихий вечір, яким так добре завершувати повний напруги й клопоту день. Я дивився на сонце, і воно не сліпило мене. Ми були з ним, як два спільники, які хоч і начворили сьогодні багато недозволеного, але лишилися певні, що їх простять. Два спільники, що мали ще силу й віру сподіватися.

Я йшов, переодягнений у свою одягу, і думав, де подіти рибу. Мати, взнавши про мої пригоди, перелякано скрикнула б і почала б згадувати всі хвороби, якими я перехворів з дитинства. Нагадала б мені про мої слабкі груди і насущну потребу берегтися. Відчула б огиду до цієї риби і ніколи б її не посмажила. Викинула б у помийне відро, начебто від того додалося б мені здоров'я.

Я подивився на кульок, що теліпавсь у мене в руці. Поверх дрібнішої риби, поруч із золотавотілим линком, лежала, роззявивши рота, щучка. Була мертва й задубіла, і я знову відчув жаль. «Ти маєш задубіле щастя,— подумав я,— маю тебе обов'язково сьогодні знайти. Ти — біль мій і жаль; все можна забути, але звільнитися годі. Добре на хвилю відчутися справжнім мужчиною, але ліку для серця це не дасть. Є ще заданість наша і наше призначення. Є ще доля наша, котра грає нами десь так, як оце погралися з цією рибкою ми».

Я відчув, що мені хочеться спокою. Хай уже буде Ольга Пісоцька, але я хочу повернутись у дім свій і застати там мир. Хай дитина моя складає піраміду, я підійду до неї й поправлю кубики так, щоб останній її споруди не звалив. Тоді процес будівництва завершиться. Піраміда стоятиме, наче мертва, бо все споруджене по-своєму вмирає. Пристрасті зникають, а відтак пропадає й інтерес. Я згадав притчу Сквороди про людину і птаха. Людина приходить у сад і ловить птаха, але не може його зловити. «Не печалься з того,— каже птах людині,— бо коли б ти зловив мене, то чи міг би приходити в цей сад?» Сад би тоді для неї вмер. Умер би і птах, так само, як вмерла б для дитини моєї піраміда. Але є й інша смерть: вічна невдоволеність наша. Почуття неповноцінності від того, що піраміду ми таки не в силі добудувати. Невпевненість у собі, а відтак — інертність. Адже є тиша, яка лікує втомленого, а є така, яка вбиває. Є заскоружність і обмеженість, на яку нас природа прирікає. Є, зрештою, дисонанс між тим, що ми хочемо і що можемо. Саме тому доля кожного — побудувати свою піраміду. Хай десять разів вона впаде, прийде одинадцятий раз — і піраміда стане незрушна.

Один раз це моїй дитині вдалося. Вона не дозволяла нам її руйнувати два дні. Піраміда впала третього дня. Від подуву зачинилися двері, і піраміда розпалася на ті ж таки фатальною одновимірні кубики. Моя дитина тоді плакала. Смутно й гірко, хоч простіше було збудувати нову пірамі-

ду. Я її втішав, а тепер розумію. Тепер я розумію, що збудована вдруге піраміда першою не повторить. Те, що було, ніколи в новий час не повертається.

Сонце вже стояло на небокраї, а ноги мої були ніби ватяні. В сьогоднішньому дні я мав тільки одне незавершене діло і мусив його завершити. Мав потелефонувати Оксані Свідерській — то, здається, останній кубик, який вивершить піраміду цього дня. Я довго не згадував про тебе, Оксано, бо я ще був на кораблі. Я плыв на острів, де сподівався збудувати щось для тебе і для себе, і ось він — голий і пустельний. Я втомлено бреду по піщаному березі, в руці у мене риба для нашої спільної вечері, а за плечима у мене згоряє корабель. Великим червоним вогнем, і корабель той — сонце на західному небі. Посвистує під ногами пісок, і під цю пісню я ледве долаю свій шлях. Я слухаю цю пісню, і вона напрочуд збігається з моїм настроєм. Я хочу, незважаючи на втому, брести отак довго й не зупиняючись. Я не знаю кінцевого пункту, куди приведуть мене ноги, але я вірю, що це буде твій поріг, Оксано! Впаду біля нього спраглий і звуглілий од спеки — сподіваюся, винесеш мені води. Напоїш мене і заведеш у свій дім. Що буде потім, Оксано? Сподіваний мир та злагода чи звичайна хатня колотнеча? Чи досить у мене сили й мужності, щоб ти могла любити мене співмірно до мого почуття? Адже це таке давнє, таке зашкарубле, вічне в мені почуття. Таке вперте, таке прокляте, що я деревом можу від того стати. Невже воно не настільки велике, щоб не знайти у твоїй душі відгуку, ти ж бо відась про нього? Але відась і про інше. Я не той, хто приволочить тобі в дім убитого оленя. Я не той, подивившись на кого, ти затремтиш злякано й щасливо. Я не наступатиму на тебе з роздутими від жадання ніздрями і з запаленими очима. Я не стану вбивати тебе, як оленя, — мій олень повинен жити. Я хочу сидіти на порозі дому свого і стежити, як чудово той олень біжить. Я можу принести тобі в дім тільки цю нещасну, давно подохлу рибу, тож чи достоїн я тебе, Оксано Свідерська?

Мав піти на пошту і знову телефонувати. Моє мокре волосся висохло, але я чув запах річки, яким просякло моє тіло. Я чув у собі чоловічу силу, яку повинен мати, щоб мій останній кубик не завалив піраміди. Відчував у собі силу будівничого, а хіба це не те, що ту піраміду цементує?

На заході горіло вечірнє сонце. Сотні шибок палахкотіло від того вечірнього вогню, а я йшов, ледве переставляючи ноги, — в мене під ногами співав сумтну пісню пісок. Чи слухавш і ти цю сумну пісню піску, Оксано Свідерська?..

Довгий, переривистий поклик. З одного міста в інший,

поклик волаючого в пустелі. Відгукнися, Оксано! Поклик перервався, хтось узяв рурку.

— Алло! — сказав жіночий голос.

— Доброго дня! — радісно гукнув я. — Це Іра Кононенко? По той бік дроту, далеко-далеко звідси, — мовчання. Хтось дихає в рурку.

— Алло! — кажу я. — Це квартира Іри Кононенко?

Може, я й справді потрапив у квартиру якоїсь Іри Кононенко, бо голос, який мені відповідав, був чужий.

— Так, — каже жіночий голос. — Це квартира Іри Кононенко.

Говорить не Оксана Свідерська. В цієї, що говорить зі мною, голос не той. Здається, ця жінка старша літами.

— Я хочу поговорити з Ірою Кононенко! — вже настійливіше кажу я.

Тоді голос питає в мене, чи я Геннадій Карпович. Звісно, відповідаю я, це він і дуже хоче поговорити з Ірою Кононенко.

— Іра захворіла, — каже жіночий голос. — Я її подруга. Іра захворіла й просила мене дещо вам переказати.

— Слухаю, — пробелькотів я. — Щось з нею сталося? І чи вдома вона?

— Вона в лікарні, — сказав голос. — Але доручила мені переказати, що коли одужає, то їде зі своїм чоловіком на два роки за кордон.

— Послухайте, — мовив я. — А ви нічого не сплутали? Хто ви, власне, така?

— Подруга Іри Кононенко, — сказав голос. — А коли вам так дуже цікаво, Іра Кононенко — це я.

— Що ви мені морочите голову? — вибухнув я.

— Я вам не морочу голови, — терпляче сказав голос. — Мені доручено переказати тому, хто назветься Геннадієм Карповичем, саме те, що я сказала. Ви ще й досі нічого не розумієте?..

Але я вже зрозумів. Я зрозумів, що будка, з якої я телефоную, має червоні стіни.

— Ви можете пояснити мені чіткіше? — проказав я, ледь володаючи язиком.

— По-моєму, я висловилася досить ясно, — сказав голос. — Розумніше вам буде більше сюди не дзвонити. Листи писати теж нема рації...

Трубку покладено. На табло автомата горить цифра нуль. Червоний, як око, нуль, а в рурці коротке тутукання. Автомат виконав свою роботу і глумливо дивиться на мене своїм оком. Я мотаю головою, бо мені здається, що це сон. Але це

не сон, отож мені годиться повісити трубку і вийти з задушної кабіни. Я беру свій кульок з рибою, який поклав на поличку, і штовхаю рукою двері. Немає чим дихати, а на мене дивляться ті, що чекають черги до автомата,— вони, здається, теж усе зрозуміли.

Я виходжу надвір. Але й тут бракує повітря, начебто я виніс з собою і ту тісну, задушливу кабіну. Йду в тій кабіні, запечатаний навіки, і несу в руці кульок з дохлою рибою. Сонце горить на заході. Парує асфальт, і я вступаю в туман, під ногами в мене починає горіти земля. Я раптом розумію, що Іри Кононенко таки нема вдома, що немає й Оксани Свідерської. Є тільки моя надмірна глупота, бо я повірив, що гра — живе життя. Повірив, що коли на екрані герой стріляє в іншого актора — це постріл справжній. Але цей постріл тільки тим справжній, що влучає в мене. В того несусвітнього дурня, котрий дав обвести себе довкола пальця. Оксана Свідерська зараз сміється. Сидить у тій пишній віталеньці; в кріслі, куди садила мене, розвалився Володька Кузьменко, котрий презирливо кривить в усмішці рота, а Оксанина подруга, власне, Іра Кононенко, збудженим голосом переповідає розмову зі мною і те, як був я вражений і як по-дурному белькотів.

Оксана Свідерська — нежива. Вона плід мого схильного до містифікацій мозку, і вигадав я її, щоб знайти втіху. Вона давно живе в інших, недоступних мені сферах, вона — мій сентиментальний спогад з юності, одна з маній, шизофренічних витворів людської уяви. Я був багато років хворий Оксаною Свідерською, бо надто довго непокоїла вона мій дух. Але гра є гра. Ми розіграли кожен свою партію, а глядачем виявився знову Володька Кузьменко. Він поблажливо плескає нам, бо ми принесли йому естетичну насолоду. Але на сцені вмер не я. Вмерла Оксана Свідерська, і саме це найстрашніше. Саме це робить із мене дурня з дурнів, і я це визнаю. Я вийняв носовичка і витер обличчя. Щось там є на тому обличчі, бо люди на мене озираються.

Я дивлюся на хустину, але не бачу її. Просто мені здається, що під ногами білий асфальт. Отут дорога, і я маю перечекати, поки проїдуть машини. Машини червоні, як вогонь, можливо, це пожежні машини, але до ладу роздивитися я не можу. Я переходжу через вулицю й бачу намет, під яким продають овочі й фрукти. Цей намет сьогодні теж червоний, хоч завжди був захисного кольору. Зовсім такого самого, як улюблене плаття Ольги Пісоцької. Я обходжу цей намет і раптом розумію, що звідси до музею, тобто до Ольги Пісоцької, рукою подати. Я боюся зустрітися з нею, хоч зараз музей уже не працює. Просто в цьому місці все над-

то насичене біологічною присутністю Ольги Пісоцької. Мені здається, що в кульку, який я все ще несу, щось починає ворухитися: ожила щучка. Мотає хвостом і розкриває в безсилий люті пащечку, втикає гострими зубами. «Ну, не дурій,— сказав я сам собі.— Піди оцією вулицею, спустишся по сходах, вийдеш на Поділ, а там і річка. Там ти можеш випустити цю рибу, і нехай собі пливе».

Я йду по вуличці й спускаюся на Поділ. Звісно, я не збожеволів і знаю: риба в моїй торбці здохла. Просто мені треба сховати від людей обличчя. Треба сховати від людей самого себе. В мене тверезий розум, і я цілком можу володіти собою.

І мені раптом стає смішно. Це сталося тоді, коли я спустився по сходах і вийшов на Поділ. Мені стає смішно з Оксани Свідерської, бо вона знову нічого не виграла, адже те, що розповідала вона про Володьку Кузьменка,— правда. Вона не ненавидить його, а більше любить. І саме тому, що більше любить, їй спало на думку зрадити його. Щоб він про те знав і почав ревнувати; я тут виявився тільки кубиком, який вона хотіла останнім покласти на свою піраміду. Але її будівля завалилася так само, як і моя. Бо Володька Кузьменко її через ту зраду не полюбить. Отак вони й дуритимуть одне одного, але нещасні вони обоє! Вони обоє в полоні якоїсь третьої потвори, котра повільно їх з'їдає. Прийде колись час, і недовго його чекати, коли вони виявляться порожніми, як здуплавлі дерева, в них-бо немає нічого справжнього, сліпа нудьга ними верховодить...

Я знову ставав злостивий. Не бажав добра ні Оксані Свідерській, ні Володьці Кузьменку. Зрештою, Володьці не бажав я добра ніколи. Може, тому ціле життя хотів йому помститися. Це мені вдалося, тож те, що я й сам наче ота дохла риба в кульку, значення не має.

Я стояв на дерев'яному містку через Кам'янку. Взяв поліетиленовий кульок за різки й витрусив рибу. Вона падала на воду, але не тонула. Пливла, перевернувшись догори черевом: пічкурі, пліточки, золотистощкірий линок і маленька щучка, зловлена на моє щастя. Течія крутила рибою й несла її вниз. Я викинув кулька, і він, повільно крутнувшись, ліг на воду. Став прозорий, і течія забрала з моїх очей і його...

Тоді я помітив, що навколо мене плететься синій і ніжний сутінок. Сивий туманець підіймається від води і покриває долину тремким серпанком. Я вдихав у груди цей сутінок і наповнювався ним, як водою. Хтось переходив через кладку і, щоб не зустрітись із ним, я пішов на той бік.

Біля криниці набирали воду. Дзенькотів ланцюг, і брыз-

котіло відро. Стара жінка подивилася на мене темними й печальними очима.

— Добрий день! — сказав я жінці, і та ледь помітно мені кивнула.

Тоді я раптом згадав. Коли рушити по цій стежці в напрямку до броварні, зустрінеться скелька, через яку ця стежка перебіжить. Треба піти між городів, на яких стоять опудала, щоб лякати горобців, а далі стежка зробиться біла й потече між трави. Вона поведе мене повз голі горби, які височітимуть з лівої руки, а коли минути й горби, на закруті ріки, трохи не доходячи бетонного заводика, ляже перед очима левада, на якій ростуть три осоки, а під ними я знайду криничку. Колись малим я заблукав туди і, будиши спраглим, напився. Це можна було б повторити, питання тільки в тому, чи та криничка й досі існує.

Я мав ще й другий шлях, коротший. Коли піти у зворотному напрямку, то можна прийти до Замкової гори. Зараз потуманіло, і це саме та пора, коли на Замковій горі можна побачити кам'яне обличчя. Обличчя одного з велетнів, у яких вірив мій батько. Хтозна, може, й справді вони колись жили на нашій землі, а перетворившись на камені, все ще не втратили здатності дивитися на світ. Світ людей, у яких пульсує гаряча кров і які майже ніколи не питають у них поради.

ДВОЄ НА БЕРЕЗІ

Повість-диптих

СТРОФА: «ХМІЛЬ НА РОГАХ В ОЛЕНІВ»

Діється у Житомирі 1980 року

1

Старий Підгаєцький насторожено звів обличчя. Над головою щось гупало, а глина відколювалася від стелі й кришилася сухими пластівцями. Старий рушив до дверей, ступаючи навшпиньки, його рот розтулився, й з нього вигулькнув язик. Прозоро визкнули погано змазані двері, і старий на мить завмер.

Зупинився й наставив обличчя угору. В цей час від стелі відкололася чимала глиняна пластина й розбилася об покришку каструлі, що стояла на столі.

Підгаєцький метнувся на заклепу веранду, а за мить уже дерся по драбині, котра вела на горище. Хапався покритими ластовинням руками за щаблі й обережно переставляв ноги. Рот його був так само розтулений, а язик нервово облизував сухі уста. Піт заповнював зморшки, і старий сипло дихав. Дверцята, що закривали хід на горище, були прикрашені чималим висячим замком, і Підгаєцький, тримаючись однією рукою за того замка, другою нишпорив у кишені, шукаючи ключа.

На нього війнуло металічним запахом бляхи й терпким, сухим — куряви. Ступив у густий сутінок, порізаний жовтими навкісними сонячними смугами, але зупинився й насторожено прислухався. У смугах крутилися вертляві пилінки, неподалік кричали ластівки; десь близько були їхні гнізда.

— Хтось тут є? — вигукнув старий тонким, тремтливим голосом. Коротка луна озвучила його голос — стояла навдокіл мертва тиша.

Старий пильно обдивився горище, але йому заважали добре бачити ті ж таки сонячні смуги. Був наче під водою: старі речі, бозна-коли сюди викинуті, покритися пухнастим шаром куряви, а по кутках і у глибині сторожко принишкла тьма. Він подумав, що речі, які тут, вже майже з'їдені часом — промайнуло це в його голові, як спалах; ноги помалу повели його поміж химерне плетиво сонячних мереж.

— Я тебе зловив! — крикнув старий задля остороги, хоч був сліпий тут і затуманений, — йому увіч причулося, що в глибині цієї порізаної сонячними променями сутіні хтось зачаєно дихає.

Нерво́во втяг у себе повітря і, здавалося, почув запах і світляних стяг, і померлих речей, перемішаний з духом старого паперу.

Ішов, керований більше відчуттям, ніж розумом, виставив уперед руку й начебто мацав перед собою простір: той, котрого він хотів застати на горіщі, мав ховатись у лівому дальньому кутку.

Сподівався на цю зустріч, але, коли на нього блимнула пара блискучих оченят, здригнувся й зупинився, збивши хмарку іржавої куряви. Йому стало млюсно й дивно, бо там, у сутіні, почало повільно промальовуватися обличчя. Злякане, перестрашене, але напрочуд знайоме. Достеменно знав його, бо щось тенькнуло в грудях і примусило стиснути кулака: не здивувався б, коли б сталося таке вві сні. Його думка спалахнула, метнулася, наче їй стало тісно в цьому душному світі, а в глибині мозку просвітився чи спогад, чи передчуття: він побачив свій власний фотоальбом, горталися сірі тугі сторінки — чи не звідти воно?

— Ти хто? — вражено спитав Підгаєцький.

У кутку засопіло, мала, освітлена сонячним променем рука майнула і пропала — хлопчак утер затиллям долоні носа.

— Ти злодій моїх книжок! — знову вигукнув старий. — Украв у мене аж десять штук!

— Я не крав! — буркнув малий, і його очі затремтіли, затанцювали перед Підгаєцьким.

Книги лежали тут-таки. Долівку було застелено газетами, що пожовтіли від часу, а на них — томи з блискучими золотими надписами на корінцях. Тут же стояв низенький ослінчик, і старий зморено на нього присів.

— Тепер ти від мене не втечеш, — сказав він зовсім мирно. — Давно за тобою, голубчику, полюю: і гупає над головою, і вкрадено десять книжок...

У кутку схлипнуло й засьорбало. Мала, худа постать втислася між бантини — на широкому дитячому личку тріпотіли два перелякані вогники...

На старого знову найшла запаморока. Дивився на малого й не міг до тями прийти: надто знайоме обличчя! Нерво́во смикнув плечем і кашлянув — було йому увіч не по собі. Хлопець миттю відчув його настрій, бо тоненько й фальшиво заскиглив.

— Ти мені не реви! — сказав Підгаєцький. — Ти, бра, — злодій, і я зловив тебе на гарячому!

По запорошених хлопчачих щоках попливли вже справжні сльози, а брудний кулачок узявся ретельно квацяти їх і розмазувати.

— Вилазь — і підемо! — сказав старий. — Заведу тебе куди тра, — тоді й дітям своїм закажеш красти!

Хлопчак різко замотав головою: вилазити не хотів. Рука його потяглася за шматком цегли, що валявся у поросі, і Підгаєцький мовчки за тою рукою стежив. Хлоп'ячі пальці розтислися й покинули цеглину. Зачерпнули жовтої куряви й на мить знову повосковіли в сонячній смузі. Хлопець немов туманом покрився, а старий зморщив тонкого носа і чхнув голосно й розкотисто.

— Ти, я бачу, хворт! — сказав він. — Онде й каменя проти мене береш. А що мені зробиш тим каменем?

Довга пауза, а в ній — дзвінка тиша горища, у піддашші знову закричали ластівки, на бантині, якраз над головою малого, приклеївся нічний метелик і, як хлопчик, нервово тремтів.

— Вилазь! — видихнув Підгаєцький. — Чи до вечора надумав сидіти? Хоч знаєш, що за книги крав?

Хлопчик кивнув: знав. Обтер брудною долонею очі і ще більше замацьорив обличчя.

— Я їх цілий вік збирав, — так само мирно сказав Підгаєцький. — Не для таких злодіяк, як ти. Чи, може, як лежать на горищі, то й викинуті?

Хлопчак дивився на старого блискучими оченятами й сонів.

— Тобі це так просто не минеться!

— Я їх не крав, — буркнуло з кутка.

— Ти їх не крав! А десять книжок? Отак узяти й полетіли, еге? На крильцях! — Він зробив рух пальцями, показуючи, як летіли книжки. — Е, ні, голубчику, я тебе зловив, і ніде ти тепер не дінешся!

— Я їх у вас позичив! — сказало з кутка. — Думав, прочитаю і віддам.

Очі в старого округлилися, і він знову відчув запамороку. Десь бачив цього малого, та й голос був знайомий.

— Гаразд! — сказав майже мирно. — Я тебе не битиму. Давно сюди лазиш? Тільки не бреш!

— Давно! — сказав голосок.

— Ясно, що давно, — десять книжок потягнув. Вони в мене кожна на очах, чи, може, думав, не помічу? А я їх, як свої пальці, голубоньок, знаю... Як сюди залазиш?

З кутка хмикнуло.

— Коли б ти був добра дитина, а не злодіяка, прийшов би до мене... Так і так, сказав би, — може, б тобі яку книжку й показав.

— Не показали б, — буркнув малий.

— А може, й показав би. Чесні люди не лазять потай-

ки по чужих горищах, а ходять у бібліотеки й позичають там книжки. То як сюди залазиш?

Вуглики в кутку спалахнули, хлопчик облизав зашерхлі губи.

— А ніяк! — сказав він.

Старий засміявся. Хрипко й тонко, і його сміх химерно розлунився по горищі.

— Я з тобою по-доброму, — сказав він, — а ти як вовченя. Хочеш, дам цукерку, коли скажеш, як сюди залазиш.

Витяг замотаний у папірець «Барбарис» і помахав ним, тримаючи за кінчик обгортки.

— А п'ять цукерок дасте?

— Ого! — сказав Підгаєцький. — Ти ще й торгуєшся! Гадавш, у мене цукеркова фабрика?

— П'ять! — твердо сказав хлопчак.

— Гаразд, п'ять. Але тоді повернеш книги. Всі до одної! А не віддаси, заявлю на тебе в міліцію.

Вогники в кутку насторожено блимнули.

— Не треба в міліцію!

— Тоді ти повернеш мені книги й покажеш, як сюди залазиш.

Хлопчина кивнув.

— А тепер вилазь!

Вогники в кутку погасли, хлопчак вагався. Сидів у закапелку й шкрябав нігтем по блясі.

— Перестань шкрябати! — не витерпів старий. — Терпіти не можу, коли хтось шкрябає.

— Гаразд! — сказав хлопчик і поліз навкарачки з кутка.

— Візьми цукерку, — милостиво сказав Підгаєцький.

Малий узяв цукерку брудними пальцями.

— Хоч би вмився, коли йдеш до книг.

— Це я тут замазався! — буркнув малий.

Одна дошка на торці відставала, і Підгаєцький аж рота розтулив з цікавості. Хлопчак сів і висунув ноги в дірку, ліва його щока віддimalася від засунутої туди цукерки.

— Дивись, не впади! — сказав старий і присунувся до дірки.

Внизу темніли клумби, а над ними майоріла сліпучо-біла білизна. Цю білизну випрала ще вчора невістка Підгаєцького і строго наказала старому за нею дивитися. Сама побігла на роботу, як завжди, і Підгаєцький вперше за сьогодні викопав її наказ.

Хлопчак звисів на руках і замахав ногами. Потім зачепився великим пальцем ноги за цегляний виступ і обережно вмовив ступню.

— Ну й ферт! — аж засміявся Підгаєцький.

— Не заважайте! — блимнув хлопчак. Він відірвався рукою від дошки й схопився за потріскану від численних дощів ринву. Старий пильно стежив за обережними рухами свого невільника.

— Може, шворку подати?

Хлопчак замахав головою і відірвав від дошки другу руку. За щокою віддималася цукерка, і він з прицмоком посмоктав. Нога посунулася донизу й оперлася об другий цегляний виступ. Руки розслабилися, а тіло трохи з'їхало по ринві.

Підгаєцький раптом схаменувся. Почалалапав по горіщі — за ним жовто здіймалася пронизана сонячними струменями курява. З гуркотом засунув за собою засув і навіть замка не замикав. Надибував ногами щаблі драбини й поспішно злавив.

Хлопчак тим часом зачепився за цвях і обережно звільнявся від нього. Потім притулився животом до ринви і спустив ногу. Обличчя його було спокійне. Підгаєцький у цей час кульгав по сходах. Сусідка, що підіймалася назустріч, здивовано подивилася на нього.

Вискочив з дерев'яної веранди і настільки засліпився сонцем, що не помітив ще однієї сусідки, котра непорушно й велично стриміла у вікні. Завернув за ріг будинку й подався стежкою.

Довкола нього сліпуче замайоріла білизна — наче на якийсь вітрильник потрапив. Вітер плескав полотнищами, над головою цвіла яскраво-синя бездонь, яка впала йому у вічі, коли глянув, як злазить хлопчак. Той уже був невисоко, і старий гукнув тоненько, остерігаючи його.

Хлопчак повернув до нього замацьорене обличчя, переклав цукерку з однієї щоки за другу й мотнув головою:

— Відступіться!

Старий відступився, а малий стрибнув, як кішка на всі чотири. Відразу ж випростався — до долонь йому причепилися прозорі піщини, і він обтер руку об руку, наче їх мив.

— Ти ферт! — сказав Підгаєцький і пошукав по кишнях. Витяг одну за одною ще чотири цукерки і всунув їх у хлопчачу долоню.

— Це мені невістка дає, щоб я не курих, — сказав, ледь усміхнувшись. — Як тебе звуть?

— Вітько...

— То пішли, Вітьку!

Хлопець рушив, широко ступаючи, а старий поквапливо задріботів поруч. Пахло квітами від клумб, свіжою білизою і попеченим на сонці полином. Хрумтів під ногами пісок, а сонце зливало на них міриади сліпучого й теплого про-

міння. Стояв над землею серпень, і про це вістило погідне небо з купчастими, срібними хмарами. Старий розпрямився і змахнув з лоба сиве пасемко волосся. Хлопчак смішно крокував побіч, і голі його литки поблискували тугою, засмаглою шкірою. Засунув руки в кишені коротких штанів, а бо-сі ступні хльопали по синюватому камінні хідника.

— Не думай, що мені жалко тих книг,— заговорив старий.— Ти їх усе одно не прочитаєш, а крім того... надто вони мені дорогі.

Минали будинки з однаковими ганками, однаковими віконницями й ринвами, що завершувалися фігурними викрутасами; на деяких табличках для пошти ще збереглися тверді знаки та «ять», хідники устелені гнейсовими плитами — все це пашіло від гарячого дня.

Хлопчак зупинився й повернувся до старого.

— Це тут!

Штовхнув великі двері: запахло гасом і чимось кислим.

Старий обережно переступив поріг — у вічі впав розгартіяш: скатірка спустилася до підлоги, на столі — консервна банка з вирізаним, загнутим догори верхом і кілька немитих тарілок. Біля банки вивищувалася порожня пляшка «Аромату садів» і валялося кілька шкуринок та висохлих пластівців голландського сиру. Більше ліжко було запнуто сірим укривалом, а менше розстелене. Старий розглядався здивовано й трохи сторопіло.

— То це ти тут живеш? — спитав.

— З батьком,— відказав малий.

— А мати твоя де?

Хлопець здвигнув плечима, його вуста смикнулися.

— Померла, чи що?

— Не померла,— неохоче сказав хлопчак.— Покинула...

Підгаєцький сів на поставлений серед хати стілець і передихав. Витяг велику носову хустку й обтирав з обличчя піт.

— Ге, неважно живеш,— сказав він.— А батько де?

— На роботі,— спокійно сказав малий.— Напитусе собі другу жінку.

Вимовив це речення смішно-серйозним тоном і подивився поважно на Підгаєцького.

— А за матір'ю не сумуєш?

Хлопчак сплюнув на підлогу і відвернувся.

— Це ти й книги мої крав, щоб було тобі веселіше? — обережно запитав старий.

— Віддам уже ваші книги,— малий блимнув спідлоба.

Зрештою, старий і сам побачив ті книги. Акуратно стояли в кутку на етажерці, тьмяно поблискуючи золотими надписами на корінцях.

— А батько у тебе не спитав, де ти їх узяв?

— Батько у мене нічого не питає,— сказав байдуже хлопчак.

— Це ж чому?

— Бо п'яний щодня приходить. Сяде отак, як ви, й плаче за мамою.

— А ти не плачеш?

— Чого б то я мав плакати?

— Іди сюди,— покивав пальцем Підгаєцький.

Хлопець здивовано звів брови й підійшов. Тоді старий засунув руку в кишеню і витяг ще одну барбариску.

— На! — сказав і знітився.

Перед ним стояв малий, брудний чоловічок і здивовано на нього дивився. Крізь розстебнуту курточку видніла не-свіжа, майже сіра маєчка. Цукерку однак хлопець узяв, сховавши її в темній долоні, а тоді кивнув у куток, де стояла етажерка.

— Забирайте їх, чи що?

Книги були великі й не вмещалися під пахвами.

— Може, поможеш мені донести? — сказав старий.— Красти ж знав...

— Я не крав,— знову буркнув малий.

— Взяв на вічне оддання!

— Я думав їх назад однести.

— Авоськи в тебе нема?

Хлопець пішов на кухню й приніс брудну жовту авоську.

— Тільки назад оддасте,— сказав.

Підгаєцький почав накладати книжки, щоразу поправляючи, коли западали ріжками в очка.

— А ти звідки взяв про мої книжки?

— Та вже взяв!

У сітку влізло тільки семеро книжок, три Підгаєцький узяв під пахви.

Вже виходив, коли озирнувся на малого. Хлопчак світив до нього поглядом, і старий знову відчув знайому запамороку. Щось його схвилювало і стурбувало — якийсь спогад давній, знайоме все це було. Далеке воно бозна-як, як видно забуте,— з ним останнім часом таке траплялося. Не раз зупинявся раптово, задивляючись на якогось чоловіка чи жінку. І йому млоїло серце — забував, що той чоловік чи жінка теперішні. Мимоволі повертався у якісь площини минулих часів; здається, й зараз відбувається те саме. Після цього в нього завжди бував поганий настрій, він задумувався, наче щось турбувало. Тоді все змішувалось і змішувалось, здивовано розширяв очі, й такі чудні ставали і навколишній світ, і люди.

Знову подумав про свій фотоальбом; між його сірих сторінок було заховане обличчя, яке в казковий спосіб вислизнуло з того надійного сховку. Він знав його не від учора, а багато десятиліть. Те обличчя, вислизнувши з фотоальбома, чомусь приклеїлося до цього незнайомого хлопця; може, тому так лагідно з ним повівся. Вони обоє відчули: між ними виник якийсь зв'язок, що його простим словом не пояснити.

— Авоську я тобі віддам, — сказав старий. — Прийдеш до мене, чи на березі зустрінемося?

— Зустрінемося на березі, — поважно відказав хлопчак.

2

Вийшов на вулицю, в отой наповнений сонцем простір, і замість відчутти радість, адже повернув-таки книжки, щось легенько стисло його серце. Від того очі перестали помічати барви: все тільки сіре й неживе. Прощальний погляд малого просвічував його, наче рентгенівське проміння, і щось знайшов у ньому немічне — упізнавав його в собі, відчув, що навколо все не так, як уявляється. Десь поруч може жити хтось такий самий, як він, можливо, якийсь його відбиття, тільки один кінчає жити, а другий починає. Згадав химерну свою, ще дитячу вигадку, що людина не може вмерти, бо десь далеко, у глибокій старості, станеться так, що його «я» відірветься від нього, наче листок, і перейде в іншу істоту. Зараз ця думка знову ожила в ньому, і він подумав, що даремно цей Вітько так його схвилював. Вони таки подібні один до одного: той хлопчак з далеких часів і цей — справжній. Було ще одне, що примусило старого примружити очі й пильно зирнути в глибину вулиці. Ну, звісно, він теж не знав матері — покинула колись його з батьком і подалася із захожим офіцером. Його батько тоді, здається, пив, а малого Підгаєцького забрала до себе тітка Кліментина...

Книжки нести було незручно, авоська різала руку, а ті, що тримав під пахвами, роз'їжджалися, і він змушений був весь час зупинятися. Піт заливав очі, він не міг гаразд утертися, а в голові наче вовняний клубок зав'язався.

Підгаєцький спинився. Перед ним лежав краєвид із річкою, і він утупився в нього вицвілими оченятами. Ріка була обсаджена тополями, а над водою зблискували білими латками грудей ластівки. На горбах викруглювалися поля з жов-

тою, свіжою стернею, позастигали на них буро-білі плями — випасали корів.

Подвір'я, в якому він мешкав, теж було яскраво освітлене: жовтий і білий колір упали йому в око. Біле — це білизна, розвішана під сонцем, а жовте — вдруге розквітлі кульбаби. В кутку примостилося кілька дерев, а весь двір оточено сараями з прогнутими толевими дахами. Один із ганків, котрі ліпилися до їхнього будинку, був свіжо помитий, і на мокрому дереві проступало золоте жилия. Підгаєцький подумав, що виглядає зі своїми книгами в цьому дворі дивно, через що занепокоєно стрілив очима туди, де завжди стриміла у вікні сусідка.

— Десь уже книжки купили? — спитала вона, і в її по-зірно байдужих очах заломилася блискуча іскра.

— Нічого я не купував! — буркнув Підгаєцький. — Мої це книжки.

— А ваша невістка вже з роботи прийшла, — так само байдужно сказала сусідка. — Оце в магазин побігла.

На те слово Підгаєцький здригнувся, наче його вжалила оса, очі його забігали, він низько зігнувся й подався до галереї: треба було використати момент, поки невістки не було вдома. Швиденько шугнув на сходи і майже побіг по них, хоч це була для нього нелегка справа — кілька разів спіткнувся й мало не впав. Захекався, аж задихатися почав, а нагорі зімліли йому ноги. Та перепочинку дозволити собі не міг, зразу ж поліз на драбину, виносячи спершу ті три книги, що були під пахвами, а тоді й ті, в авосці.

Курява на горіщі вже вляглася, крізь дірки падали жовті струмені, він жадібно ввібрав у себе повітря: знайомий і рідний дух. Відчув тут себе в безпеці і вже повільно почва-лав, здіймаючи сандалетами хмарки пилу між золотисто-сіру мережу, де не раз ховався і не одну відчув затишну хвилину.

Опустився на стілець і відтулив дошку, щоб витягло ку-ряву. Перед ним проліг горбистий краєвид і ті сіро-жовті стерні, на яких розсипалася, наче іграшкова, худоба. Серце шалено калатало, він дихав із присвистом, але очі його вже заспокоювалися і починали жити не тут, а на тих далеких полях.

Переймався тишею, цим любим і мирним спокоєм, що його відчував тільки тут: легенький смуток овіяв йому обличчя й тепло увійшов у груди. Десь там, попереду, в яскраво-синьому повітрі захитався невістчин образ: важке обличчя і очі, що дивляться на нього прижмурцем. Він прогнав те видиво з-перед очей: затишно йому було і сумтно. Вже нічого не відчував, окрім цього смутку, голова — віль-

на, а душа розверста. Приплющив очі й погасив яскравосиній краєвид: думав про те, що все пережите сьогодні й справді на сон схоже. Дивна зустріч на горищі, його мандрівка, захирачена кімната, хлопчик з розширеними, серйозними очима, лискуча, осяйна білизна, якою грається вітер,— в нього завинулось у голову, і Підгаєцький невідьчому подумав: отак би вмерти! З отаким синім смутком на серці, власне, й не синім, а голубим, з цією тишею навколо, з ясним відчуттям затишку і майже повного задоволення. Але він знав, що дурить себе, що сьогоднішній день ще не закінчився, що все відбуде в ньому — химерна візія, а є ще реальний світ, і цей світ... уміщається в образі його невістки. Зараз, зараз воно відбудеться, ще мент — і його тиша вмере, а він залишиться; ще мить — і його голубий смуток стане чимось таким, як оця курява. Та уроча хвилина наближалася до нього, майже фізично відчував, що невістка піднялась уже по сходах; ну звісно, онде чуто кроки, онде рицнула драбина — лізе сюди, важко вихекуючи повітря; ну от зараз, сказав він подумки і заплющив очі.

— Знову сюди забралися? — почув він невдоволений невістчин голос і, хоч сподівався на нього, здригнувся.

— Га? — розплющився злякано.

Невістка стояла на горішніх щаблях драбини, всунувшись у прочіл по пояс.

— Чого це ти мене лякаєш?

— Такий уже ви лякливий! — буркнула невістка.— Ходили книжки продавати?

Невістка захиталась у проїмі, наче й собі хотіла вибратися на горище, але Підгаєцький був спокійний: не посилила б простору між драбиною і вхідним отвором.

— Нікуди я не ходив!

— Спускайтеся, розговор у мене до вас є,— спокійно сказала невістка.

— Приберу тут і прийду,— неохоче відповів Підгаєцький.

— По тому прибереже.

— А ти мене не жени! — гостріше сказав старий.— Приберу і прийду...

Невістка ступила плечима й почала зникати, поступово коротшаючи. Нарешті в проїмі лишилася тільки її голова.

— А ви обідали?

— Ще ні! — з гнівом сказав Підгаєцький.

Голова скрушно подивилася на нього, а що старий схилився до книжок, зітхнула і зникла...

Невістка була сердита. Хотіла навіть засува засунути, але знову зітхнула й почала злазити. Була гладка й неповоротка, тому ставила ногу на приступку помалесеньку, на-

дійно спираючись. Коли ж торкнулася підлоги, відчула, що лоб їй зросився потом, наче проробила вона невідь-яку роботу.

— Ух! — видихнула й повернулася.

— Знову посварилися? — підморгнула їй сусідка, яка зі щирою увагою стежила за її сходженням.

— То оце так! — сказала спересердя невістка. — Чогось надувся, як сич, і сидить на тому горіщі! Не, ви подумайте: годую його, перу, мало мені свого клопоту? Вже й книжки тягав продавати. Я як почувла, думала, що впаду.

— Випить хоче! — категорично сказала сусідка. — Годите йому, як болячці, то він і витворяє. У мене з мамою таке саме... Чим більше їм годити, тим вредніші стають...

— Не кажіть! — махнула рукою невістка. — Воно, я вам скажу...

Підгавцький сидів на ослінці, повернувся лицем до виходу з горища і насторожено слухав плетух: розмова виразно долинала до нього. Обличчя на мить скривилося, а в голову ніби набилося вати. Слухав теревені, і хоч нічого нового в них не було, кожне слово боляче його стьобало. Повітря навколо було драглисто-сіре, мертво висіли жовті сонячні стяги; йому захотілося затулити вуха обома руками, заплющитися і хоч так віднайти спокій і затишок. Але слухав і слухав: одна й друга, вимовляючи, не могли спинитися: невістка скаржилася на нього, а сусідка на його ровесницю: їх залишилось у домі таких тільки двоє. Тому й відчував посилений інтерес, хоч бридко ставало на душі.

Нарешті голоси на веранді замовкли, почалапали кроки — однієї в один бік, а другої — в інший. Він провів рукою по обличчю, наче знімаючи з нього павутину, і тільки тоді дозволив собі визирнути з горища.

Зовсім близько пролітав чорний птах. Так близько, що вони могли зустрітися поглядами. І Підгавцькому знову тенькнуло всередині: відчув якусь дивну присутність, здалося йому, розгулить зараз той птах дзьоба й повість йому щось сокровенне.

«Чап-чалапа!» — чув він неквапні кроки жінок, які розходилися по квартирах, і це чалапання незвично його роздратувало.

— Ідіть, ідіть! — пробурмотів він... Оце б прилягти на кілька хвилин, а може, й заснути, щоб повернути голубий спокій і віднайти отак звільнення. Забути б усе прикре й тимчасове, усе, до чого звик, але що не переставало його тривожити, — золотої тиші запрагнув він раптом. Стане тоді поважний та спокійний і матиме охоту пізнати урочистість, яку завше відчував, коли навідувався до книжок. Зро-

битися умудрено-статечний і віднайде рівновагу, якої почав останнім часом позбуватися. Суха, пожовтіла від сонця рука потягнеться до книги і вийме з-поміж них найветхішу. Розгорне її біля світла — хай дріботять і стрибають перед очима літери. Можливо, він не читатиме, а тільки роздивлятиметься, а мо', лише картинками побавиться — ну хоч би у цій, в «Історії землі» П. Неймайра. Перед ним попливуть світові дива: залізні брили в Овіфаці, Пташина гора на острові Ян Маєн, вулкани й гейзери. Він знає напам'ять усі ці картинки і навіть вірить, що й досі всі ті дива існують, хоч ніколи не бачив їх по-справжньому й не побачить. Але вони потрібні йому тут, у цьому невеликому місті, де все так звичайно й буденно і де образом такої буденності виступає невістка. Можливо, ті світи — як потойбічні, і є їх на землі не один: світ жителів землі, води й повітря, світ живий і неживий — кожен між собою з'єднаний, переходить у інший, єднається й заперечується...

Але він утомився. І від того, що витратив сьогодні забагато енергії, і від цих надто дивних думок, від яких ніяк не звільнитися. Йому конче треба врівноважитися й заспокоїтися, бо коли б зійшов зараз на той «розговор», який має до пього невістка, напевне наговорив би їй прикрого.

Заплющився і таки пізнав спокій, у якому міг сприймати і відтворювати зображення. Отож перше, що він з'явив для себе, — розширені Вітькові очі. Щось хотів прочитати в них чи збагнути, але не міг. Друге зображення — застигла у вікні сусідка, це вона розповіла невістці, що він ніс додому книжки. Та сусідка — теж одне з див світу, про яке не здогадувався П. Неймайр, вона стримить у вікні від ранку до вечора, і є у ній щось від людини й вазона. Її незворушність дивогідна, невідомо, чи їсть вона й п'є, а чи, може, її подія поливають, як той-таки вазон. Третє зображення — невістка, власне, її розіпнута постать в прочілі дверцят на горіще, опасиста й ворухка. Підгаєцький вкотре здивувався: чому має з нею жити? Звела їх у цьому світі дивна гра долі, хоч вони, здається, у житті неспівмірні. Колись був син, який помер, лишивши цю жінку вдовою, був онук, який зараз у війську, а після війська збирається вступати в інститут, — ось вони проміжні ланки. Випали з його життя, як зуби, і він раптом опинився сам на сам із цією жінкою, яка, здавалося, тільки й чекала його смерті. «А я, хе-хе-хе, не скоро помру!» — сказав уголос Підгаєцький, і смішок його був старечий та хрипкий. І від того сміху чи й думки йому стало на серці погідно, і він якось забувся, що його ще чекає неприсмна розмова з невісткою, її сльози й дорікання, а що не зможе нічого їй до ладу пояснити, то тільки огри-

затиметься, і це ще більше розпалить невістку. Пізніше вона покине його самого, гримнувши спересердя дверима, і побіжить до котроїсь із сусідок, щоб відвести душу, а він відчуватиме, що з її відходом сварка не минає, що її голос ще живе в цьому на позір тихому повітрі, що, зрештою, кожен його кубічний сантиметр ще й досі бринить від звуків, які нещодавно тут проливалися. Тоді він думатиме, що єдине пристановище для нього — будинок перестарілих, і продовжить розмову з невісткою, хоч тої вже в хаті й не буде.

— Коли ти не можеш зі мною вжитися,— скаже він невістці,— я піду в будинок для перестарілих...

Тоді невістка, хоч її й не буде в кімнаті, вдариться в сльози і почне роздумувати вголос, що скажуть люди про такий його вчинок, і що їй соромно буде тим людям у вічі глянути, і що це така ганьба, якої вона не винесе, бо он той і той здали своїх старих і на них усі пальцем тицяють. Губи в невістки хутко злітатимуть над зубами, а зуби в неї золоті, і в тому золоті спалахуватиме сонце, через що невістчин рот буде наче повний вогню, і Підгаєцький дивитиметься на ту жінку й думатиме: звідки її знає і чому живе разом? Однак відчуватиме, що він таки зовсім не хоче йти в будинок для перестарілих, бо щохвилини має змогу вийти з дому й побачити перед собою вільний світ.

— На вашу пенсію людину не прохарчуеш,— скаже вже вкотре невістка.— Я завжди до неї докладаю десятку-другу, а ви як були невдячні, таким і залишилися...

Старий розплющив очі: перед ним лежав широкий, білий світ. Повний сонця, зелені, хіба що на свіжих стернях жовтіло. Так само паслися корови, видаючи з-поміж стерні конюшину, і йому раптом захотілося туди піти. Отак вийти через цей отвір і рушити просто по повітрю, злегенька в ньому похитуючись. «Колись я так і вчиню»,— подумав заміряно Підгаєцький.

3

Стояв босоніж у воді, колошви штанів були підкочені, на голові стримів старий солом'яний капелюх з опущеними крисами, тримав у руці вудку і аж подався вперед, так пильно стежив за поплавком. Вряди-годи той поринав у воду, Підгаєцький підсмикував, і над водою срібно спалахувала пліточка. Долігала до наставленої старечої руки, а ще за мить опускалася в брезентову, прив'язану до боку торбу. По тому наживлював мотиль, і знову поплавок вільно клався на воду.

— То я прийшов за авоською, — почув Підгасцький тонкий голосок і здригнувся.

— Га? — повернувся трохи перестрашено.

Вітько сидів на траві в тій самій курточці й коротких штанах, ноги його були, як у чобітках, у чорній грязюці.

— Ти б помив ноги, — сказав Підгасцький.

— Це я по болоті лазив, — сказав байдуже Вітько. — То ви віддасте мені авоську?

— Чого б це не віддав? Я не як ти: на чуже добро не ласий. Тільки сам бачиш: зайнятий я зараз.

Поплавок знову пірнув під воду, і срібна пліточка полетіла від води до наставленої руки.

— Я теж на чуже добро не ласий, — сказав Вітько. — Ті книжки я збирався повернути, та й простили ви вже мене...

— Це я простив? — повернувся до нього Підгасцький. — Чого ж хочеш?

— Таж по авоську прийшов... Добре ловиться риба?

— Непогано, — сказав старий, закидаючи вудочку. — Ти трохи зачекай. Зловлю ще штук з двадцять...

— Ого!

— А тобі ніколи?

— Та чого там. Може, дасте, я половлю?

— Я вчора цілу торбу окунів наловив, — збрехав Підгасцький, пильно стежачи за поплавком. — Тільки не тут, тут окунів нема.

— А де?

— Де, де! Скажи тобі де, там завтра сто хлопчаків стане. За греблею, он де!

Поплавок смикнувся, старий підсік, але риба зірвалася.

— Дуже різко підсікасте, — сказав хлопчак.

— Повчи свого батька! — відрізав Підгасцький. — Я тут ловив, коли твій дід ще в коротеньких штанцях бігав...

— А я все одно краще за вас ловлю!

Поплавок смикнувся, і старий знову не підсік риби.

— Ти мені не чаруй. — Підгасцький сердито повернувся в бік малого. — Коли тебе не було, ловилася, що не встигав хапати, а прийшов — зривається.

Хлопчак притих, а за кілька хвилин пліточка знову полетіла від води в наставлену долоню.

— Це так і до вечора двадцять штук не зловите, — кисло сказав малий.

— А мені нікуди спішити, — спокійно зауважив Підгасцький. — Ніде твоя авоська не дінеться.

Але від цієї хвили рибу начебто підмінили. Поплавок вільно плавав по воді й не думаючи занурюватися. За цей

час ноги в хлопця обсохли, і він знічев'я сколупував з них засохлу грязюку.

— Ну, от бачите, нічого й не ловиться,— сказав.

Старий зітхнув. Зирнув у привішену брезентову торбу, а тоді кивнув малому.

— Йди половиш, а я рибу занесу. Заодно й авоську прихоплю.

— А рибу мені куди класти?

— Гадаєш, буде риба? — засміявся Підгаєцький.

— Атож як! Тільки я нижче ловитиму. Отам! — малий махнув рукою.

— Лови там. А рибу на низку низатимеш,— він потягся до верболозу, зламав прута і зчухрав листя, лишивши горішнє. Тоді вибрів на берег і віддав малому вудку й прутик.

— Украдеш, здам тебе в міліцію! — сказав строга.

— Чого б це я крав? — обурився хлопчак. — У мене вдома таких вудок п'ятнадцять штук.

— А в мене тільки одна.— Підгаєцький відкочував колошви.

— Наживку забули дати,— нагадав малий.

— А ти без наживки полови,— хихикнув Підгаєцький.

— Без наживки самі ловить! Ви на що ловите?

Підгаєцький віддав коробочку з наживкою.

— На красноконика,— сказав іронічно.

Вітько відкрив покришку й зазирнув.

— Ніякий це не красноконик, а мотиль...

Старий дибав курною дорогою, ноги від довгого стояння у воді позаклякали, і він ледве ними совав. У торбі вряди-годи стріпувалася ще жива риба, йому приємно було це відчувати, як і сине небо, що тихо тліло над головою.

Біля вифарбуваних у червоне воріт він побачив старого Пушкаря.

— Чого це ти з рибою, а без вудочки? — спитав той, мружачи сині очі.

— Хлопцю дав половити.

— Якому ще хлопцю?

— Є там один.

— Ловиться риба?

— Сьогодні не дуже. Он учора цілу торбу окунів узяв.

Подивився на Пушкаря: чи пізнав той, що він бреше? Але Пушкарь дивився незворушно.

— Аж цілу торбу? — спитав без іронії.— Чи ж ви поїсте стільки?

— Немає в нас кому їсти? Моя невісточка сама цілу торбу вкладе і не оглянеться...

Подибав далі і мав мир на душі. З цього боку вулиця

була незабрукована, і ногам приємно ступалося на м'яку землю. Ішов і помуркував, дивлячись собі під ноги, начебто тільки ї цікавило його, що оті босі ноги, котрі ступають на теплу землю.

Тоді воно й сталося, власне, повторилося те, що він кілька разів уже переживав. Звів голову й зирнув перед собою, бо щось його схвилювало й насторожило. Так воно й було: назустріч простувала юна жінка з розпущеним за спиною волоссям — відчувалась у її ході ніжна ранкова притома. Дивилася примруженими, трохи оспалими очима, і щось таке дивне ворухнулось на серці в старого! Хитнувся перед ним світ, а може, це голова закрутилася. Жінка глянула на старого й усміхнулася з чарівною, трохи жорсткою звервністю, з якою дивляться молоді на старих. Пішла собі, ледь-ледь похитуючись, а йому закортіло повернутися й подивитися їй услід — так бувало в усі ті кілька разів, коли з нею зустрічався, адже забутий спомин стискав йому серце. Не мав потреби уточнювати, що й кого нагадувала йому ця ще напівсонна красуня, досить того, що його бадьорий настрої почав зникати.

Раптом відчув, що надворі спечно. Стікав йому по лобі струмками піт, а капелюх клеївся до голови. Тоді він не витримав і озирнувся. Уздрів порожню дорогу, і тільки старий Пушкар стояв біля воріт і смалив цигарку. Підгаєцькому раптом захотілося закурити й собі, хоч на догоду невістці давно покинув, чи випити щось, щоб підкріпитися. Захотілося відчутти в тілі хміль — може, омолодить це його й очистить.

«Світ широкий,— подумав він,— все в ньому з'єднане, але й роз'єднане».

З його ровесників-чоловіків залишився на вулиці тільки Пушкар, але Підгаєцький не любив його: відчував, що той підсміюється з нього. Вулиця все більше й більше наповнювалася істотами чужими, і хоч-не-хоч він усе більше самотнів.

Аж зупинився серед дороги: навколо стигло безлюддя. Щось глухе, дивне, а може, це сталося через те, що знову пережив візію з жінкою? Так воно в житті й буває, подумалося: пробіжить через дорогу кіт — і на людину найде ніч. Пройде повз тебе хтось зовсім звичайний — і це означатиме, що ти закінчив ще один період існування.

Йому стало незатишно від цих думок, і він удруге озирнувся. Хотів побачити біля червоних воріт хоча б на-смішкуватого Пушкаря, але й того не стало, тільки повільно розпливалася у повітрі синя хмарка тютюнового диму.

Підгаєцький зрушив з місця, але похитнувся. Земля коливалася. Здалося, ось-ось розверзеться й ковтне його, а може, впаде він, як підрізана травина, заодно зі своєю напівживою рибою — полине у чорне ніщо...

Перечекав запаморочення і тільки тоді зауважив, що стоїть біля власного двору, тримаючись за штахетину, і має напрочуд холодні пальці. Зайшов у двір і перше, що уздрів, — сусідку, що нерушно стриміла у вікні.

— Вас тут невістка шукала, — сказала голосом без інтонацій.

— Чого? — спитав Підгаєцький трохи роздратовано.

— Це ви в неї спитаєте, — так само байдуже озвалася сусідка. Тоді подивилася на старого безживним поглядом і додала: — Хотіла вас по хліб послати. А чого ви з рибою, а без вудки?

— Бо так мені хочеться, — сказав гостро Підгаєцький і не став роздивлятися трикутно зламаним від здивування сусідчині брови, хуленько побрався під сходи в дощатій галереї.

Ішов і відчував наближення невістки. Її дух пізнавався, як гроза. Кожен клаптик повітря був наповнений її міазмами, і від того ноги Підгаєцького мимовільно вповільнювали хід. Дивився вгору, де яснів світлий прямокутник розцивиних на веранду дверей, йому здалося, що ось-ось з'явиться там монументальна постать і затулить те світло. Тоді втрапить у густу темряву, відтак і станеться те, чого він боїться. Але Підгаєцький щасливо дістався до дверей, перейшов веранду і переступив поріг кімнати, в якій він жив разом з невісткою. Вона витирала підлогу, стоячи навкарачки, і він мимоволі відвів від неї погляд.

— Де це ви ходите? — спитала досить мирно. — Не поснідали й десь подалися.

— Рибу ловив, — буркнув Підгаєцький і почав знімати з плеча торбу.

— Засмердите мені всю хату, — так само мирно сказала невістка. — Я її чистити не збираюся.

— Сам почищу. — Підгаєцький запускав у торбу руку і витягав одну за одною плітки. Кідав в емальовану миску, і його вуста ворушилися: рахував.

Невістка звелася від підлоги й задивилася на його руки: її вуста ворушилися також.

— Двадцять штук, — сказав Підгаєцький і аж засвітився від самопихи.

— Що це в нас за чужа авоська? — спитала невістка.

— Я на книжки позичав, — сказав Підгаєцький, засовуючи авоську в кишеню.

— Все-таки ходили продавати ті книги. А брехали, що ні...

— Собака бреше,— огризнувся Підгаєцький.

— І людина не огірок,— спокійно зауважила невістка. Була вона сьогодні незвично добродушна.— І що вам за ті книжки давали?

Він повільно повертався в її бік. Так повільно, що аж зарипіла шкіра на шиї. За мить зустрілися поглядами: очі в невістки зацікавлено світилися.

— А тобі вже моє добро знову муляє? — спитав тоненько.— Мало того, що викинула його на горище, де їсть його тля, мало того? Хочеш, щоб я його продав, а гроші тобі віддав?

— Таж самі ходили продавати ті книжки. Воно й інтересно: варті вони що чи й ні?

— Нічого не варті! — видихнув Підгаєцький.— Ані копійки не дали!

Невістка все так само дивилася на старого.

— Казала Поліщучка, що книжки тепер в ціну входять.

— Нові входять, а старі ні. Сама ж знаєш, жодної не продав.

— Може, хотіли дорожче, а давали вам менше?

— По тридцять копійок за книжку давали, от! А деякі то й так брати не хотіли...

Дивилася на старого з підозрою, наче спитуючи, чи каже правду, але той уже відвернувся. Зачерпнув квартою води й пив, голосно ковтаючи; його горло, заросле щетиною, здригалося, і невістка, дивлячись на те горло, відчула жаль.

— Пішли б хліба купили,— сказала вона.

— Я вудку на річці залишив,— відказав старий, відриваючись од кварти.

— Ніде не дінеться ваша вудка... Купите хліба, а тоді хоч до вечора ходіть.

— А як чоловік додому захоче піти? — спитав занозисто Підгаєцький.— Диви-но, скільки риби приніс.

— Самі й поїсте,— мовила невістка і знову схилилася до відра з брудною, аж сірою водою.

Він використав цей момент і безшумно позадкував, а ще за мить уже дибав зі сходів у галереї, хапаючись рукою за перило,— тікав. Хотілося якнайшвидше покинути світ, де так густо невістчиних міазмів: її запах чи, може, присутність.

Це відчуття зникло тільки на вулиці, саме в тому місті, де відчув гострий приступ самоти і де зустрівся з тим видивом — міражною красунею із власного минулого...

Останнім часом він почав зустрічатися з нею частіше:

завжди йшла назустріч і завжди була одягнена в зелену сукню. Він подумав, що недаремно вона вдягає таке вбрання, адже й сама земля так вбирається. Завжди зникала, коли обертався, і це незмінно викликало в серці біль. Не був забобонний і майже твердо знав, що та поява не більше, як образ його болю, адже надто сокровений він у ньому. Може, тому не хотів про неї згадувати, нехай буде, як є, і нехай не переймається тим, що важко пояснити.

Він думав про це, дибцяючи до річки, і чим ближче до неї підходив, тим більше лагіднів та заспокоювався. Обличчя його втрачало смутний вираз, а очі набиралися ясноти повітря й неба.

Зрештою побачив зануреного по коліна у воду хлопця і впізнав у його руках власну вудку. Від того хитренька посмішка поклатася старому на обличчя: надумав підійти до Вітька безшелесно, щоб примітити, чи зловив той щось за цей час. Але ще не дійшовши, побачив, як зблиснула над поверхнею річки срібна рибина і як хвацько зловив її Вітько рукою. Старий забув про свій намір підкрастися і майже побіг, плескаючи босими, запорошеними ногами. Вітько ж був настільки захоплений, що й оком у його бік не повів. Вихоплював із води рибу, а вербовий прут був майже нанизаний.

Підгаєцький присів біля води і захоплено почав стежити за цим чародійством.

— Я ж казав: зловлю більше, як ви, — мовив, не повертаючи голови, Вітько.

Старий сплюнув, і його слина попливла, поступово розчиняючись у воді.

— Приніс тобі авоську, — сказав.

Вітько висмикнув з води ще одну рибину й побрів до берега.

— В мене вчора ще ліпше ловилася, — збрехав Підгаєцький. — Торбу окунів наловив.

— Це вже ви казали, — мовив хлопчак, вибираючись на суше. — Я, коли хочете, теж цілу торбу можу наловити.

— А наловиш! — милостиво визнав старий. — Хто тебе навчив?

Вітько хмикнув.

— Вудку скручують, чи ловитимете?

— Я своє піймав, — сказав Підгаєцький. — Лізти у воду йому не хотілося. — Лови, коли хочеш...

— Я теж своє піймав. — Вітько почав цеквапно скручувати вудку. — Даю половину вам, бо ваша снасть, а половину — мені.

— Бери все, — добродушно дозволив старий.

Сидів навпочіпки, і його заливало сонце. Завмер, наче в заціпеніння увійшов, а вицвілі очі знерухоміли.

Попереду на плесі катались у човнах, від піщаної коси долинали високі голоси дітей. Верболози похитував вітер, розганявся й біг по плесі, нагонячи ряботиння. Тоді гостро пострілювали жмури, наче сотні пліточок показували раптом срібні боки. Кілька купальників запливли між ті жмури, і їхні голоси лунко відбилися від прибережних скель.

Вітько поклав біля старого вудочку, а що той не виявляв ознак життя, знічев'я нахилився до жорстви на березі, вибрав плесканку й пустив по воді. Плесканка застрибала легко й гарно, аж доки не пірнула у хвилю, малий беззвучно сміявся, розтуляючи рота, а тоді відшукував нову. Щось затримувало його біля Підгасцького, і він не поспішав відходити.

— Знаєш, який це камінь ти кинув? — раптом спитав Підгасцький, на його вустах лежала мудра й трохи лукава чмішка.

Вітько покрутив плесканку.

— Ану, принеси!

Хлопчак подав йому плесканку, старий ударив нею об каменюку, і плесканка засвітила іскристим боком.

— Це гнейс, — сказав Підгасцький.

— Гнейс? — перепитав здивовано Вітько й підхопив білу, зализану каменючку.

— А це кварц, — сказав Підгасцький.

— Ви все каміння знаєте? — здивовано спитав Вітько.

— Та от знаю. Я колись працював по цьому.

Хлопець присвиснув і за мить скочив у жорству. Підняв звідти щось пласке й лискуче.

— Польовий шпат, — сказав Підгасцький.

— І оті, й оті камені знаєте? — повів здивовано рукою Вітько, показуючи на скелі.

— Кажу ж тобі, що знаю.

— А покажете мені?

— Може, й покажу. Колись виберу час, і підемо з тобою на екскурсію.

— На екскурсію?

— Еге ж. Візьмемо молотка й підемо на цілий день.

Він раптом і сам повірив, що вони колись-таки вирушать у таку екскурсію — утече від невістки на цілий день. Побачив дорогу між зеленої трави і почув поблизу лепет листя — вже начебто йшов по тій дорозі. Поруч пострибує новий його приятель, а може, це теж якийсь спогад з давніх часів. Ну, хоч би з тих, коли ходив він із власним сином, котрий уже давно — земля і ще й у думці не мав одружува-

тися з тою, котра є тепер його невісткою і з котрою він му- сить жити в одній кімнаті. Йому знову скімнуло в серці, але зовсім не так, як тоді, біля двору,— це відчуття було солод- ке. Вчувалось у нього щось тужне й бажане, щось таке, як ця дорога між зеленої трави. Підгаєцький аж похлинувся й закашлявся, щоб пригасити своє зворушення, бо Вітько почав з цікавістю його роздивлятися, наче уздрів у ньому щось чудне.

— А батько твій і досі з'являється напідпитку? — спитав Підгаєцький, бо такі ніяковів під тим дитячим поглядом.

— Вже не так,— сказав Вітько.— Тепер він мені іншу маму шукає. Є там одна, приходить, і вони йдуть потім у кіно, але вона мені зовсім не подобається.

— А мама твоя так і не відізвалася?

— А чого їй відзиватися? На те вона й утекла, щоб ми не знали, де вона.

— Не сумуєш за нею?

— Нє,— коротко сказав хлопець і раптом знову стриб- нув у жорству.— А це що за камінь?

Підніс у брудній долоні рожевий клаптик з великими зернами, і старий задивився не так на той камінь, як на малу руку з брудними й обламаними нігтями.

— Крупнозернистий червоний граніт,— сказав Підгаєць- кий і відчув, що йому зовсім зімліли ноги від довгого сидін- ня навпочіпки.— А рибу свою ти сам почистиш і підсма- жиш? — спитав несподівано.

— Та нє, в холодильник покладу. Може, прийде та, що мою мамою хоче бути, то посмажить...

Вони пішли обіч по дорозі, старий із вудкою, в капелюсі й окулярах і хлопець у курточці, коротеньких штанцях і з довгою низкою в руках. Обоє були босоногі і йшли якомсь дивно влад, наче зумисно доладнуюючись до кроку. Кюці їхні тіні лежали майже в самих ногах, і вони неквапно на них наступали.

— Я прочитав усі ті книжки, що ти їх бачив у мене на горіщі, а деякі й не раз. У мене їх колись було вдвічі біль- ше, але трохи довелося продати в скрутний час. А взагалі, не дивися, що я такий непоказний із себе: я півсвіту обі- йшов. Був у Криму й на Кавказі, в Середній Азії, в пустелі Каракуми. Плавав по сибірських річках на такому хитро- мудрому човні, що ти й не бачив такого, навіть у Заполяр'ї був. Знаєш, там улітку зовсім не буває ночей. Вийдеш опів- ночі, а сонце стоїть у небі. А взимку там полярне сійво грає. Кольорове полярне сійво, ти чув про таке? А в Кара- кумах ми мало не повмирали без води. Був у нас якийсь непевний провідник, завів у піски, а сам утік. Верблюди

наші зовсім охляли, аж горби їхні поспадали. Коли сонце палить над головою, а в тобі все горить від спраги, знаєш, що це таке? Але ми йшли і йшли. По дорозі знайшли одного померлого, то він зовсім висох, як тараня. Такий чорний був і страшний! А коли спускалися на Іртиші, то наш човен перекинуло, і ми опинилися без нічого в тайзі. Може б, і погинули, коли б не набрів на нас один мисливець. Ми тоді самими горіхами з кедрових шишок жили. Коли ж я був молодий, то мене страшенно тягло побачити світ; раз цілий рік плавав у океані. Особливо мені запам'яталося, коли потрапили ми в Біскай — кладовище кораблів. Затока ця лежить на шляху циклонів, що наганяють з Атлантики хвилі, там нас таки добряче похитало. Там я був захворів гарячкою і вже після того не ходив у плавання, а пішов учитися геології.

— А геологія — це що?

— Це і є наука про камені, — сказав Підгаєцький, і очі його мрійно засвітилися. — Коли станеш геологом, подумав я, можна півсвіту обійти. І що ти думаєш, обійшов! Коли б я почав розказувати, де мене носило і що бачив у світі, мабуть, цілих п'ять років довелося б розповідати. Не знаю, чи проживу я ще п'ять років, але коли хочеш, дещо тобі розкажу. Бо див у світі не перерахувати. Я побачив їх сотні, а ще більше не встиг. Одна людина не в силі побачити всі ті дива, але коли перед тобою задимить раптом справжній вулкан, це не те, що побачити на картинці.

— Коли я читав ваші книжки, — довірливо сказав хлопець, — я теж хотів вирушити в мандри. Отак, думаю, сяду в поїзд і поїду.

Підгаєцький засміявся, аж забулькало йому в горлі.

— Дурненький ти і малий. Так просто піти в світ не можна. Тебе зсадять на першій-таки станції і приведуть до батька. Б'є тебе батько?

Хлопець не відповів, тільки засопів.

— Ну, вже ж, — знову заклекотів сміхом Підгаєцький. — Приведуть тебе до батька, і той уперече ремінякою. Бо куди ти поїдеш, не знаючи напрямку?

— Я подивлюся по карті.

— Карта тут ні до чого. От вивчись на геолога, і тобі за твої мандрівки по світі ще й платитимуть. Думаєш, камінь — це щось мертво. А скажи, — Підгаєцький скосив на Вітька око, — як це так, що в камені вогонь ховається? Отак вдариш камінь об камінь...

— Я це пробував, — сказав Вітько. — Іскра викресується.

— Атож. Бо він живий, камінь. І немає в цьому світі нічого мертвого. Мертва земля? Але з неї живе трава, і хліб

наш, і яблука. І сніг не мертвий, бо пригрів сонце, і він поїть і землю, і всіх нас.

— А пісок? — спитав Вітько.

— Ну, пісок — це діло інше. Пісок, може, й мертвий. Але знову-таки й пісок може в камінь збитися. Чув ти про такий — зветься пісковик.

4

Сказав він цю останню фразу саме тоді, коли підійшли вони до двору Підгаєцького. І знову він безпомилково відчув знайомі міазми, якийсь запах чи присутність, і голос його, високий на початку фрази, потихшав у її кінці. Вибачливо хитнув Вітькові на прощання і взявся за хвіртку, готуючись вступити в той свій звичайний світ. Тоді-то він і почув нерішучий голоєок за спиною, якийсь розслаблений і блідий:

— То, може, я те... прийду до вас завтра, і підемо по каміння?

— Чого ж, приходи, — сказав Підгаєцький. — Десь на годину десяту. На березі мене й почекаєш...

Вже дибав подвір'ям і бачив тільки одне в ньому: нерушно завмерлу у розчиненому вікні сусідку. Від хвіртки видавалася ще невелика, але чим ближче підходив, тим більшала. Обличчя її було — кисіль, а очі — дві студениці.

— Тут вас невістка лаяла, — сказала спокійно. — Зовсім, мовляв, відбився дід од рук.

— Я рибу ловив, — відказав Підгаєцький. — Хіба не знаєте?

Сусідчині очі примружилися.

— Таке вона сказала про ту вашу рибу, що й повторювати соромно.

Почувши те, Підгаєцький зовсім сховався під капелюх й отак зігнуто рушив у темний отвір дощатої галереї під сходи. Наставив перед себе вудочку, як спис, і з прихеком подерся нагору. Чим вище сходив, тим більше забивало йому дихання, не так від задиху, як від того, що тут аж надто пахло його домівкою. Ноги поважчали, але він все-таки ними совав, голову звів і зорив з-під низько насунутого капелюха. Дививсь у прочіл, бо прочіл той уже заступила внайому барилкувата постать.

Ішов просто на неї, тримаючи наготові ілюзорного списа, прихекував, але дивився, наче хотів додати більшої гостроти своїй зброї. На нього згори посипалися круглячки

слів, якомсь дивно обтесані, наче річкова галька,— усі їх він давно знав напам'ять. Тож параз оглух, і знову повернулася теща, м'яка й гарна, і знову не відчував він осердя, навіть не огризнувся, як це бувало, а тільки ступав супроти невістки і був би її проштрикнув списом-поглядом і списом-вудкою, коли б не зійшла йому з дороги, трохи й стурбувавшись од його навальності. Це примусило її замовкнути, і вона раптом забула, за що вимовляла свекрові: чи за те, що він цілий ранок десь тиняється; чи за ту нещасну рибу, що її і собакам не віддаси, адже немає в них і пса; чи, може, за те, що таки не пішов він по хліб, а вона ж його посидала. Була трохи здивована й стривожена, адже вперше за довгий час їхнього співжиття виявив старий спротив, а це вже вибивало її зі звичної колії. Вона хапнула ротом повітря, але вирішила, що попускати теж не годиться, тому й мова її стала не так гнівна, як м'яко-докірлива.

— Отак лазите десь не снідавши, чи, може, хочете, щоб мені вами очі витикали? — в її голосі з'явилися сльозливі нотки. — Худий, як тріска, не годує його, а сама розпаслася, — перекривляла вона свою найбільшу осудницю, ще й розвела руками, щоб показати, як вона розпаслася.

Тоді замовкла, бо побачила очі Підгаєцького: тихі, покірливі, вицвілі, навіть болючі. Хотіла ще щось сказати, але вже не знала й що, тому схитнулася й попливла до своїх дверей, а він так само покірно подибцяв слідом, як покаранний, а все ж таки слухняний хлопчак.

— Не хотілося мені снідати, — сказав у широку спину, що похитувалася перед ним. — Чогось апетиту не було. Оце погуляв по свіжому повітрі, то й поїм...

Говорив мирно, навіть винувато. Невістка за цей час увійшла в коридорець і відразу ж почала поратися біля газової плити.

— Хоч ноги помийте, — буркнула, не повертаючись, — а то повну хату болота нанесете.

Підгаєцький покірно взяв миску, плеснув води і, сівши на низенького ослінчика, почав мити ноги.

— Маю з вами клопоту більше, як з дитиною, — сказала невістка, гримлячи посудом.

— Який це з мене клопіт? — образився Підгаєцький — звів ногу й тер намиленою щіточкою.

— А той, що вдома не сидите.

Пішла в хагу, несучи повну тарілку борщу, а Підгаєцький почав витирати ноги старим рушником.

— Дай-но мені капці! — гукнув у розхилені в кімнату двері.

— Бачите, вже йому й капці подавай, — забуркотіла з

кімнати.— Треба було спершу взяти капці, а тоді й ноги мити...

— Навісна ти,— сказав Підгаєцький, вже сердячись.— Як же я пішов би в хату з брудними ногами?

— Захотіли б, то змогли б,— величаво відказала невістка і кинула йому до ніг капці.

Він засопів, взуваючись, а тоді пішов до кімнати, так і не відкасавши колошви. Невістка тим часом несла в хату другу наповнену тарілку, ступала обережненько, і від того її лице аж завмерло. Підгаєцький різав хліб.

— Тобі хліба врзять?

— Та врїжте, коли не шкода.— Невістка сіла навпроти нього, а він відбатував шматок на чверть буханця.

— А делікатніше не могли б урізати?

— Зате вкусити буде що!

Невістка відсьорбнула борщу.

— А за хлібом ви все-таки підете,— сказала.— Почистите рибу і йдіть. Тут біля нас і молока не було. Може, сир буде, то візьмете чотириста грам. Масло в нас є.

Підгаєцький черпав борщ обережненько і ковтав беззвучно, тоді як невістка сьорбала й зітхала над тарілкою.

— Глянете, чи риба яка буде,— сказала в перерві між ковтками,— бо з вашої наїдок невеликий. Тільки консервів більше не беріть: дорогі вони і без смаку. То як вам борщ?

— Я все їм...

— Еге, так уже й усе. А позавчора перлової каші не захотіли їсти.

— Бо ти її пересолила.

— Це вам так здалося. Онде й Іщенчиха сказала: старим догодити, треба здоровля мати...

Він якось здригнувся на це її слово і, хоч дививсь у миску, побачив шмат вулиці. І пішла по тій вулиці юна жінка з розпущеним на спину волоссям. Відчувалась у її ході ніжна ранкова притома, позирнула вона на Підгаєцького, і той раптом забув, де сидить і що з ним. Зрештою, невістка не дуже й потребувала його відповідей, могла і з собою погостити. Після кожного ковтка викидала з себе якість речення і примовкала, бо треба було і їсти. На новий рух ложкою в її мозку з'являлася нова іскра, яка викрешувала нові слова, а черговий присьорб ставав сигналом, щоб ту думку виказати.

Підгаєцький перестав їсти, сидів за столом блідий та смутний і дивився поверх невістчиної голови. Думав, що останнім часом і справді щось з ним чудне діється. Може, й правду сказала Іщенчиха, адже і в неї вдома є стара людина. Підгаєцький знову згадав про свій альбом, у який

хтозна-коли й заглядав. Знав, що напевне зустріне там два обличчя: оте ніжно-сонне і хлоп'яче, хоч з хлопцем все простіше. Хлопець таки напевне існує...

«Ми жили разом п'ять років,— подумав він.— Чи вони щось значать на всі сімдесят п'ять?»

Чи щось значить, коли людина десь там, у прірві часу, була щаслива і її наповнював сонячний вітер?

Старому закрутило в носі, він звів від тарілки очі й узрів супроти себе зовсім інше обличчя, сите й велике, якесь надто чуже, хоч бачив його безліч разів.

— Чого не доїдасте,— сказало воно.— Собаки в нас нема, щоб недоїдки виливать.

— Вже наївся,— буркнув він, бо й справді не мав апетиту.

— То давайте я доїм,— сказала добродушно невістка і присунула до себе свекрову тарілку.— Такий добрий получився борщ! — Вона знову рівномірно замахала ложкою. Старий почав зводитися з-за столу.

— Чекайте, компоту дам!

Доїла не кваплячись, тоді поклати тарілку на тарілку й поколивалася у коридорець, що був у них за кухню. Прийшла звідти з двома склянками компоту, і Підгасцький випив його навстоячки. Відчинив холодильник і витяг рибу.

— Я б сама почистила,— сказала трохи винувато невістка, — коли ж не можу на кишки дивитися. Та, з магазину, хоч без кишок. Коли купуватимете рибу, купуйте потрошену.

В цей час хтось постукав у двері, і невістка пішла відчиняти. В коридорці почувся солодкий голос: прийшла Іщенчиха. Підгасцький застелив стіл газетою, поклав на газету дощечку і почав чистити рибу. Дослухався до гомону в коридорці, але не була йому та розмова цікава, тож він знову повернувся на берег, де вони зустрілися були з Вітьком, і до тієї їхньої прикінцевої розмови. Коли ж жіночі голоси в коридорці стали надто високі й майже верескливі, він подумав, що все, що наговорив він тоді Вітькові, таки неправда. Ніколи не був він ні в Середній Азії, ні на Кавказі, ні в Сибіру. Ніколи не бачив він полярного саява, ні справжньої пустелі. Не вмирав від спраги і не перекидався з човном на Іртиші. Не загублювався в тайзі й не плавав по океанах. Про те все він знав, бо вичитав із книжок, викинутих волею невістки на горище, і хтозна, чи ті книги не витвір чиєїсь уяви? Хтозна, чи й справді він існує, той широкій світ, а чи це тільки казки? Здається, по-справжньому існує тільки те, що кладеться перед очі, а того зовсім небагато.

Він знову прислухався до голосів у коридорці: Іщенчиха розповідала про якусь покражу.

— Їх, як солдатів, вистроїли в ряд,— оповідала вона якимсь неприродно підвищеним голосом,— і пустили пса. І що б ви думали, пес таки кинувся на одну дівчину. Така ладна й гарненька та дівчина, ну, ніхто б не сказав, що то її рук робота...

Руки в Підгаєцького були в лусці, дощечка й газета також. Кидав почищену рибу в миску, і йому раптом стало жаль тої риби. Риби, яка теж собі жила і вільно гуляла по своєму світі. Не мала потреби в людях, як люди мали потребу в ній.

— Фу, який сморід,— зайшла в хату невістка.— От не терплю я запаху свіжої риби!

— Вже кінчаю,— сказав похватцем Підгаєцький і почав згортати риб'ячі нутроці й луску в газету.

5

Ледь вирвався із хати, бо, перш ніж випустити його в місто, невістка примусила скинути брудну майку й одягти світлу сорочку, а ще вона примусила його поголитися, бо вже кілька днів не торкалася його щік бритва, і навіть подмухала на нього з допотопного складного пульверизатора. Надворі все ще яскраво світило сонце, і зелень від того дрібно мерехтіла, бур'яни ж набралися світла й одурманливо пахли. Весь світ від того був просякнутий духом зела й сонячним порохом, літали важко бджоли і шукали вже нечастого під цю пору цвіту. Навіть мухи носилися не так стрімко, ожирілі й отупілі, сідали на нагріті сонцем дошки галереї і завмирили, розчепіривши крила. Підгаєцький, вийшовши з темного нутра галереї, мало не осліп. Зупинився й дививсь у просвіт між сараями. Бачив там дерева й латку темно-зеленої трави. Трохи далі, біля річки, кучерявилися верболози, поблискуючи лиснучим листям, а там, де простяглися ясно-жовті від свіжих стерень горби, було порожньо, хіба летіло кілька глянсово-чорних граків.

— Ви як нова копійка! — мовила сусідка, незрушно стримлячи у вікні.— Кудись зібралися?

— Невістка по хліб посилає,— сказав Підгаєцький.

— Еге ж, сьодні чомусь мало до нас привезли. Я он свого теж посилала.

Сказала це і замовкла, спокійна й байдужа, і її блакитні очі знову задивилися кудись поверх критих толем са-

раїв. Підгасцький подався через двір, але його зупинив сусідчин голос:

— Може б, ви мені хазяйського мила купили? А то сказала своєму, а він забув.

Він вернувся взяти гроші на мило, а коли виходив із двору, відчув на серці легенький торк. Зазвучала в ньому й проспівала ніжну мелодію тонка струна, і це сталося тому, що побачив він дорогу, яка вилася під горб, і по ній вільно можна було піти, щоб на якийсь час пропасти.

Намацав у кишені гаманця і почав подумки рахувати, ворущачи вустами, скільки все обійдеться. Рахував і ще раз перевіряв, адже не хотів потрапити невістці на зуби, бо ще там, у темному жерлі дощатої галереї, зринула в ньому потаємна думка, і він тримав її в собі, як тримає зерно паросток. Учинить ще один переступ, на який зважився, але сьогодні вже такий день, і все того вимагає. Оживало в ньому й інше, що не проступає назовні,— темне і щемке, те, що тугу народжує, а може, примушує на щось сподіватися!

Наддав ходи й мало не побіг підтюпцем, хоч ступати під гору в таку спеку було нелегко. З лівої руки в нього росли молоді каштани, і він проступав через розкладені на хіднику тіньові кулі. Входив у кулю й відчував вільгу, а коли вискакував з неї, на нього насипалося стільки сонця, що піт дзюрком тік по скронях. Тоді вбігав у нову тіньову кулю і обтирав піт вогкою носовою хустиною, мимохить сповільнюючи ходу.

Отак ішов він, наче плив у дивному морі, аж доки дістався до тіні широкої й прямокутної, що падала від п'ятиповерхового будинку. Знову вийняв хустку й пішов, обмахуючись, і йому дунув у розпалене обличчя ніжний легіт. Можливо, саме цей легіт приніс до нього Вітька, бо той їхав йому назустріч на велосипеді, його мале вертке тіло чудом утримувало рівновагу. Біля старого хлопця затормозив, і шини сухо продерли асфальт.

— Здоров! — радісно сказав йому Підгасцький.— Звідки це ти взявся?

— На велосипеді катаюся,— сказав дзвінко Вітько.— Це не мій, а позичений.

— Послала мене невістка в магазин,— сповістив і Підгасцький.

— А я прийшов додому, а там батько з тою жінкою. Іди, кажуть, погуляй.

— То й гуляй!

— А ви не забули, що завтра ми йдемо по каміння?

— Чого б це забув? Ти візьмеш молотка чи я?

— Та беріть уже ви, бо наш без ручки...

Відштовхнувся ногами, і велосипед покотило далі, а Підгаєцький повернувся й довго стежив за тим, як хлопець вправно керує машиною. Зрештою, отямився і знову подибавав по хіднику, наповнений особливою, сонячною, як і цей день, втіхою.

Спершу він купив усе, що від нього вимагалось, а по тому підійшов до того місця в гастрономі, де за скляними рурами, наповненими соком, стояла суха і зовсім біловолоса продавщиця. До неї вилаштувалася невелика черга, і старий примостився ззаду. Продавщиця відкорковувала лимонад і пиво, наливала сік з байдужим спокоєм, рухалися при цьому самі її руки; очі ж були сірі й холодні, а уста, пофарбовані в темне бордо, підтиснені. Підгаєцький поклав у пластмасове блюдечко рівно стільки, скільки коштувала пляшка пива, взяв склянку тремтливою рукою. Озираючись по гастрому, щоб пересвідчитися, чи не наскочить на когось із сусідів, і, заспокоєний, відійшов у куток. Пив із солодкою втіхою, вряди-годи відриваючи від склянки уста й захоплено прицмокуючи. Допив усе до останньої краплі й струснув склянкою над розтуленим ротом. Тоді відніс склянку, і очі його стали добродушно-задоволені.

На виході з гастрому зіштовхнувся з однією з сусідок, але це вже було байдужки, тож відповів на привітання тимитаким добродушно-задоволеними очима. Глибоко в грудях виникав легкий хміль, зігрівав кров і заповнював мозок, сповиваючи його в легкі, як павутина, тенета. Слухав химерне нуртування в собі, і на уста йому клалася гарна усмішка. Дивився на світ тепло й розчулено, а ноги його винесли у налитий сонцем простір — забув навіть, куди просте і по що.

І все навколо раптом стало йому незнайоме, все нове й змінене, бо майже не належав до цих вулиць та хідників. Всі ці люди, що пропливали повз нього, були з іншої часової площини, може, тому за ті кілька хвилин, які витратив, щоб перейти з одного кінця вулиці в інший, не зустрів жодного ровесника — все молоді, рухливі й бадьорі. Але не дивувався. Зорив на дівчат і не міг намілюватися, такі вони гарні й розкішні. Думав, що ці дівчата істоти особливі, що існують вони позачасово: завжди однакові, ясні й привабливі. Колись хлопцем він тішився, що dorостає до них, dorослих і таємничих. Тільки на короткий час став їхнім ровесником («П'ять років, — пробурмотів він. — Лише п'ять років був я їхнім ровесником»), а тоді знов почав віддалятися, і так тривало до сьогодні. Вони ж були хитрюги, ті дівчата: змінювали одягу, зачіски і взуття, наче хотіли при-

ховати оцю чарівну свою позачасовість, але й дурному вдається розгадати їхню наївну гру.

Хміль уже гуляв по тілі, наповнюючи його ясным вогнем. Підгасцький знав, що цей хміль короткочасний і легкий, через це й блукав безтямно вулицями — мав-бо прийти додому тверезий та буденний. Повз нього проскакували авто й тролейбуси, автобуси обдавали синіми сморідними хвилями, чулися голоси — хтось когось кликав, хтось комусь вказував. Вривались у його свідомість уривки розмов, коли хтось проходив мимо; засюрчав у свищик міліціонер — це таки його він мав на увазі, бо переходив вулицю не там, де належить. Біля водограю Підгасцький зупинився і заслухався, як шумливо вириваються і плескотливо розбиваються водяні струмені; зрештою обмочив його невеличкий дощ, бо війнув вітер і наніс на старого з водограю хвилю крапель.

Він пішов далі, тримаючи на вустах ту ж таки усмішку й світячи добродушно-задоволеними очима. Начебто когось виглядав з-поміж цих людей, когось серед них обов'язково мав зустріти. Але довкола сновигали незнайомці, ніколи їх раніше не зустрічав. Не вражався, бо ще гуляв у ньому ячмінний напій. Кожна мандрівка, думав він, має знайти своє завершення, хтозна, може, доля знову введе його у реальну казку — те, до чого підсвідомо тягся...

Знав, що вона прийде до нього, коли сонячний хміль почне грати, як солодка музика: знав, що солодкої музики сьогодні конче потребує його душа. Он воно, здається, й надходить — він по вінця наповнився смутком і вже в ньому палає, як запалений вогонь, гостре відчуття самоти.

Сірий асфальтований хідник стелився перед ним і, як сподівався, з'явилася на ньому юна жінка з розпущеним на спину волоссям. Була в її ході ніжна притома й розслабленість, дивилася примруженими, вологими очима, і він не міг витримати того позиру. Глянула на старого, що зорив на неї тихим, вицвілим і, може, болющим поглядом, і ледь-ледь усміхнулася з трохи зажорстокою зверхністю, з якою дивляться молоді на старих.

Йому захотілося спити її коротким порухом руки і запитатися дороги, адже пішов із дому і заблукав. Захотілося попросити, щоб вивела його на знайомі вулиці, але рука була кам'яна і не знайшла відваги звестися, в той час як язик отерп. Не хотів і цього разу повертатися за нею: знав, що нічогісінько не побачить, адже все це тільки гра його уяви; це, зрештою, його розтривожена, задавлена туга — та жінка, яка вистукує за спиною каблуками, вже давно не живе, і те, що вона почала приходити до нього так часто, зовсім не добрий знак.

Ні, він не обернеться, бо не витримає чергового розчарування, він хоче лише думати, що це випадкова зустріч, що та жінка тільки принагідно схожа на ту, з якою колись прожив п'ять щасливих років,— хіба мало є схожих поміж себе людей?

Підгаєцький обернувся — хідник був порожнісінький. Тоді викотилася в нього з ока сльоза і разом з нею витік отой короткий і м'який хміль — старий зовсім тверезо роззирнувся навколо; треба було розібратися, куди потрапив і куди занесли його сьогодні ноги. Вулицю він знав добре: колись на ній була контора, де він довго працював. Він зітхнув і відчув себе так, наче і сьогодні повертається після копійки й марудної роботи...

Увечері на них з невісткою зійшов мир. Повечеряли смаженою рибою, що її зловив Підгаєцький, і запили чаєм.

— В неділю я втомлююся більше, ніж у будній день,— сказала невістка.— Поки все вишкрябала, попрала і їсти наварила, то й ніг під собою не чую.

— Лягай спочинь,— мирно відказав Підгаєцький.

— А що вночі робитиму? — невістка підійшла до телевізора і вмикнула його. Звідти долинув одностайний, дужий рев.— Футбол,— сказала розчаровано й повернула вмикача. Телевізор знову став сірий, а невістка поколивалася до столу.— Може, в дурня перекинемося?

— Можна і в дурня,— втомлено згодився Підгаєцький, він сидів за столом і подрімував.— Тільки коли я тебе в дурнях лишаю, починаєш сердитися.

— А ви не махлюйте,— сказала невістка.

— Коли ти виграєш, то не махлюю,— сказав із заплещеними очима Підгаєцький,— а коли програєш, чіпляєшся...

— Отак уже я до вас чіпляюся.— Невістка сиділа за столом і тасувала карти.— Коли не хочете в дурня, давайте в дев'ятку.

— В девятку я теж не хочу,— озвався Підгаєцький, все ще не розплющуючи очей.— Я в тебе виграю гроші, а ти їх назад забираєш...

— А то ж як! — сказала невістка, роздаючи карти.— Гроші у нас спільні.

— Спільні, а я от ні копійчки в кишені не маю.

— А їсте! — строго звищила голос невістка.— Одежу вам купити, постіль обміняти, а за хату заплатити — чи ж ви платите? Живете, як кіт...

Підгаєцький таки розплющився. Над столом горіла лампочка, а за вікнами майже нічого не було видно. Весь був розмлований і випотрошений, наче цілий день важко працював.

- Від Колі лист прийшов,— сказала невістка.
- Що пише?
- За домом скучає. Я йому посилку хочу послати.
- То й пошли.

Вони взяли в руки карти й порозгортали віялами.

- У мене шість-козир,— сказав Підгаєцький.
- Все вам щастить! — буркнула невістка.— Ходіть!

Але він не хотів сьогодні вигравати в невістки, адже коли так траплялося, починала пінитися й сердитися, а він сьогодні хотів миру. Неспокій, що навідував його цілий день, раптом зник, натомість відчув затишок.

Вдалося йому нині вчинити ще одне: невістка пішла під вечір потеревенити з сусідами, а він спокійно видобув свого альбома і без поспіху роздивився фотокартки. На одній уздрів хлопчача у форменій гімназичній одежі, і той хлопчак дивився на старого гудзиками очей. Це був той-таки юний книгокрад, що його застукав на горищі,— від того зовсім дивно зробилося Підгаєцькому на серці, а на очах невідьчого проступила волога. Другу фотокартку він міг не дивитися, адже віддавен знав її напам'ять. Але втримати спокуси не зміг і вразився, як завжди: зирнула на нього незмірно гарна жінка, юна й ніжна, з тонкими, нервовими рисами, з сонною притомною в очах — чи ж справді мав колись він оце щастя?..

— Ось бачите, побили вісімку сімкою,— пролунав раптом невістчин голос.— А кажете, що не махлюєте!

Вона грала завзято. Щось вираховувала, ворущачи губами, замислювалася, біла картою по столі, тоді як він був тихий, зів'ялий і покірливий.

— Щось ви, як сонний,— не втрималася вона.

— Бо я сонний,— сказав безвиразно.

— Та ще тільки кури на сідала пішли.— Невістка лунко плеснула картою.— Ага, нічим побити? Ось зараз ви й наберетесь.

Він брав карти з колоди одну за одною. Нарешті натрапив на козир і викинув.

Невістка засміялася. Швидко побила кинуті їй сімки, а дві шістки повісила старому на погони.

— Ну от, ти й виграла,— беззлобно озвався Підгаєцький і раптом додав ні з того ні з сього: — Я завтра хочу сходити до приятеля.

— Якого ще приятеля?

— Та зустрів одного в місті. Літ з тридцять з ним не бачився.

— Так треба з ним бачитися? Сиділи б уже сиднем, а то все вас кудись носить.

— Ти ж все одно на першу зміну.

— Ох, ці зміни,— зітхнула невістка.— Як дотягти цей рік до пенсії?

— Не зогледишся, й пролетить,— сумирно відказав Підгаєцький.— В мене отак, не зогледівшись, і вік проминув.

Він засумував раптом, опустивши голову, а невістка здивовано викруглила на нього очі.

І тільки опинився він у ліжку, як почув рип велосипедних педалей і побачив, як віддаляється від нього мала, юрлива постать. Їде та постать на міст, можливо, кленовий, який він уже давно перейшов і ніколи на нього не вернеться. Здалося йому, що все-все, оповіджене Вітькові, таки достеменно правда, навіть більше, тільки незначна дециця з того, що йому довелося побачити. Він міг би розказати своєму вдячному слухачу і про Орхонську долину, яку й зараз бачив десь у глибині своєї свідомості, дику й мертву місцевість у Монголії. Саме там можна відчутти, наскільки порожня може бути земля, хоч удалині під самісінькими бескидами Хангаю ледь-ледь маячили золочені верхівки храмів Ердені-Цзу. Стояв і дивився, і все було рівне й сіре, і не бачив навколо жодної дороги, ні стежки, тільки одноманітний, застиглий простір, і відчуття тлінності всього сутнього пізнав. «Звідки я знаю про ту долину?» — думав він, але це його знання було безвідносне, воно висіло в уяві, як малий сірий острівець. Таких острівців було там не один і не два, але тільки до одного нестримно потягло його думку. Наближався туди повільно. Здалося Підгаєцькому, що летить він, махаючи білими крильми. Летить уже не день і не два і має прилетіти не кудись, а в ту ж таки кімнату, в якій лежав і зараз, з міцно заплющеними очима. Однак ця кімната мала бути зовсім не така, як зараз, щось у ній мало змінитися. Сірий острівець наближався уже швидко, і старий раптом застогнав, бо вже не було секретом, що збирався там узріти. Проявилися перед його зором зелені стіни, по яких вився хміль і дикий виноград, на стінах висіли оленячі роги, і були вони так густо заплетені виткими рослинами, що здавалося, це зелені олені висунули з усіх боків цікаві морди. В цій кімнаті, куди потрапив, не було нічого, окрім ліжка з сліпучо-білою постільлю: там спала та ж таки дівчина, яку зустрів сьогодні на вулицях двічі. Власне, це була й не дівчина, а юна жінка, настільки юна, що обличчя її було наче молоком облите. Він спинився раптом, зависнувши на своїх білих крилах, дивився й надивитися не міг на ту сонну красуню, котру мав розбудити своїм поцілунком. «Діду, діду,— сказав десь побіч невістчин голос,— чи для вас такі гріховні думки?» — «Це не гріховні

думки, — мовив собі він, безсилий відірвати погляд від того теплого обличчя на тлі холодної постелі, — це моє загублене щастя!» Він спустився на підлогу і пішов, ступаючи навшпіннячки по траві, якою вщерть заросла підлога в цій зеленій кімнаті. Побачив, що бильця ліжка металеві, але густо побиті іржею, а ще він помітив майже загублену в заростях хмелю колиску на котках — спав у тій колисці темнотубий хлопчик. Той хлопчик раптом розплющив очі і, уздрівши його, скривив обличчя, беззвучно захинькавши. Тоді Підгасцький почав гойдати колиску, відчуваючи незвичне роздвоєння: з одного боку, знав, що колиску гойдає, а з другого, що в тій колисці знову-таки він сам. «Це я хочу переселити свою свідомість у ту дитину, — подумав він, — і це, здається, вже відбувається». Він озирнувся і запримітив у кімнаті ще й третю річ: був то старий, заржавілий велосипед. «Тихіше, синку, — прошепотів він малому, що все ще кривився до плачу, — я оповім тобі про одне з найбільших див, які мені випало побачити. Це було в тій самій Орхонській долині; я знайшов там місто, яке пішло в землю і заросло гірким полином. То було одне з пайлюдніших міст на землі, — шепотів він, — де жили зовсім такі люди, як і ми з тобою. Лише сто шістдесят років існувало воно, а натовість прийшла пуста. То було ефемерне місто й ефемерна столиця, та й назва її була чудна — Каракорума». Він задихався від цієї тиради, зірвав один із листків, якими заросла кімната, і вдихнув гострий аромат. Хлопчик у колисці перестав кривитися до плачу, а пильно на нього зорив, наче чекав, що старий продовжить свою мову. «Коли я про таке думаю, — сказав Підгасцький, — то мені страшно стає й більно, і щось у мені зіщулюється — про себе я тоді думаю. Людина не може бути, як трава, думається, але вона все-таки як трава!» Він знову замовк і раптом озирнувся, бо здалося йому, що та жінка в мертво-білому ліжку не спить. Вона й справді не спала, а дивилася на нього й м'яко всміхалася. «Що, прокинулася дитина?» — спитала. «Ти спи, — відповів він лагідно. — Я його заколишу!» І знову почав колисати, і знову мав враження, наче розполовинюється: половина його сиділа біля колиски, а друга була в тій дитині, що незмигну на нього дивилася. «Досі я жив дуже просто, — сказав старий до тих розплющених до нього очей, — а тепер щось зі мною починає коїтися. Що воно таке, не скажеш?» Але дитина не могла нічого сказати, тоді він встав і пройшовся по трав'яній підлозі, розминаючи закладлі ноги. «Я так утомився, — сказав він, сідаючи на ліжкові і скидаючи з ніг взуття, — аж голова мені крутиться». — «Надовго ти повернувся?» — спитала жінка. «От і не

знаю,— відповів він.— Та й хто це може знати?» Він ліг у ліжку й заплющив очі, і знову відчув, що його хитає, і відчув наглу потребу розплющити очі, бо коли він так не вчинить, то не зможе зробити цього ніколи. Скрикнув і підхопився, сівши на ліжку. Тоді почув, що десь недалеко похрюпує невістка, що в кімнаті нестерпно душно, а ще побачив, що половина їхньої кімнати залита тремтливим і хитким місячним промінням.

6

Вранці його розбудила невістка.

— Йду на роботу,— заклопотано сказала вона.— А ви не забудьте поїсти. Суп на плиті вихолоне, поставите в холодильник, каша вже в холодильнику й тушене м'ясо. І нікуди з хати не ходіть, щоб не було, як того разу, коли вам стало погано на тому березі.

Говорила це поспішно й вуркітливо, хоч він сприйняв тільки половину сказаних слів.

— І не ходіть босі,— так само заклопотано сказала вона.— А то ще запалення легенів схопите, у ваших літах це небезпечна штука. Майка на вас чиста?

— Вчора ж переодягав,— буркнув Підгасцький.

— Ви такий, що й за день можете замастити. А мені потім люди очі витикатимуть: ходите такий нечупарний!

В Підгасцького ще крутилася від сну голова. Позіхнув не затуляючись і знову приплющився.

— Чого це ви так стогнали уві сні? — спитала невістка вже від порога.

— Щось, напевне, снилося,— неохоче сказав старий.— Не пам'ятаю...

— А я от свої сни можу до дрібки розказать. Але нема вже в мене часу. Ні до яких приятелів своїх не ходіть, а коли підете на берег, на траву не сідайте.

Вона вийшла, струснувши дверима, а він розплющив одне око й наслухав, чи не повернеться. Але її кроки вже гупотіли на дощатій веранді; ага, зупинилася і гомонить із сусідкою. Він ще не має рухатися, ще трохи зачекає; ага, вона вже спускається сходами. Ще й зараз не хотів рухатися, боявся, що невістка таки повернеться. Але навколо вже стояла тиша, і він подумав, що це зовсім дивовижна річ — співжиття з цією жінкою. Живуть вони, як родичі, а печеться вона за ним, як за чоловіком, стежить за кожним кроком, як мати за дитиною, і так само, як мати, немилосердно його вичитує. Робить лад у його домі і варить їсти,

і тягнеться так уже цілий рік, бо її син, а його внук — у солдатах, аж геть від них далеко. Це він описував у листах про кольорове полярне сяйво, про довгі заполярні дні й ночі і про інші такі дива. Підгаєцький навіть тихцем заздри́в йому, бо все його життя проминуло таки в Житомирі на маленькій службі рахівника. «Не це важливо, що я так і не побачив широкого світу,— подумав він, кидаючи у лице пригорщі води з умивальника,— головне, що я хотів його побачити». Задоволено замуликав: був у хаті сам. Тихе щастя відчував, як завжди, коли лишався наодинці, а сьогодні ще хотів здійснити один з ефемерних своїх планів. Сьогодні він утече з дому на цілий день. Невістка ще не довідалася про його дивну дружбу з тим хлопцем, бо коли довідається, її настане кінець. Була немилосердно непоступлива і воліла, щоб він сидів цілий день у хаті. Щоб ні з ким не товаришував і ні з ким не знався. Підгаєцький засвистів, йому стало весело. Подумав про сніданок, але йому зробилося гидко від самої думки про їжу. Тож розшукав молоток, уже поржавілий і з розхитаною ручкою, і обережно загорнув у газету. Тоді натяг шкарпетки і взув сандалети. Мав на собі сірий полотняний костюм і відчувавсь у ньому вільно.

Внизу, як завжди, незворушно стриміла у вікні сусідка, вона глянула на Підгаєцького, і її погляд прикипів до газетного пакунка під його пахвою.

— Наказувала мені невістка, щоб я за вами наглядала,— мирно сказала сусідка.— Це вже кудись зібралися?

— На берег,— байдуже відказав Підгаєцький.

— А то якусь пляшку з собою несете? — прискіпливо випитувала сусідка.

— Таж пляшку,— покірливо сказав старий.— На березі завжди пити хочеться.

— Чи не з самогоночкою? — хихикнула сусідка, і її обличчя стало кругле.

Але на те він зважився не відповідати. Тільки глянув докірливо, і сусідка на той його погляд погасила усмішечку.

— Я раз тоже на пляж була вийшла,— сказала вона примирливо.— Скільки там людей! І повірте, води скрізь повно, а мало зі спраги не вмерла...

Знову закам'яніла і збайдужіла і вже не дивилася на Підгаєцького, а кудись поверх толевих дахів; де й справді текла річка, але біля якої навряд чи вона й була. Той берег — аж надто далеко для неї земля, а раз так, то чи й треба нею цікавитися?

Старий уже був за хврткою, і на нього щедро полилося сонце; бур'яни навдокіл пахтіли так само натхненно, як співали їхні пожильці — цвіркуни; він невідь-чому згадав

Тибет і незвичайних його мешканців з їхніми копальнями, в яких працювали, як писав один із стародавніх істориків, мурашки завбільшки з наших собак. Ці мурашки роз'їдали землю й камінь і видобували залізо й золото, і за це їх годували овечим молоком. Він подумав, що про це, може, й не варто розповідати Вітькові, бо той йому все одно не повірить, зате розповість він йому про ту ж таки Орхонську долину.

Він уже бачив мерехтливу річкову гладінь і зелений шматок берега, на якому самотньо сидів хлопчак. Вряди-годи повертав голову й дивився туди, звідки мав прийти Підгаєцький, а побачивши його, навіть не здивувався, навіть відвернувся і вже надчікував його так, удаючи із себе байдужого. Тоді почав удавати із себе байдужого й Підгаєцький і йшов до нього, нітрохи не кваплячись,— йому стало погідно й гарно на душі.

— Ну що,— сказав, зупиняючись біля хлопця,— не передумав іти?

— Чого б це я мав передумати? — відказав Вітько.— Я вчора, правда, здорово бебехнувся на тому велосипеді, але то пусте.

Вони подивилися на рибалку, який стояв по коліна у воді.

— Ловиться риба? — спитав Підгаєцький.

— Та не дуже. Я вже тут з півгодини сиджу, а він тільки дві плотвички спіймав.

— Не вміє ловити,— сказав іронічно Підгаєцький.

— Звісно, не вміє,— зверхньо засміявся Вітько.— Йому б у нас з вами повчитися...

Трохи нижче, де сходилися в одно дві річки, стояла прибирачка берега Кларка, і її численне сімейство витягало з води автомобільні шини, занесені сюди течією. Викочували ті шини на пісок, Кларка командувала високим, надтріснутим голосом.

— Чого це вони ті шини вибирають? — спитав Підгаєцький.

— Порядок наводять,— відповів Вітько і встав.

Вони пішли вздовж берега туди, де був місток на той бік. Кларчині хлопці складали шини одна на одну, і вже громадилася там їх купа.

— То як твій батько, чи скоро оженився? — спитав Підгаєцький.

— Хто його зна!

— Подобається тобі його нова жінка?

— Не знаю,— смикнув плечима Вітько.— Вона на мене й не дивиться.

Вони йшли через місток, і дошки під їхніми ногами гримотіли. Посередині стояли з вудками рибалки, а один спустив з нерил хватку.

— Щось ловиться? — спитав у нього Підгаєцький.

— Та трохи ловиться, — неохоче відказав рибалка.

Вони ступили на той бік, тут не було вже будинків, а росли на горбах берестяні та ліщинові кущі. Скелі витиналися далі, і вони неквапно попростували по білій стежці.

— Приснилася мені сьогодні Орхонська долина, — сказав Підгаєцький.

— Що це за долина?

— Така пустеля в Монголії, де колись стояла столиця тої землі. Історики пишуть, що там був фонтан, відлитий з чистого золота й срібла, і мав він форму дерева. Біля підніжжя сиділи чотири срібні леви, з пац яких лився кумис. Знаєш, що таке кумис?

— Чого б то я не знав? — сказав Вітько. — Це й мала дитина знає.

— У стовбурі того фонтана-дерева ховалися чотири труби, горішні частини яких виходили назовні золотими драконами. Їхні хвости обвивали гілки, а роззявлені паці драконів вивергали з себе у чотири срібні чаші вино, кумис, медовий напій і рисове пиво.

— Це вам приснилося чи так справді було? — спитав Вітько.

— В тому-то й річ, що справді було. Але це зовсім в інші часи відбувалося. Я ж бачив тільки порослий травною степ. Невисокі горби, каміння, рівчаки й вибоїни... Оце і все, що лишилося з колись славного міста.

— І мені щось таке колись снилося, — сказав Вітько.

— Стривай, докажу. А на верхівці того фонтана-дерева стояв крилатий янгол з трубою. Коли чаші наповнювалися, чашник кричав, що хан пити хоче, а схований під фонтаном чоловік починав дути в трубу, сполучену з трубою янгола. Той підносив до рота сурму й голосно сурмив.

— Це там якийсь механізм був зроблений, — сказав Вітько.

Довкола них легенько лопотіло лпстя. Вони раптом спинилися і задивилися на сиву від туманцю річку, що проклатася між двома рядами кам'янистих виступів. Човни в тому димі наче позапалювалися, і постаті рибалок у них здавалися кудлатими й чудернацькими. Часом перегукувалися поміж себе, і голоси їхні ляско розбивалися об скелі. Так само відлунювався між скель і крик качок, на який озивався хрипкий качуриний. Птахи впливали у серпанок білими чов-

никами і монотонно похитувалися. Старий надів солом'яного капелюха, і в тіні крис його очі потьмяніли.

— Мені колись теж щось таке снилося,— повторив Вітько.— Так начебто бреду я в пустелі, а коли й не думав, що звідти виберуся, натрапив на місто. І те місто теж було не з нашого часу, а з колишнього...

Його голосок монотонно розповідав про те чудне місто, про базар, на який він потрапив, квартал сарацинів і про розкішний палац у центрі того міста. Був він оточений товстезалізним муром, а сама будівля вивисалася настільки, що все місто з неї було видно. А ще був той палац прикрашений двома рядами колон, і посеред двору стояла фігура кам'яного пса.

— Стривай, чи не про одне й те ж ми з тобою говоримо?

— А може, й про одне,— засміявся хлопчак.— Про це я прочитав в одній книжці, яку у вас позичав...

Старий відчув, як густа барва заливає йому щоки. Відвернувся, наче розглядав річку і накопичене на ній камінюччя. Зрештою, став строгий, навіть трохи сердитий. Зирнув на Вітька з робленою суворістю, і той аж рота легенько розтулив.

— Ми зробимо з тобою експедицію вздовж правого берега Тетерева,— сказав поважно.

Над долиною лежала ясно-синя півкуля неба — начебто спиралася на горби своїми краями. Зі скель звисали донизу сиві пасма лишайника, а кроки відбивалися в протилежних кручах з якимсь своєрідним прихлипом. Навіть камінці, які викочувалися з-під ніг, видавали вдвічі гучніший шерех. Коли ж котрий із них скочувався у воду, здавалося, що булькав він у густу смолу. Стояла навколо тиша, бо не було тут і рибалок, а тільки ці непорушні, накопичені одна на одну брили і мертвий, незвичайний їхній спокій.

— Осьде вам Орхонська долина! — сказав пошепки хлопчак, і той його шепіт проповз по долині з легким присвистом.

— Еге ж, тут краса! — так само тихо сказав Підгаєцький і почав вигортати з газети молотка. Шурхіт паперу теж почувся вдвічі підсилений.

— Відбиваючи зразок, не дивись на камінь,— навчав Підгаєцький і схилився до темної брили. Легенько вдарив, звук притьма перекотився по долині і з ляском відбився об сусідню скелю.

— Це простий граніт, але яка чудова структура.— Старий стояв, тримаючи в пучці відколотий камінь.— От, здається, простий камінь, а глянь, як він грає.

Вітько аж навшпиньки став, щоб зирнути, як грає камінь, але його в цю мить цікавило не те: хотілося полазити

по бриллі. Старий наче відчув той його настрій, бо подивився на розкидане камінняччя: високе і менше, кругле і довгасте, довкола вивишалися прямовисні площини сірих стін, і в усьому тому відчувалася якась особлива зачасність. Нараз йому затерпло серце, бо несподівано для себе він почав впізнавати цю долину, як щось знайоме йому глибше й сокровенніше. Здається, все те відбувалося в тому-таки сні, коли вийшов він із зарослої хмелем і диким виноградом кімнати від жінки, котра спала на мертво-білому ліжку, і від дитини, котра приїхала туди на велосипеді, а вже потім вдавала із себе немовля. Весь його сон вміщувався тут, між цього каміння, адже й був він про каміння й тишу, яку стереже луна, котра подвоює звуки. Від того, можливо, він і стогнав, бо й сам перетворювався у тому сні в таку собі каменюку. Це почало відбуватися з ним, як тільки переступив поріг тої чудної зеленої кімнати, виходячи. Відчував спиною аж два погляди, і його так манило озирнутися. Але знав, що коли учинить так, уже ніколи більше не зможе їх навідати, через це волів перетворитися в камінь, а не зрадити цій умові. Отоді йому й здалося, що все оце брилля — сотні інших, перегорілих у світі, а чи, може, екстатичний нагад про них. Вийшовши отоді, вві сні, з кімнати, він відчув те саме, що й зараз: вимитив раптом форми химерних доісторичних потвор — всі оті брахіозаври, диплодки, бронтозаври, трицератопси. Він бачив закам'янілі розгорнуті крила птеродактилів і рамфоринхів, спини й чудні голови арсенотеріїв та індрикотеріїв — увесь той чудний світ із різних ер та періодів, — все зійшлося тут і закам'яніло, і тільки ця сторожка тиша свідчила, що вони колись таки по-справжньому існували.

Стояв, тримаючи в пучці іскристий гранітний уламок, і, здається, щось оповідав своєму малому супутнику, хоч відчував і думав про інше, а може, й згадував? Щось достеменно його тут вражало, щось із того світу, в якому не живуть думки й почуття, а їхні тіні чи й півтіні. Через це, можливо, й починають з'являтися тиха туга й жаль, хоч йому й жаліти, здається, не дуже є за чим. Тоді, коли він вийшов із зеленої кімнати, ще у сні, він гостро й оголено відчув холоднечу й безплідність всього цього каміння, та й самої долини, це й стало формою його жалю за тим, що лишалася за спиною. Тоді й подумав: обернеться він чи ні, наслідок буде один, через це вже не мав сили не відповідати на ті благальні погляди, котрі аж спину йому проїдали. Він обернувся, але побачив тільки те, що й зараз: кам'янисту долину і холодне, німе, сіре нагромадження брилля.

Спробував струснути із себе це дивне відчуження й вирішив і сам послухати, що оповідає Вітькові.

— З калієвих польових шпатів,— лунав його голос,— найпоширеніші ортоклаз і мікроклін. Обидва мінерали однакові за хімічним складом і за зовнішніми ознаками теж майже не відрізняються, вони можуть бути білими, світло-рожевими, бурувато-жовтими, яскраво-червоними і голубувато-сірими. В ортоклазі на площинах спайності є малопомітний перламутровий блиск...

Він раптом обірвав мову: про що це він торочить? Зирнув трохи з острахом вниз і побачив наставлені проти себе уважні й блискучі очі.

— Цікаво це тобі? — спитав м'яко.

— Ви стільки знаєте! — майже захоплено сказав Вітько.

— Е, що я знаю! Хочеш, розповім тобі одну історію. Колись один чоловік ходив отак, як ми, і збив ногу об камінь. Так йому заболіло, що він схопив каменюку і як гапне об скелю! І що б ти думав: усередині в тому камені була порожнеча, а в ній чистісінькі кристали голубого аметисту.

— І думаєте, в нас водяться такі камені? — спитав недовірливо Вітько.

Йому захотілося сказати, що й це було частиною його дивного сьогоднішнього сну. Це він знайшов у тому сні отой камінь і розбив його. Подумав, що й люди у світі теж як той камінь: багато звичайних, а один на тисячу з отаким скарбом усередині. Але він не міг усього цього розказати очам, що дивилися на нього: боявся здатися смішним. Тому вирішив за ліпше вдати із себе резонера.

— А чому б ні? — сказав він.— Ми тільки думаємо, що все пізнали у світі. Насправді ми майже нічого про нього не знаємо. Ні про землю, ні про камінь, ні про воду...

— Отаке скажете,— засміявся Вітько.— Камінь — це камінь, а вода — це вода!

— Але все це ховає в собі безліч таємниць. Поглянь навколо,— він повів рукою,— тут є тисячі, мільйони таємниць.

Щось величне й патетичне прорвалось у голосі старого, і Вітько зирнув на нього з розтуленим ротом. Але відразу знову засміявся й похитав головою:

— Ви мене дурите. Камінь — це камінь!

Скелі тримали на своїх лобах сторожку тишу; гомін їхніх голосів стривожив її, і вона, як пташка, зривалася з того каміння й розбивалася собі груди об протилежні скелі. У воді, граючи, скидалася риба. Глухо плескала, а потім довго розходилися хитливі кола.

— Я тобі розкажу, що таке магматичні породи,— знову

заговорив Підгасцький, але цього разу його голос був тихіший і начебто прілий.— Вони утворилися при охолодженні магми на різних глибинах у земній корі і на її поверхні...

Він говорив це й дивився собі під ноги, в той час як Вітько знову відчув нестримний потяг до того закам'янілого брилля. Щось дивне побачив старий у себе під ногами, просвітілася й спрозоріла йому у визорі земля, і щось дивне побачив перед собою і Вітько, але там, угорі, де лежала на верхівках гори півкуля неба. Схопився рукою за скеляний виступ, а ногу поставив на виступ у камені.

— Тверднучи, магма перетворюється здебільшого в щільну гірську породу. Попіл, викинутий під час виверження вулканів, утворює пухкий осад, що пізніше, тверднучи, перетворюється в туф...

Він говорив це й не чув власних слів. Бо сон ще й досі жив у ньому, і, здавалося, зруш він із місця, як нога його ввійде по кісточку в цю напрочуд спрозорілу землю.

Вітько ж уже дерся по камінні, зовсім забувши про старого. Бачив перед собою голубе роздолля, і десь глибоко в тому роздоллі росли яснокорі і ясно-зелені дерева. Хилитали гіляччям серед неба й манили його. І ще летіли там білі птахи, великі й блискучі, і на голові в кожного ясніла золота смужка.

— Залежно від глибини й умов формування, магматичні породи поділяються на глибинні, або інгузивні, та вивержені, або ефузивні. Глибинні — повнокристалічні, вони утворюють кристалічний фундамент материків.

Цього разу його власний голос дійшов до нього. Там, у глибині земної товщі, він таки побачив те, про що оповідав. Міг зараз навіть зійти туди, отак ступить крок, і його нога опиниться по коліно в землі. Навіть трохи злякався своєї майже казкової здатності. Так само здивувався і Вітько, бо йому як ніколи легко було дертися по скелі все вище й вище. Все ближче до тих дерев у небі й м'якого шелесту їхнього листа.

— Ця долина вся гранітна, — сказав Підгасцький. — І знаєш, що цікаво: граніт належить до так званих кислих порід. Тобі дивно? Саме так, до кислих порід...

Він раптом отямився. Пошукав поглядом ті очі, що все ще мали дивитися на нього зі здивуванням та захопленням, але не знайшов їх. Підгасцький роззирнувся, малого таки й справді біля нього не було. Тоді він звів голову, і його обличчя аж перекривилося. Очі побільшали, а ніздрі заворушилися від надмірного припливу повітря.

— Ти що? — скрикнув він фальцетом, задираючи голову до юного верхолаза. — Що це ти робиш?

— А що? — звисилося десь аж посередині скелі Вітькове обличчя.

— Зараз же злізь! — прошепотів старий. Кров відлила йому від обличчя, і він відчув, що аж задихається.

— Може, ви подасте мені молотка? — спокійно спитав Вітько. — Знаєте, який тут камінь. Такого внизу нема.

— Я тобі кажу: злазь! — Підгаєцький схопився за прискалок і незграбно почав дертися по камінні. Але нога його спорснула з прискалка, і він мало не впав. — Чуєш, що я тобі кажу?

Вітько неохоче почав злазити. Повільно спускав ногу, впирався об виступ і аж посопував від напруження.

Підгаєцький безсило сів на валун, розстебнув комірця й витер лоба. Вітько зіскочив з останньої приступки і став, усміхаючись на весь рот.

— Ти мене до смерті перелякав, — сказав Підгаєцький. — Хочеш убитися, чи як? — Він глянув на хлопчика розпачливо, аж безтямно.

— Знаєте, скільки я вже тут лазив? — спитав зверхньо Вітько.

— Нічого не хочу знати. Але коли ти пішов зі мною, я відповідаю за тебе. Можемо набрати скільки завгодно зразків і внизу.

— Внизу нецікаво...

Ранок уже зовсім розчинив дим над водою, і чисті хвилики з виляском плескалися майже біля самих ніг Підгаєцького. Він глибоко вдихнув повітря і знову втер лоба.

— Ти мені цих коників не викидай, — заговорив старий уже сердито. — Коли не будеш слухатися, повернемо зараз додому.

— А я й слухаюся, — буркнув Вітько.

— Я думав сьогодні походити отак цілий день. Ми б дійшли до лісу, а тоді сіли б в автобус і повернулися. А ти все мені зіпсував... — У Підгаєцького й досі тремтіли руки, а очі неспокійно ходили в зморщених кашпучках повік.

Вітько стояв перед ним, опустивши голову. Длубав пальцем босої ноги камінець на стежці й сопів.

— Сідай посидь! — сказав Підгаєцький.

Пісоқ біля берега був залізаний і синій. Вузенька стежка, на якій стояв хлопчик, грілась у променях сонця, а воно зупинилося над головатою скелею, наче велике, гаряче око. Вітько сів на каменя, і вони задивились у воду. Струмували прозорі течійки, змахували віяла водоростей, виблискувала сріблом дрібна риба. Камінна тиша знову прийшла до них, і їм обом здалося, що чують, як росте трава. Очі Підгаєцького наче закам'яніли, руки важко лежали на

колінах, вітер насипав на ноги сухі кварцові зерна, а річка блимала сотнями металевих злитків. Вітер гнав уздовж берега білі, схожі на луску, шматочки слюди.

— Дивіться, — сказав Вітько, показуючи на воду, — летить біла слюда.

Старий здригнувся, розгублено озирнувся й підвівся.

— Ходім, хлопче, вже пора, — тихо сказав він.

Вони пішли вздовж берега, спершу старий, а за ним Вітько, потім стежка роздвоїлася, і вони розійшлися кожен на свою. Повільно й розважно ступали, обоє однаково зосереджені й статечні. Здавалося, вглиблювалися все далі й далі в цю долину і в світ каменю. Все меншали й меншали, відходячи, аж доки не стали такі малі, що вже й не різнилися один від одного. Дві зовсім малі людські постаті химерно пострибували між кам'яного брилля. Гнав цих істот вітер, а вони летіли й летіли, як і слюда над берегом, і так тривало доти, доки не розчинились у морі сірих, коліс живих спин та голів.

7

Повернулися до міста так, як казав Підгаєцький: автобусом. Зійшли на центральній площі, обоє виморені, але й задоволені.

— Ну от і приїхали, — старий струснув пилюку з рукава. — Ти мотай додому, а я ще до приятеля зайду.

Хлопець подивився на нього щільно й сумовито, наче не хотів іти додому, але старий зробив заклопотане обличчя і повернувся до хлопця спиною.

Звернув із людної вулиці в завулок і пішов, начебто й справді мав там приятеля. Ступав повільно. Бозна-чому не хотів спускатися до себе в долину — не добув цього дня до кінця. Тому звернув із завулка на іншу вуличку й тюпав, доки закінчилася й ця. Тоді потрапив у якусь незнайому. Не підводив очей, щоб не читати назви — будинки тут усі були нові. Вийшов звідси на широку трасу і раптом зупинився: тут було повно автомобілів, тролейбусів і людей. Зрозумів, що таки свідомо відтягує повернення додому, бо в усьому, що чинив сьогодні, відчувалася просмикнута наскрізь крижана нитка. В нього дрібно затрусилася руки, і він стиснув пальці, щоб почуватися певніше.

Спинився біля гастроному, де ще вчора випив пива, і йому закортіло все повторити. По горлі ковзнув борлак, і він полапав потайну кишеньку, в якій був карбованець: зло-

вив був риби й продав там-таки, біля річки, якійсь балаку-чій пляжниці, а карбованця на всяк випадок приховав.

«Ти чиниш таке два дні підряд»,— почув він у глибині свідомості тихий, ніжний голос.

«Це для того, щоб знову зустрітися з тобою»,— подумки відказав він.

«Я й так зачасто до тебе приходжу»,— сказав той-таки голос.

«Сьогодні зі мною щось коїться»,— відповів він.— Чи ж дозволиш?»

«Я тобі не можу нічого ні заборонити, ні дозволити,— сумно відказав голос.— Але коли ти це зробиш...»

Він не дочув кінця речення, бо біля нього з гуркотом проїжджав трактор. Аж роздратувався на той трактор — хотів почути відповідь. Роздратування додало йому відваги, і він попростував у розчинені двері гастроному, де за скляними рурами, як і вчора, стояла продавщиця з вибіленим волоссям. Біля рур не було ні душі, і продавщиця запитально позирнула на нього. Підгасцький засунув руку в потайну кишеню й виловив двома пальцями карбованця. Попросив пляшку пива. Продавщиця недбало кинула на пластмасову тарілочку здачу, і її наманікюрені нігті криво блиснули. Подала пляшку й склянку.

«Ну от зараз все повториться»,— подумав Підгасцький і рушив до виходу. І сьогодні він лице в лице зіштовхнувся з тою самою сусідкою, так само привітався, і у вічі йому блиснуло сонце. Приємно примружився і став чекати, щоб з'явився у тілі м'який і солодкий хміль.

Пішов по тих-таки вулицях, але хоч хміль і з'явився, не ogrівав його сьогодні, як учора, а тільки утяжував. Почав невдоволитися сам на себе, а щоб заспокоїтися, придивлявся до облич, що напливали на нього.

Як і того разу, всі були незнайомі, і він поступово заспокоївся. Йому трохи просвітліло на серці, хоч не пропала й ота крижана нитка.

«З'явився й сьогодні!» — покликав він, думаючи про ту ж таки жінку, яку весь час малює собі в уяві.

Відчував її присутність, навіть запах її міг удихнути — завжди вона напахчувалася одними й тими ж парфумами. Ішов напружений і насторожений, і, може, через це, хміль в нього вивітрився надто швидко. Натомість напливало щось важке й сіре — якась брудна бовтанка наповнила йому серце. Це ще більше занепокоїло; зрештою, пройшов уже немало дороги, минувши й те місце, де з'явилася вона йому вчора.

«Хіба я вчинив сьогодні щось погане?» — подумав він.

Впустив руку в кишеню і, граючись копійками, вирішив випити ще кухоль. Вже спинився біля пивного бару, коли ж вийшов звідти червонопикий чоловік з запухлими, у мішках очима. Ті очі були густо наповнені кривавими артеріями, і зирнув він на Підгаєцького зухвало й зверхньо. Це протверезило старого до решти, він відступив на крок від дверей і раптом подався геть дрібною поспішливою ходою, відчуваючи, що сьогодні він таки непомірно втомився і що йому аж пахву тре замотаний у зіжмакану газету молоток.

Звернув на бульвар і вибрав порожню лавку. Над ним тихо зашелестіло листя, на жовтій бульварній алеї легко пострибували сонячні плями, мінілись і грали, наче на воді. Довго дивився на ті плями і поступово стуляв очі, аж доки не залишилася вузька щілина, в яку видно стало тільки зелений розлив. Цей розлив також мінився і грав, ставав світліший чи темніший, і Підгаєцький подумав, що йому хочеться повернутись у ту зелену кімнату, в якій побував минулої ночі. Прагнув зустрітись хоч так із тією, котра не виходила йому з думок, бо такі хотів порозмовляти з нею, а може, й дещо запитатися. І справді задрімав, відтак зелена барва в очах погасла, і, замість потрапити у сподівану зелену кімнату, знову ступив він у засипану камінням долину. І зараз кожен камінь з'являв якось звіра, але це не були вже доісторичні істоти, а бачив він скам'янілих черепах, лисиць, їжаків та псів. Побачив там завмерлих слонів і носорогів. Бегемоти висунули з води широкі, з роздутими ніздрями голови, а біля них навічно завмерли закам'янілі риби. Олені вистромляли з сірого каменю роги, але на рогах у них не було хмелю. Дув із пронизливим свистом вітер і ніс золотистий пісок, який поступово засипав долину і чоловіка, який самотньо в тій долині сидів. Його ноги були вже в тому піску по литки, і поблискували в ньому золоті зерпа; чоловік набирив того піску в долоню й пересипав у другу. Здута вітром потеруха відсіювалася, творячи в повітрі прозорий трикутник, а на вільну долоню падали тільки важкі зерна золота і кварцу. Білі й жовті крупини яскрили на тій освітленій сонцем долоні, а по кам'янистій стежці, тягнучи велосипеда, простував знайомий йому хлопчак. Він начебто зійшов із сімейного фотоальбома Підгаєцького, бо був у гімназичній формі і мав чорні, наче гудзики, очі.

— Де мама, не знаєш? — спитав його чоловік із засипаними по литки ногами і з біло-жовтим зерном у простягненій долоні.

— Мама нас покинула, — сказав хлопець і, знявши гімназійного кашкета, почав утирати з лоба рукавом піт.

Старий Підгаєцький сидів, зіпершись на спинку лави, го-

лова його закинулася, рот розтулився, і звідти виривався сипкий віддих. Люди проходили мимо нього, безцеремонно повертаючи голови,— було щось смішне і жалюгідне в тому старому. Дівчата пирхали, і тільки одна пройшла мовчки, кинувши на старого погляд, повний любові і співчуття. Волосся її було розсипане по спині, а лице здавалося трохи сонне, і це створювало особливу принадність у тій дівчині чи молодій жінці.

Підгаєцький прокинувся відразу. Гостро відчув її присутність, через це й розплющився так поспішно. На обличчі в нього виник чи перестрах, чи захоплення, але він не встиг побачити ту, якої сподівався. Розчинилась у повітрі, і він вхопив поглядом тільки прозору порожнечу, яка ще зберігала обриси її постаті. Тлом той обрис мав зелену траву й листя кущів, і він подумав, що була вдягнена та юна жінка в ясно-зелену сукню.

8

Повертався додому повільно. Спускався по бульвару, ледве диваючи, і був по-справжньому вичерпаний. Не мав жодної думки і жодного почуття. Міг тільки дивитися й фіксувати: дерево, загорожа, лавка, земля під ногами. Потім прийшла напівкругла арка з колонами, що вела в парк, і шестеро східців. Асфальтована алея, що тяглася навкіс, повела його між якісь портрети, виставлені вздовж тієї алеї. Кругла, у формі ротонди, дощата будівля гостинно відчинила двері, і на ній було написано стрибучими літерами: «Кімната сміху». Збоку в палісадничку сіріла бетонна скульптура щасливого сімейства: чоловік із дитиною на плечі й жінка. Він позирнув пильніше на ту групу, але не зацікавився: чужий чоловік, чужа жінка й чужа дитина. Віддалік на узвишші проглядала крізь зелень залізна скульптура Артеміди. Застигла в русі стрімкої ходи і трималася рукою за олененя з обламаними вухами. Другої руки в неї не було, натомість чорніла потворна дірка. Ще одна дірка, вже чотирикутна, була вирізана в боці богині. Підгаєцький спустився по вищерблених цегляних сходах і знову побачив усе, тільки окремо: мурована круча, внизу пласка западина, випрівняна й порожня. Стежка тяглася над мурованою стіною, похило спускаючись униз, обабіч росли бур'яни. Собача й глуха кропива. Лопух і будяки й зарості розрив-трави. Він зупинився і натис пальцями на продовгуватий прозорий плід. Плід розірвався, розсипавши довкола чорні зернята. Спус-

тився з гори в завулок, замість бруку тут була жорства і проступав дикий камінь. Двері повісінького гаража були розчинені, і в тінявій сутині біля лискучої машини поралися двос оголених до пояса чоловіків. Вони розмовляли, і голо- си їхні виривались із того гаража, як із труби. Ліворуч тяг- ся паркан із дощок, покритих плямами мастила й зеленої фарби, — колись це був залізничний вагон. З-за паркана ви- тиналося засипане яблуками гілля; кілька падалиць валя- лися на жорстві, а одна з них була роздушена. Підгаєцький завернув на ту вулицю, на якій мешкав і сам; у дворі на розі замість сарая стояв поржавілий продуктивний кіоск. Вік- на кіоска були закладені зсередини дошками, і звідти чув- ся кавкіт поросяти. Назустріч Підгаєцькому вирвався хлоп- чак на велосипеді, але це був чужий хлопчак. Дзенькнув дзвінком і гордо подивився на старого. Внизу проглядала річка, а біля неї ходив, взявши на ланцюги аж двох собак, якийсь чоловік у ясно-синій тенісці. Підгаєцький минув ко- лонку і камінь біля неї; жінка полоскала біля того каменя в балії білизну. Широко розставила ноги, і видно було її опасисті стегна. На ганку сиділа ряба Катька й дивилася на світ вузькими, примруженими очима. Хлопець на вело- сипеді, певне, розвернувся, бо знову задзенькав у нього за спиною. Стрімко обігнав старого, ще раз переможно зир- нувши, і Підгаєцький задивився на його худе, вертляве тіло і ноження, що завзято крутили педалі. Хотів щось згадати, але не згадав, через це пришвидшив ходу. Тільки тепер він помітив, що сонце хилиться до заходу. Здивувався, що вже так пізно, але не мав сили подумати навіть про невістку. Біля пивного бару стояли групками чоловіки, декого з них він знав. Посмоктували з гальб пиво і їли сушену рибу. Їхні голоси звучали глухо й прохрипло — була поміж них одна тільки жінка. В жінки червоно світилося обличчя, а волосся стирчало сірими кучмами. Підгаєцький обійшов ка- мінь, що стримів просто з хідника, і йому дорогу перебігла чорна кішка. Він зупинився й роззирнувся, чи не йде хтось поблизу. Серединою вулиці повільно простувало кілька від- відувачів бару. Рухи їхні були розмлоєні й неквапні, і вони перекидалися хрипкими вигуками. Спокійно перейшли ме- жу, що її невидимо прокреслила чорна кішка, і Підгаєць- кий набрав повні груди повітря. Він уже був майже вдо- ма, треба тільки повернути у власний двір.

Як завжди, у вікні стриміла сусідка, цього разу була вдягнена в новий халат.

— Ого, як загулялися! — спокійно сказала вона. — Тут ваша невістка в розиск збиралася подавать...

Він тільки зирнув на неї, але не сказав нічого.

— А пляшечку свою назад несете? — сказала сусідка навздогінці. — Треба було викинути її десь.

Він сильніше затис під пахвою молоток і вступив у морок галереї. Ішов і сподівався, що вгорі от-от вирине і затьмить прочілі важка невістчина постає, але було там порожньо. Тоді він засунув молоток разом із газетою під розхитану сходинку і вийшов на веранду. Вечірнє сонце лилося в усі численні шибочки на веранді, і від того вона була наповнена жовто-рожевим тріпотливим сяйвом. Підгаєцький не поспішав. Спинився й дивився на сонце, що зробилось велике й майже негаряче. Небо біля нього було чисте, а довкола світила яснів золотисто-червоний ореол. Було тихо. Він навіть почудувався на ту тишу, хоч і передчував, що вона передгрозова. У дворі заговорила з кимось сусідка, що стриміла у вікні, хтось їй відповів. Голоси чітко прозвучали в тиші, але слів він не розібрав. Подивився на поле з ясно-жовтими стернями — були вони порожні. І знову захотілося йому знятися в повітря й перелетіти на ті поля — було б любо зустріти в тій тиші сьогоднішній вечір. Десь заспівали двері, і він здригнувся, але то було не близько. Тоді він повернувся спиною до шибок, сонця та жовтих полів і поволеньки рушив туди, де мала вибухнути гроза. Відчинив сімешні двері — було в квартирі тихо. Перейшов коридорець і відчинив двері хатні. Невістка сиділа посеред кімнати на стільці й різко звела до нього обличчя.

— Ти вже вдома? — спитав Підгаєцький мирно й трохи улесливо. — А я, бач, у того приятеля затримався...

Вона дивилася на нього темно й загрозливо. Груди її здіймалися й опускалися. Підгаєцький скинув сандалети й узув капці.

— Тридцять п'ять років з ним не бачилися, — сказав він. — Колись був такий ладний чоловічина, а зараз дід...

Невістка мовчала, тільки пильно дивилася на Підгаєцького, її очі тремтіли. Він повільно скидав піджака.

— Такий тихий вечір видався. Тихий і теплий! — мовив він і пішов просто до вікна. Це вікно виходило на вулицю, і єдине, що побачив він, — того самого хлопчика, котрий катався на велосипеді.

— Що ви скажете іще? — холодно спитала невістка.

— А що мені ще казати, — лагідно відповів Підгаєцький. — Втомився я дуже!

— А я не втомилася, оббігавши за вами весь берег? Що це ви сказали Терещучці, куди йдете: до приятеля чи на берег?

— А що мені Терещучка? — так само лагідно сказав

він.— Контрольна палата вона, чи що? І не було чого бігати за мною, чи ж я дитина?

Тоді-то й стався вибух. Невістка підскочила на місці, наче тільки й чекала цього моменту, її обличчя перекривилося й спотворніло. Почала кричати на старого якимсь дивно високим голосом, і кричала так довго, повторюючи й тільки трохи видозмінюючи всього кілька слів, аж він спинився супроти неї, поблід, вибалушив очі й стояв з тремтливими вустами. Звісно, вимовляла вона йому і за те, що хати не тримається, і за те, що їжа, яку вона зготувала, так і лишилася недіткнута, і за те, що від нього пахне алкоголем, а потім знову за те, що не тримається хати і не хоче їсти. Вона кричала на одній ноті, якійсь відчайвно високій, і того не витримували його барабання перетинки — тільки через п'ятнадцять хвилин такого крику в голосі її з'явилися сльози. Відтак він приготувався вислухати зливу вже сльозливих дорікань, що вона розбивається і годить йому, наче болячці, що вона пере, миє, шиє і варить, а він, як кіт чи як трутень, палець об палець вдома не вдарить. Що все йому на мисочці подавай, що вона не найнялася йому в наймички, а коли він буде вестися так, то вона відмовиться обходжувати його, хай би люди у неї і пальцем тицькали. Вже майже плакала, а зрештою і заплакала, і сльози градом покотилися з її очей, і не могла вона через них бачити сухого, мовчущого й надміру печального обличчя, що блідо стояло проти неї,— очі в Підгасцького стали раптом сині-сині, і дивився він на невістку з такою уразою, здивуванням та проханням, що міг би й камінь розтопити. Але невістка ніколи не дивилася на свекра, коли його сварила, окрім того, заливали їй очі сльози, окрім того, відчувала жаль не до нього, а до себе, і з неї рвалися й рвалися нові потоки дорікань, і все знову вимовлялося на тій-таки високій ноті — це мало тягтися хтозна-скільки, коли б старий не перестав її слухати. Сів на канапку й почав розтирати втомлені ноги і тихо постогнував при цьому, вже нітрохи незважаючи на невістку. Її сварка та й шум, що вона зчинила, стали для нього як рев літака над головою чи гуркіт машин на вулиці. Вона ж безпомилково відчула, що її слова перестали до нього доходити, і раптово змовкла, тільки плакала, схлипуючи. Вийшла з кімнати, й чутно стало, як чвиркнув у коридорці сірник,— запалювала газ. Брязнула покришкою — щось там порядкувала.

Підгасцький відчув себе раптом зовсім малим. Хотілося ще більше зіщулитися і перетворитися у щось сіре й непомітне: в килимця для ніг чи в отого малого ослінчика. Він якось зламався, немов стеблина, і згорнувся в клубочок на

канані, поклавши голову просто на покривало. Став і справді малий: хлопчак, котрого покарано за переступ, якого він не чинив. Підтяг ноги майже до підборіддя і завмер. Йому раптом захотілося перестати існувати, але так, щоб не покидати тут свого тіла. Перетворитись у сіру пташку і випурхнути в квартиру, стати ще однією річчю в цьому домі: кухлем чи вазоном. Відчував уразу від жахливої своєї залежності від тіла, і від такого відчуття йому аж очі зволожіли. Через це він заплющився, і перед його очима закружляли химерні лекала. Кольорові й вигинливі, вони звивали й розповивали м'яко вигнуті лінії, і поміж тих ліній проглядала чорно-червона пустеля.

Невістка увійшла в хату, несучи в руках повну тарілку борщу. Пара підіймалася від страви, і вона дивилася крізь ту пару з виразом суворої самоприреченості. Але те, що побачила, примусило її зупинитися. На канані, по дитячому підгорнувши ноги й підклавши кулака під щоку, спав старий. Якась дитяча безпомічність прочувалася у всій його поставі, приреченість, а водночас умиротвореність. Він лежав без найменшого руху, здавалося, навіть не дихав: маленький, високий шматок плоті. На сухому личку з загостреними рисами і з випнутим носом начебто розгладилися зморшки, і здалося невістці, що це й справді її син упав зморено після цілоденної біганини і так і заснув, не встигши роздягтися. Вона стояла завмерло із паруючою тарілкою борщу в руках і з глибокою увагою розглядала свекра. Всю її озлість наче водою змило, і відчувала вона до того скуленого тільця лише жаль. Пара перестала димувати, а вона все ще стояла й дивилася. І подумалося їй раптом, що він і справді не дихає, що ця кімната стала порожня й німа і що їй призначено в ній вікувати вже самій. Від того в її серці спалахнув тихий розпач, і вона, нечутно підійшовши до столу, поставила миску з борщем. Потім, так само нечутно ступаючи, наблизилася до канани й нахилилася, щоб пересвідчитися, що старий таки дихає. Груди його здіймалися ледь-ледь, а все інше було заціпеніле і майже мертве. Невістка пішла навшпиньки до ліжка і зняла з нього подушку й ковдру. Знову наблизилася до канани, накрила старого ковдрою, а тоді, обережно звівши голову свекрові, підклала під неї подушку.

Він у цей час заходив у зарослу хмелем кімнату. Посередині стояв стіл, засланий білим убрусом, і був він накритий на три персони. Роззувся й пішов по теплій, шовковистій траві до зеленого, як і все в кімнаті, умивальника.

— А хлопець де? — спитав, кидаючи у вічі пригорщ зеленої води.

— Зараз приїде,— сказав жіночий голос.— Наморився?

— Страшенно,— мовив він, витираючись.— Була така спека, а в конторі нічим дихати. Що сьогодні приготувала?

— Телячі відбивні,— сказав жіночий голос.— І тушений зелений горошок...

У цей час десь поруч скригнули гальма і в завішені виноградом двері увійшов хлопець. Він важко дихав від недавньої швидкої їзди, а очі його яскраво горіли.

— Вибач, мамо, що запізнився,— дзвінко сказав він,— але я так захопився тим велосипедом, що й зупинитися не міг.

9

Прокинувся раптово. В кімнаті було темно, падала тільки крізь вікно жовто-бліда стяга від недалекого вуличного ліхтаря. Через кімнату на ліжку мирно похропувала невістка. Він лежав якийсь час, намагаючись збагнути, де він і чому лежить одягнений. Ще й досі в мозку трималося гостре відчуття кімнати з порослими хмелем стінами, а в роті відчувався смак зеленого горошку. Але сну не було вже в нього ні в одному оці, і він сів, вминаючи під собою пружини. Невістка перевернулася на бік і густо засопла. Підгасцький відчув затхлий дух кімнати і те, що йому зовсім бракує повітря. Пішов у самих шкарпетках у куток, де стояло взуття, взяв у руки сандалети й тихо натис на двері. Вони зарипіли, і хоч який був голосний той звук, невістка не прокинулася. Старий перетнув коридорець і повернув у замку ключем. Ці двері відчинилися без скрипу. Веранда була залита місячним світлом, але й тут було парко. Він взувся й рушив сходами донизу. Дерев'яні приступки голосно стогнали під ногами, але він на те вже не зважав.

У дворі було порожньо. Залиті місячним промінням, нерушно стояли дерева та сараї. Підгасцький сторожко покосував у той бік, де було вікно Терещучки, але цього разу в ньому не стриміла знайома постать, вікно було міцно запечатане, і місяць відбивав від нього своє проміння. Старий пішов у куток, де стояв туалет. Тоді-то він і побачив у глибині околиці, десь на самому березі, багрянний відсвіт. Це зацікавило його, він довго стояв і дивився, як до неба здіймався стовп диму, освічений колихким багрянцем. Його дивло поманило на той вогонь, і, сам не усвідомлюючи навіщо, підтюпцем рушив із двору. Відчув дихання річки: пахла мулом, вільгою та рибою. Вогонь із дороги було видно краще: високий золотий стовп, що мінився. Старий ішов туди, за-

плеснутий пагальним відчуттям: був, як нетля, котру тягне на світло. Тільки наблизившись до греблі, він зрозумів: горять шини, що їх збирали сьогодні вдень хлопці прибиральниці Кларки. Дивно було те, що біля вогню ані душі. Він відзначив це із задоволенням: не потребував зараз товариства. Шини були складені одна на одну і горіли високим, гогітливим полум'ям. Чорний дим виринав десь вище і тягся, здавалося, аж під зорі. Підгасцький присів неподалік, щоб не було гаряче, і задивився на вогонь. Шини горіли з голосним тріском, і очі Підгасцького, стежачи, розширювалися чи звужувалися. Відчував на серці мир та злагоду, і те, що поруч так шаленіла вогняна стихія, напрочуд його заспокоювало. Десь позаду почулося шарудіння: хтось ішов. Не обернувся на ті кроки, був наче загіпнотизований. Той, хто йшов, зупинився недалеко, власне, поруч із ним; Підгасцький скосив око й побачив облиту жовтим світлом курточку й короткі штанці.

— А ти чого ходиш поночі? — спитав він.

— Побачив вогонь, — спокійно сказав Вітько. — Його і з мого вікна видно.

— А батько тебе пустив?

— Чи ж я питався? — В голосі у Вітька бринів тихий сум. — Вони з тою жінкою, що матір'ю мою хоче стати, лягли в кімнату, а мені постелили на кухні.

Хлопець присів біля старого, як той, — навпочіпки.

— Не почув, як ти виходив?

— Я через вікно виліз, — сказав Вітько. — А вам що, теж невістка допекла?

— Що ти знаєш про мою невістку?

— Ота батькова жінка казала, що дуже вона на вас свариться.

— Часом і свариться, — беззлобно сказав Підгасцький. — А взагалі вона не така й лиха... Тобі не подобається мачуха?

— Вона ще не мачуха, а тільки готується розписатися.

— А мати твоя так і не подала звістки?

— Чого ж, подала, — сумно відгукнувся хлопець. — То я вам неправду сказав, що не хочу її. Краще б ми разом жили.

— Прислала листа?

— Батькові. А я списав її адресу. Як ви думаєте, коли напишу, вона повернеться?

— Це діло важко вгадать. Може, тебе до себе забере?

— Я вже й про це думав, — сказав Вітько. — Бо якась ця нова батькова жінка не така...

Вони замовкли і довго слухали, як тріщить і шаленіє

вогонь. Кожен думав про своє, і в кожного було надто багато того «свого». Відчули якусь мимовільну зближеність, начебто не було поміж ними ніякої вікової різниці.

— Я, як виросту,— сказав Вітько, не відриваючи погляду від вогняного стовпа, що викидав язика, аж видавався полум'яним деревом,— то хочу таким, як ви, бути. І стільки книжок матиму, що не вмщатимуться в хаті, і теж об'їду півсвіту.

Старий мовчав, тільки ледь-ледь похитувався, начебто вторячи ритму багаття. Йому раптом захотілося розказати цьому дівкакові, що зовсім небагато в нього книжок і що на горищі вони не тому, що не вмщються в хаті; захотілося признатися, що ніколи й нікуди він із Житомира не виїздив, хіба що у війну, і ніякого світу не бачив. Аж повернувся, повен того несподіваного каяття, але побачив біля себе напружене хлопчаче лице із закушеною губою і запаленим поглядом,— слова застрягли йому в горлі.

— А як ви думаете,— мовив Вітько,— коли б я зараз пустився в мандри, то що було б?

Старий розсміявся тихо й лагідно.

— А нічого,— мовив просто.— Бо ти ще ні до чого не здатний. Казав уже тобі: зняли б тебе з поїзда на найближчій станції і доставили б додому. Б'є тебе твій батько?

І, як того разу, хлопчак помовчав, наче зважуючись:

— Б'є,— сказав коротко.

— Отож, цим биттям усе й закінчиться. Тобі ще вирости треба...

— Це так усі дорослі говорять,— сказав Вітько трохи розчаровано.— А може, ми б разом із вами пустились у світ.

— Це вже діло інше,— мовив Підгаєцький і гордо звів голову. Вогонь перед ними бушував, готів і виламувався, хитав могутнє полум'яне дерево, наче його вітер гойдав.

— Ми поїдемо з тобою на Сахалін,— сказав старий.— Тільки це не так просто робиться: треба приготуватись і зібрати гроші. Тоді сядемо в поїзд і їхатимемо цілий місяць. Уявляєш, цілий місяць у поїзді!

— Еге,— гаряче відгукнувся малий.— І ніхто мене з того поїзда не зніме.

— І пальцем не посміє торкнуть! — запевнив його Підгаєцький.

Вони знову замовкли, цього разу надовше. Бо обох вбив вогонь; їхні думки сходилися десь там, у глибині цієї розбурханої стихії, і напрочуд єдналися. Двоє людей завмерло один обіч другого на березі, однаково присівши навпочіпки й однаково похитуючись у ритмі, що його задавало вогнище. Старий скосив око на малого і раптом відчув те, чо-

го сподівався. Уже жив частково в тому хлопчаку, переходив у нього і по-своєму перевтілювався.

І йому раптом здалося, що те, що мріяв безосновно, у певний спосіб усе-таки може здійснитися. Тобто перед ним ляже уявна дорога, і вже скоро він по ній піде. Знає навіть, куди приведе його: буде це заросла хмелем кімната із оленячими рогами на стіні і з ліжком, застеленим сліпучо-білими простирадлами. Він прийде туди, як з роботи, втомлений і вмиротворений. Все відбудеться так, як побачив уві сні...

Дивився на мале, закам'яніле хлопчаче личко, облите жовтавими відблисками, і раптом відчув, що воно й справді віддавна знайоме йому й дороге. Повільно перевів погляд на вогонь — перед ним ожило, проростаючи в небо, вогненне дерево. Не чув уже ні тріску, ні гуготіння, а тільки бачив палахкий стовбур, а на ньому розлоге, зі щирого золота гілля.

АНТИСТРОФА: «ОКАЗІЯ НЕ НА ЩОДЕНЬ»

Діється в Києві 1984 року

1

Цієї історії могло б і не бути, коли б не захотілося мені піти в кіно. До початку сеансу лишалося півтори години, бо я приспів саме на той час, коли кінчили давати квитки, тобто на найближчий сеанс запізнівся. Це трапилось у зимову суботу, кілька днів тому випав сніг, спершу він тримався зі стоїчною впертістю, але сьогодні вночі я прокинувся від того, що по блясі, якою оббив свій балкон сусід піді мною, почали льопати великі краплі. Спершу мені приснилися барабани, власне, люди, в яких замість голів були ці стародавні музичні інструменти, — люди ці, певне, накоїли щось неподобне, бо били самі себе по маківці. Потім я зрозумів, що це тарабанять по залізу краплі розталого снігу, і довго слухав ту загадкову азбуку Морзе.

Зранку затуманило. Я майже фізично відчув, як мряка натискає на будівлю, тисне, аж увігнулися вони всередину, на шибки, спресовує сніг, проїдаючи його, від чого недавно блискучо-біле укривало стало сіре і брудне — така погода була дарунком невеселим.

Височезна стеля моєї кімнати (дім старий) губилась у сутінку, і я почав міркувати, як згаяти вихідний: останнім часом вихідні стали для мене мукою. «Чи так би воно було, —

подумав я, позіхаючи,— коли б біля мене дрімала затиш-
пенька жіночка, а в хаті зранку вовтузилися б дітлахи». Та-
кі думки навідували мене нечасто, хіба що в негоду,— я
все-таки закоренілий старий парубок, і до сімейного раю
мене тягне не вельми. Отож, кіно мало врятувати мене від
нудьги, бо, відверто кажучи, я вже починав лінуватися спіл-
куватися і з друзями. Але ні, в цьому в мене була розроб-
лена своя система: кого, скільки й коли відвідувати, щоб
не обридати та й самому не нудитися.

Я ніколи не ходжу у великі кінотеатри на центральних
вулицях, мене більше ваблять маленькі, так би мовити, за-
штатні, й клубні. Все там по-домашньому просто, крісла, як
правило, незручні, білетером — пенсіонер чи пенсіонерка,
екран абиякий, але чи розповіси про ту втіху, коли заби-
вашся десь у куток і дивишся, дивишся на міражні види-
ва — образи чийхось життів та доль, на людей, у житті яких
конче щось відбувається. Знаю, що в клубних кінотеатрах
збирається публіка така ж, як і я,— ті, в кого нічого не від-
бувається, і мене від того починає колихати затишна вті-
ха, я радію, що в залі немає жодної красуні — дівчата, які
ходять сюди, як правило, найпростішого гатунку. Я щаслив-
ий і від того, що потрапляю між публіку, яка не захотіла
сьогодні дивитися телевізор, і вже тим особливу,— всі ми
покинули свої гнізда із застояним повітрям, щоб зійтися при-
нагідно в приміщенні із так само застояним повітрям, але
спільному.

«Благословенні будьте, клубні кінотеатри»,— кажу я, на-
слідуючи роблену патетику псевдоромантиків, а коли так,
губи мої розповзаються у теплій усмішці, на серці стає добре
й любо; хтозна, можливо, в такий спосіб я благословляю
і власну ніякість!

На жаль, уранці клуби кінофільмів не крутять, не кру-
тять їх і найзаштатніші кінотеатри, і я, щоб утекти від самого
себе, змушений був у цей сіро-крепдешиновий день вибрати
кінотеатр середнього гатунку, що, зрештою, вносило в мої
звички певну дисгармонію, а всілякі okazji з людиною трап-
ляються, за моїм твердим переконанням, тільки тоді, коли
вона виривається з орбіти (можна сказати — з кола), в яку
її запущено кружляти. Катастрофи відбуваються саме тому,
резонно міркую я, що хтось вибивається із заданого ритму і
творює ди-со-панс...

Отож дисонанс був уже в тому, що я пішов у кінотеатр
не такий заштатний, як хотілося. В такі кінотеатри більше
ходить людей, значить, і ймовірність потрапити на заданий
сеанс менша: я терпіти не можу черг і ніколи в них не ви-
стоюю, уперто користуючись тільки тим, що дається просто.

Окрім того, мене затримав трамвай, який вирішив зупинитися і тим самим перекрив увесь маршрут,— тож я подався до кінотеатру пішака (біда моя ще в тому, що я, знамірившись, ніколи не звертаю з обраної дороги). Той кінотеатр мав космічну назву «Зірка», отож і повела мене в той день оця химерна і примхлива зоря. Відтак на обраний сеанс я не встиг, а що переді мною з'явилася можливість потрапити на наступний, то я учинив так, як це робить колесо, коли його запущено в рух, тобто купив квитка і дістав на безділля цілі півтори години, яких і вистачило, щоб ув'язатися в історію, що її я й збираюся тут оповісти.

2

Кінотеатр «Зірка» містився на вулиці, на якій сніг із тротуарів не прибрали, через що я змушений був місити липку, мокру кашу. Отож місив ногами ту кашу і тільки зараз усвідомив, що маю займатися такою гімнастикою цілі півтори години, і єдина розвага, якою тут можу скористатися,— зайти в овочевий магазин, де зможу купити капустину, і в гастроном, де можна купити якоїсь ковбаси чи рибної консерви. На вулиці була ще й тісна комірчина, де продавалося комісійне барахло, і хоч я був до барахла більш ніж байдужий, очевидно, доведеться завітати й туди, принаймні подивитися, які речі люди здають.

Черевики на моїх ногах не були пристосовані до такої твані, отож у ногах мені скоро захлюпало. Туман не зникав, і єдиною втіхою в цій ситуації було те, що я на вулиці був не сам,— попереду брѳохалося, як і я, кілька розмитих, ніби в старовинні сірі кобеняки вдягнутих постатей. Чи і їх, подумав я, вивело сьогодні на вулиці гостре бажання побачити новий кінофільм?

Першим мені по дорозі трапився овочевий магазин. Капуста тут була, а черга, як на суботній день, невелика: всі жінки й один дідок у довжелезному, ледве не до землі пальті на ваті, зі старим смушковим коміром. На голові в нього, як гриб, стриміла величезна заяча шапка, і цій шапці було, певне, стільки ж літ, як і пальту. Я скромно став за жінкою, габарити якої такі, як у стародавніх грецьких піфосів, і, сховавшись отак за цей милий піфос, відчув сякий-такий затишок. Люди в черві балакали про погоду. Здається, я замріявся, бо перестав відчувати і свій настрій, і гнилу погоду за вікном-вітриною, перестав слухати й малоцікаве патякання про те, що десь пронеслися жахливі снігові бурі: це

«десь» було так далеко, що в його реальність можна було й не вірити; одне слово, я на якийсь час пропав із цього магазину й отямився від того, що на мене хтось пильно дивився. Дивився старий у величезній заячій шапці; очі його зоріли на мене з такою серйозною увагою, що я поспішив сховатися за свій затишний піфос, — терпіти не можу, коли мене хтось розглядає. Саме в цей мент старому підійшла черга, і він попросив кілограм картоплі, три морквини й пару цибулин — очевидно, жив, як і я, сам. Але мені не було діла до того старого, і я почав з цікавістю вивчати написи на банках з соком і під викладеними на вітрині біля стіни зразками овочів — всі зразки були ліпші від тих овочів, які продавали. Дід розплачувався за покупку, руки в нього тремтіли, й одна з копійок покотилася по підлозі, а оскільки впала мало не біля моїх ніг, я чемно нагнувся й подав старому монету. Знову зустрівся з ним поглядом і вдруге здивувався, як чудно він на мене дивиться. Я подумав, що, можливо, десь бачив цього старого, — щось у ньому було нібито знайоме. Але в місті завжди є кілька сотень облич, які десь бачив, отож я знову сховався за свій затишний піфос, тоді як старий подибуляв маленькими крочками до дверей; на ногах у нього були величезні валянці в допотопних калошах. У дверях він зупинився, озирнувся і ще раз пильно зирнув на мене; я побачив у його очах таку невимовну тугу, яка буває у хворих тварин.

Хтозна, що такого дивного запримітив у моїй скромній персоні той дідок, але мені стало неприємно, і я демонстративно показав йому спину.

3

Капустина в авосьці теліпалася у мене біля коліна — руки я тримав засунуті в кишені, а ноги мляво місили твань розм'яклого снігу — добрався до другого пункту, в якому сподівався знайти собі прихисток. Цього разу божество наше — Щасливий Випадок нанесло на мене істоту з такою ангельською подобою, що я мимохить виструнчився і спробував сховати свою авоську за спину. Вона йшла, легенько торкаючись чобітками снігу, і, здається, зовсім не провалювалась у нього, голову тримала прямо й гордо — я прикипів поглядом до того дива, але воно й не подумало зирнути на мене, а пройшло мимо, ніби я був деревом, та й на дерево звертають більше уваги. Я усміхнувся так, як усміхаюся, коли вмощуюся на незручному сидінні у клубнім

кінотеатрі, бо те, що побачив, було як кіно. Скільки я передивився їх, екранних красунь, які доти існують, доки в'ється через залу струмись світла, котрий і витворює це марево,— красу неземну й історії, яких у житті насправді не буває; люди тішають отак себе, й гаразд! Отож я утішився тим видом, яке не мало анінайменшого бажання втішатися мною, і це подіяло на мене так сильно, що не міг стриматися й озирнувся. Але те, що побачив наступної хвили, вже не було дивом — уздрів одну із тих сірих, кудлатих постатей, котрі, як і всі, вдягають на себе в таку погоду сірий кобеняк...

— Мені подобається, коли ноги ледь-ледь криві,— сказав молодик у кролячій шапці іншому молодик у пижиковій шапці і ступив у розмоклий сніг так енергійно, що клапті твані бризнули мені на колошву. Я подумав, що він щасливий, цей молодик, принаймні щасливіший за мене, в якого розуміння краси вимагає абсолюту. Той, у пижиковій шапці, зареготав і, коли я озирнувся, щоб поглянути на цих щасливих («*beati possidentis*»,— сказав собі я), вони теж уже стали homo sobeniacomus — сірий туман з'їдав їх так само, як з'їв нещодавно оте диво абсолютної краси...

З таким настроєм я й увійшов до гастроному. В кутку, де продавали пиво, збуджено товклися чоловіки, всі як один у пом'ятих і витертих кролячих шапках і всі об'єднані однією не зовсім достойною пристрасстю; поруч стояла загорожа із металевого пруття, і там, як лев у клітці, спокійнісінько подрімувала насторожі блискучих пляшок добродушна продавщиця в напрочуд білій пуховій шапці. Мене, однак, той відділ не цікавив, забаганки у мене скромніші — двісті грамів ковбаси, яка має назву не менш чудну, як і кінотеатр на цій-таки вулиці: «окрема». Чому вона «окрема», знає хіба господь бог, отож я покірливо став за жінкою, габарити якої були ті ж, що і в знаменитих грецьких піфосів (виявилось, що це була та сама, за якою я стояв в овочевому магазині, вона вийшла звідти раніше за мене), і знову відчув примарний затишок, якого мені сьогодні бракувало. Чудний дідусяк з «Овочів-фруктів» теж був тут і теж стояв за кілька чоловік переді мною; він подивився на мене тим-таки дивовижним поглядом, у якому було все — смуток, радість і здивування, і я подумав, чи правильно надів шапку: надто багато співчуття виявляє до моєї персони цей чудний і, здається, таки знайомий мені старий.

Але шапка на мені сиділа правильно, отож я сховався за своїм піфосом — здалося, що надмірна увага до мене дідка став нав'язлива. Зрештою, це одна із тих мимовільних зустрічей, яких буває в кожного міського жителя безліч.

Приємніші нам, а відтак більшу лишають по собі пам'ять, зустрічі з істотами протилежної статі, бо й справді, що мене може цікавити в цьому дідку? Він кумедний на вигляд, саме такий, побачивши якого, можна усміхнутися чи переморгнутися з приятелем — завтра про нього я навіки забуду... Тим часом старий снував по магазину, ніби й не збирався з нього виходити, і крадькома позирав на мене; я подумав, що він, може, з тих, хто, сидячи під п'ятою якоїсь старої мегери, тайкома вижебрують на пляшку пива; він ще делікатний і не засвоїв твердо такого ремесла, отож вибирає собі жертвоподавця обережно й обачно. Я вже вирішив відкупитися від нього, хай зігріє собі душу в товаристві синьоносих мочеморд; може, він похихикає крадькома, що знайшов-таки дурня, котрий розкидається грішми, а я матиму втіху, що пожалів у цьому світі якогось бідолаху.

Я купив собі двісті грамів ковбаси і пішов до виходу, розраховуючи, що дідусяк зараз рушить за мною: жебрати в гастрономі такі, як він, не зважаються. Хряпнув дверима і навіть крок притишив, щоб він мене наздогнав. Так воно й сталося, я почув за собою чалапання величезних його валянців і хрипке дихання... Зараз він назве мене «молодим чоловіком».

Мене щось торкнулося — м'яка, ніби котяча, пучка.

— Вибачте,— мовив ніяково старий,— мені незручно вам це говорити... Боюся, що мене навіть не за того приймете...

Я дивився на нього з усією поблажливістю, на яку був здатний.

— Чого ж ми стали,— затурбувався раптом дідусяк.— Давайте підемо, я вам по дорозі розкажу. Не дуже поспішаєте?

— Поспішаю,— сказав я.

— Незвичну річ хочу вам сказати,— мовив старий, бадьоро місячи побіч мене розталий сніг.— Коли побачив вас, мені ніби голка у серце ввійшла...

Здається, я помилився. Ті, що просять двадцять три чи тридцять дві копійки, поводяться інакше.

— Був у мене син,— повів далі старий.— Торік я його поховав. Славний був хлопець, такий славний, що в мене і слів нема. Я й досі не можу прийти до пам'яті...

В його голосі забриніли сльози.

«Еге-ге,— подумав я.— Цей, здається, з тих, хто просить не двадцять три копійки, а три двадцять...»

— Він був такого віку, як ви,— мовив дід.— Володя... А вам скільки років, коли не секрет?

— Тридцять чотири,— сказав я, бо який може бути секрет, скільки мені років.

— Егеж, тридцять чотири,— зітхнув старий.— І йому було тридцять чотири. А як вас звуть?

— А це вже для чого? — не зовсім чемно спитав я і зупинився — розмова почала мені не подобатися.

— Та бачите! — вигукнув старий, розвівши руками й роблячи круглі очі.— Ви як дві краплі води той мій померлий син...

— Дуже приємно,— зимно вклонився я.

— Ти мені вибач, синку,— зажебонів старий.— Вибач старому і дурному, хіба я не знаю, що воно, коли в'яжуть до чужих людей на вулиці? Може, мені щось з моїми дурними очима пороблено, але коли б не ховав я свого Володю, їй-бо, сказав би, що він — це ви, тобто я хочу сказати, що ви — це він...

— Ну що ж,— стримано сказав я,— співчуваю...

І все-таки мені було неприємно. Не через те, що старий виявився такий нав'язливий, і не тому, що я нагадав йому рідного покійника, а через те, що не знав, як поведися. Легше було б тицьнути йому в руку двадцять три копійки і залишитися паном, який щось пожертвував упослідженому,— я ж не знав, що він від мене хоче. А він стояв і подавав очима мою персону, ніби надивитися не міг. Виходило, начебто той його син не був похований цим дідом на якомусь там цвинтарі, а в казковий спосіб ожив і тиняється вулицею з капустиною і двомастами грамами «окремої» ковбаси в авосьці.

— Може, вам неприємні мої балачки? — начебто відчув мій настрій старий, і я змушений був перекопати його, що це не так.— Дивно й те,— мовив дід, так само пильно до мене придивляючись,— що й голоси у вас однакові. Коли б не одежа... одежа чужа...

— Одежа моя,— сказав я, підозрюючи, що цей старий трохи ненормальний.

— Звісно ваша,— пробурмотів він, опускаючи очі.— Не смію вас затримувати, але...

— Будьте здорові! — сказав я, посилено дбаючи, щоб у голосі моему не пробилосся роздратування.

— Стривайте,— схопив він мене за рукав.— Ще два слова — і тоді підете... Можу я у вас щось попросити?

«Нарешті,— подумав я.— Двадцять три копійки чи три двадцять?»

Але я помилився. Він просив не те. Попросив у мене дозволу записати свою адресу й телефон. Може, колись станеться, мовив він, і при цих словах у нього витислися сльози, що мені захочеться потелефонувати йому, тобто старому, або й відвідати,— був би він щасливий. Він розумів, що це

просто випадковість, оця дивовижна подібність когось чужого до його сина; те, що його син у могилі, він знає напевне і не сміє в цьому сумніватися. Але нагадати собі той дорогий образ, зустрівшись з такою подібною до нього людиною, це не просто приємно — це чудо якесь, і не щодня таке щастя дається.

— Коли не візьмете мого листочка,— сказав старий, я більше ніколи вас не зустріну, а так хоч сподіватимусь. Розумієте мене, юначе? — спитав він, хоч я давно вже не юнак.

— Я давно вже не юнак, діду,— сказав я.

— Вибачте,— знітився мій чудний співрозмовник.— Коли б я знав, як вас звати...

— Василем Григоровичем,— спокійно повідомив я.

— Вибачте, Василю Григоровичу,— пробурмотів старий, він вимовив моє ім'я й по батькові натужно.— От і перша літера імені така сама. А по батькові зовсім не сходиться... Коли б ви до мене зайшли,— він поклав на мою руку з авоською свою холодну й кістляву,— побачили б його фотокартки. Це просто чудо, як ви з ним схожі!

Він витяг з кишені блокнота й ручку і швидко написав свій номер телефону й адресу, і те, що все це приладдя виявилось при ньому, змусило мене запідозрити: а чи не магікальна ідея в старого впізнавати свого сина, за яким незмірно тужить, у чужих людях і чи одному мені так завчено виписав він свої координати? Я помітив, що у блокноті, яким він користується, вирвано з десяток аркушів.

«Я, здається, двадцять перший»,— не без іронії подумав я і якнайчемніше розкланявся зі старим, прийнявши ще одне його ніякове «вибачте»...

4

І все-таки та історія мене чимось зацікавила, і я, дивлячись вельми немудрий фільм, мимоволі думав про неї. Звісна річ, я не збирався відвідувати старого, як і всі ті двадцять, кому записав він свою адресу: поспівчував чоловікові, та й годі! Легше було думати, що в нього не всі вдома, що в нього, може, й справді помер син і відтоді він блукає по місту, шукаючи рідну подобизну в чужих обличчях. Може, йому здається, що його син не вмер, а втік, а може, він вірить, що звістка про його смерть неправдива. Але це були тільки принагідні міркування, бо звідки я міг знати, що старий таки давав комусь свою адресу? Зрештою, мова

його була осмислена, про його ненормальність я міг судити тільки з того, що він розчарувався, коли почув моє ім'я; здається, йому було б догідніше, щоб я назвався Володимиром, а не Василем. Другої можливості, що такі справді міг бути схожий на його покійного сина, до уваги я не брав, — було в тому щось штучне; можливо, старий начитався романтичної літератури. Але щоб там не було, це вже okazія у моєму небагатому на події житті, і я, йдучи після вельми немудрого фільму додому, мимовільно пристав до думки, що й таке можливо: історіями про двійників виповнена історія й художня література. Коли б і справді було так, тут можна знайти немало цікавого; зрештою, хто він був, отой мій двійник? Які його смаки, які були вподобання, розумовий розвиток? Чи його дитячі фотокартки нагадують фотокартки мої; зрештою, чи виключає, чи зумовлює фізіономічна подібність тотожність психічну? Цікаво й те, що двійники між собою, як правило, не зустрічаються, а коли таке трапляється, то, виходячи із забобонного кодексу людства, це приносить нещастя... Я аж розсердився на себе за такі дурні думки, належу до людей, котрі в чудеса не вірять і фантастичної літератури не читають. Але погода сприяла моїм дивним настроям: туман розійшовся, однак небо висіло так низько, що впиралося, як мені здавалося, об дев'ятиповерхові будинки; будинки вищі входили дахами в сірий морок. Я спускався крутою вулицею, покритою цілковитою водяною плівкою, а біля брівок тротуарів по-весняному видзвонував брудний потік. Машини проїжджали повз мене із своєрідним шерхотом, розсипаючи навколо віяла бризок — були вони забрьохані й ніби невмиті. Я подумав, що це також утіха — дістатися до власної домівки, відчутти затишок і тепло і на якийсь час виключитися з цього світу. Сьогодні по обіді я збирався навідати свого колегу по роботі з дивним прізвищем Кальніболот — ми хотіли дограти партію в шахи, яка залишилася з минулої неділі, тоді нам перебили гості, які шумливо вдерлися у квартиру мого маленького й тихого приятеля.

І мені раптом здалося: нічого дивного в тому нема, що десь поруч хтось жив схожий на мене аж так, що рідний батько того загадкового Хтося мене із ним сплутав: природа, зрештою, може дозволити собі такий вибрик, адже чудо не в тому, що хтось на когось схожий, чудо в дивовижній, яка не має меж, неоднаковості людських облич та еств, чудо в тому, подумав я, дивлячись на сіре громаддя помережаних квадратиками вікон стін, які зливалися далеко попереду у величезну, громіздку споруду, що всі ті міріади нас однакових — в суті неоднакові, і кожна частка тих міріадів має

щось виключно собі притаманне, вівіки неповторне. Ми знаємо цей дивний закон, отже, коли природа десь помиляється і раптом витворить щось і справді тотожне (близнюки до уваги не беруться), хочемо того чи ні, нас починає пробирати острах, і він, здається, цілком закономірний.

Я хвилювався. По-дурному і казна-навіщо. Мене турбувала в цій історії ще одна деталь: свого батька я не знав. Його в нашій родині просто не існувало; я ріс із матір'ю, і всі мої розпити щодо цього розбивались об холодне материне: «Його в тебе не було». Коли я починав про це розмову, моя покійна матінка ставала холодна й чужа; я мав зрозуміти її без слів. Звісно, нічого загадкового в тім не було: я був байстрюком, а такими і в наш час, і в минулий — хоч греблю гати. Елементарна історія, яка чомусь сильно вражала Шевченка: хтось Невідомий погрався з моєю матір'ю й покинув її. «Чи не ти це був, діду?» — подумав я, мацаючи в кишені акуратно складений блокнотний аркушик. «Це був я, синку», — почув ніяковий голосок дідуся в кумедній заячій шапці і у важенному, довжелезному пальті.

Я розсміяся, так чітко пролунав у мені той голос. Ні, все це бридня! Та й випадковість була неймовірна. Життя має свої закони, і не малу роль у них відіграє Випадок. Він часто кидає нас по життєвських хвилях із усією примхливістю, яка тільки можлива, але існує ще одне: те, що неможливе. Тобто ніколи та гра не збігається з грою нашої уяви, і Випадок, якого сподіваємося, ніколи нас не перестрива — казка на те й казка, щоб щасливо не здійснюватися.

5

Неділю я провів у Толі Кальніболота, мого маленького й тихого приятеля. Ми завершили оту відкладену з минулого тижня партію в шахи, але докінчити другої не змогли, Толя Кальніболот мав своєрідний фатум — його замучували несподівані гості. Цього разу приїхала провінційна родичка, яка з першого позиру впала мені в око, і чи з нудьги, чи з обов'язку кавалера я зробив вигляд, що привдаряю за нею, а вона тому анітрохи не опиралася. Отож я у післяробочий час став гідом для неї, демонструючи столичні красоти, але третього дня ця місія почала здаватися мені утяжливою. На четвертий день я не знав уже, про що говорити з моєю милою приятелькою, а в справах зближення природпішого вона виявилася по-провінційному непоступливою. У п'ятницю вона від'їжджала, і я не без іронії подумав, що в нас

вийшло зовсім так, як у старовинній пісні «У неділю рано зілля копала», тільки я цю пісню проспівав на чоловічий лад: у неділю я зачарувався, у понеділок зіллячко копалося, у вівторок воно ще варилося, а в середу я відчув у серці перші ознаки отруєння. У четвер від мого захоплення не залишилося нічого, але я змушений був дати тверду обіцянку, що писатиму, за що дістав право поцілунку, і то на закінчення нашої останньої прогулянки. У п'ятницю я прийшов на автовокзал, власне, прибіг — вона від'їжджала рано, а мені треба було ще встигнути на роботу — і з задоволенням помахав їй на прощання: старі парубки в подібних ситуаціях народ безнадійний. Дівчина, на моє здивування, заплакала, і мені здалося, що це вийшло в неї цілком щиро. Отже, цілий тиждень я був зайнятий розучуванням старовинної пісеньки (кажуть, що її склала в XVII столітті Маруся Чурай) — добре вже було те, що я з цієї ситуації щасливо викрутився, і радість моя від того була така велика, що я вихопив з кишені аркушика, на якому була записана її адреса, збираючись жбурнути його в урну, коли ж помітив, що то був аркушик інший. На ньому тремтливою старечюю рукою було записано телефон і адресу, і я подивився на той запис, як людина, в якій справдився вчорашній сон. Цього папірця я чомусь не викинув, склав учетверо і сховав назад до кишені — завтра мала бути робота.

Я подивився на небо: похмуре й набрякле. Дув сильний теплий вітер, од снігу, який з такою щедрістю упав був на землю, не залишилося майже нічого, на асфальті рябіли калюжі, і вітер брижив їхні поверхні. Мені раптом здалося, що маю невитравний гандж, щось мені бракувало, чогось я хотів, а дістати не міг. Вся та дурна історія з дівчиною-провінціалкою і моє намагання виставити себе істотою романтичною та незвичайною лишили на душі накіп — я вже почивав мучитися. Дурна у мене вдача: коли доводиться вдавати із себе когось не такого, яким я є, коли язик мій починає верзти казна-що і я гороїжуся й надимаюся, мов півень, коли роблю із себе фанфарона з павичевим хвостом — мені потім бридко й соромно. Я не *persona grata* у цьому світі, а щось цілком ординарне, як і робота, яку я виконую, — назвати її — це все одно, що написати ієрогліф для того, котрий цієї азбуки ніколи не вчив: отож у тому ієрогліфі я — долішня паличка, і, здається, так воно буде завжди (для кар'єри у тій галузі, яку я обрав цілком, признаюся, випадково, — у мене немає ані енергії, ані кебети). Єдине, що я люблю по-справжньому, — це читати книги, а ця пристрасть виробила в мені високорозвинену здатність відчува-

ти світ і себе, і це дав мені часом немало втіху. Я по-сентиментальному чутливий на красу; можу почути музику і схвилюватися так, що потім ходжу сам не свій; побачу добру картину — і мені цілий день тепло на серці; побачу чудову гру барв на небі — і в мене на очах бринять сльози, а в бузкових вечірніх сутінках я захлинаюся від зворушення й неясної тривоги. Все це не дало мені змоги своєчасно одружитися, я боявся непередбачених у собі втрат; кажучи приземленіше, я боявся будня. Зрештою, вже давно розумів конечну, але маловтішну істину: одружитися на красуні — значить присвятити себе служінню ідолу, а одружитися на такій, котрій я сам став би ідолом,— варіант не ліпший: не витримаю я такої ролі, бо замало в мені твердої самовпевненості. Третій варіант — одружитися на сіренькій курочці, якою була хоч би ота, з якою тільки-но розлучився,— був для мене немислимий. Я розумів, що в цій моїй позиції нічого достойного нема, було тут щось егоцентричне, отож вирішив піти по дорозі найдогіднішій і найпростішій — залишився в товаристві себе самого. Це не принесло мені справжньої радості, бо часом і на мене нападає незрозуміла туга, відтак і шукаю розваг: концерти, кіно, театри, друзі — на щастя, всього того існує стільки, що я завжди вправлявся вчасно вислизнути з пащі того звіра, якого Григорій Скворода назвав Сфінксом.

Цю приамбулку я змушений написати, щоб пояснити, чому не викинув отого папірчика з кострубатими старечими літерами, хоч папірчика, написаного розгонистим дівочим почерком, опустил до урни без найменшого вагання: була це пісня проспівана, а от історія із дідом мене все-таки інтригувала. Це була okazія по-своєму неординарна, і хоч я позірно вирішив не турбувати чудного старого, який перестрів був мене на вулиці, у глибині душі знав, що таке людині трапляється не щодня. Все відкладалося на день суботній, отож коли я розплющив уранці очі й зирнув у вікно, воно вирішилося само по собі: на небі, як і вчора, товклися сірі хмари, а серце моє песамохить було взято в жорстку рукавичку. Не міг я сьогодні піти й до Толі Кальниболота — відчував перед ним сяку-таку провину...

— Це Іван Павлович Громадецький? — спитав я в рурку.

По той бік зачасно задихало, ніби той, кого я питаю, злякався.

— Хто питає? — спитав хрипко старий.

— Ми зустрілися в магазині,— сказав я.

— Володя? — так само хрипко спитав голос.

— Не Володя, а Василь,— сказав я.— Ми зустрілися біля гастроному.

— А, це ви? — радісно обізвався голос.— Вибачте мені, Василю, але ваш голос...

— Такий самий, як у вашого сина?

— Так,— чоловік по той бік дроту хвилювався.— Розумієте, й по телефону також... Може, хочете до мене зайти?

— Можу й зайти.

— Ви звідки дзвоните?

— Від гастроному, де ми зустрілися.

— Знаєте, де вулиця Озерна?

— Ні,— сказав я.— І ніхто, кого питав, не знає.

— Хотіли до мене вже прийти? — зворушено спитав старий.

— Хотів,— сказав я.— Бо ця історія починає цікавити й мене.

— То неймовірна історія,— сказав старий.— А вулицю Озерну так просто не знайти. Вийду вам назустріч.

Озерна була однією із тих таємничих вулиць Києва, про яку знають хіба що її мешканці: не починалася з вулиці більшої, як то годиться, і не втікала в жодну іншу. З одного боку вхід до неї заступало нове будівництво, а з другого суди можна було потрапити тільки через двір.

— Дуже вам вдячний, що зважили на моє запрошення,— сказав старий. Він моторно дибуляв у своїх велетенських валянцях, і обличчя його було збуджене.— Мені не хотілося, щоб ви подумали, ніби я з коником у голові. Признайтеся, ви таке подумали?

— Подумав,— сказав я.

— Бо це таки незвичайний випадок. Вас доля до мене послала...

Я радості старого не поділяв. Було цікаво, і я піддався на цю вудочку.

Ми йшли по вулиці, схованій так, що її і справді сторонній людині не знайти,— це ще більше підкреслювало незвичайність усього того, що зі мною відбувалося. Я готувався зайти в один із нечисленних одноповерхових будинків, які ще тут залишилися, але дідок підвів мене до типової коробки стилю 70-х років. Ми сіли в ліфт, і я опинився зі старим лице в лице.

Дивився на мене сяючими оченятами, його мале, зморщене личко під заячю шапкою аж порожевіло. Що треба від мене цьому чоловікові? — подумав я. Намагався уникати його погляду, бо вирішив вестися з ним сухо й коректно,— досить того, що я пішов на ці відвідини...

— Мені аж недобре стало після того, як ми розлучилися,— торохтів старий, вряди-годи кидаючи на мене сяючий погляд.— Щось таке недоладне тоді плів... Причепився до

незнайомої людини на вулиці... Але зараз ви переконаєтеся, ви переконаєтеся...

Збуджено потер руки, і мені стало ще чудніше: куди це я забрався й пощо? Ліфт усе ще їхав, старий, певне, жив під дахом.

— Повірите, я в ту ніч очей не склепив. Так якось мені недобре було. Щось верзлося, мучило — не вірив, що відізветесь. Присягаюся, я ніколи не чіплявся на вулиці до незнайомих людей.

Він був надто говірливий, сказати б, підозріло говірливий, і я вже шкодував, що затіяв цю авантюру.

Ліфт приїхав. Зупинився, здригнувшись, і гостинно розсунув двері.

— Я тут недавно живу, — сказав старий. — Мав дім і клапоть землі, а от на старості літ довелося переселитись у коробку.

Він тицькав ключем у замкову щілину, і руки його тремтіли. Десь унизу тривожно загавкав нутровим басом, певне, великий собацюра.

— Зараз, зараз! Бачите, я хвилююся. А це тому, що не чекав вашого візиту. Трохи в мене й нелад у хаті, але ви вже вибачите...

— Живете самі? — спитав я.

— Як палець! Ми жили з Володею вдвох, славно так, скажу вам, жили. Але те нещастя...

Замок відімкнувся, і в прохилені двері повіяло спертим духом житла самотника. Я сам був самотником, через те й розпізнав його непомилно. Але цей дух був не такий, як у моєму житлі: тут пахло старою самотньою людиною.

— Роздягайтеся, будь ласка, — сказав господар, зриваючи заячу шапку й оголюючи маленьку, без жодної волосини лисину: мені аж розсміятися захотілося на цей несподіваний ефект. Старий скинув величезне, важке пальто, і я побачив перед собою старого хлопчика, взутого у величезні валянці, і в старому костюмчику, якому, певне, немало літ, — штани на колінах аж лискотіли, а на ліктях піджака було невміло приліплено латки. Старий визувся тим часом із величезних валянців і надів маленькі, дитячі капчики.

— Я вам дам Володині капці, — сказав він і пірнув рукою в тумбу для взуття. — У вас який номер?

— Сорок один, — відповів я.

— У Володі також був сорок перший, — сказав старий, з пихтінням зводячись і тримаючи в руках розчовгані капці. — Прошу... не погребуйте...

Але я гребував. Здригнувся внутрішньо, взуваючи ті

капці, адже це было перше співдотикання із тим, хто був, як казав цей старий, ніби дві краплі схожий на мене.

— Просту ласкаво заходзіць, — сказаў грэчна дідок і прастяг маленьке висушэне ручэнь. — У мене там нелад, але я від шчыраго сэрца хочу прывітаці вас у свосьму домі...

У нього такі був нелад. Але не це впало спершу мені у віці, а великі фотопортрет, які висілі напроці дзверей; пізнішэ я подумаў, што стары зуміснэ павісіль яго так, абы упадаў адразу в очі. Здаецься, то був мій власны портрет, хоч я не пам'ятаю у себе такої фотографіі. Я був там у маладшых літах, десь не большэ двадцяті п'яті, і єдыне, што належала іншому, — чымала родімка на шчоці. Стары стаяв збоку і пильна на мене дывіўся.

— То што? — спітаў майжэ шчасліва. — Шчо скажэце?

— У мене немає родімкі на шчоці, — сказаў я, сідаячы на стільця стілью п'ядэсятых рокаў. Мебля в кімнаты була того ж такі неаковірнэ стілью; в єдному з кутків шось було складэно й запнуто плюшэвым укравалом, шпалеры вжэ встїгли выцвісці, а зі стелі звисалы лусочкы гліны. Плафон на не было, на скручэному дроті висіла гола, засіджэна мухамы лампочка. Гостро пахло старым чоловіком, які не завжды вчасно мїсцься, хоч квартїра яго напэвнэ з ванною. Я мав таке вражэньня, што в новы дїм, якому не большэ дэсяті рокаў, перенесэне не тількы самого старога, але і яго старэ помешкання, яке старіло разам зі свогім госпдарэм.

— Шось вып'эте: чай, каву? — чэмно поцікавіўся госпдар. — У мене навіць гарячїше є, я те для зубів тримаю. Так часом боляць! — пскаржівся він.

Але перш ніж піці зробіці мені каву (від гарячїшого я рїшучэ відмовіўся), він выїняв з шафї потэртый фотэальбом.

— Це мї з вами разам подывімося, — сказаў він і пскав альбом на стіл.

Я залїшівся в кімнаты сам. Тїхо тут було, нібы й справді цю кімнату вынесэно під небеса, — недарэмно мї так довго їхалы ліфтом. Можлїво, вона висіць десь під хмарама — давно неіснующа в часі субстанція, аджэ все у пїй — з мїнулога: меблі, одэжа, єтажэрка з кількома давнїма кнїгама, стільці, на якіх трэба сідіці без руху, інакшэ вони пачїнають немїлосэрдно рїпїці — як гусы, котрі повідомляють госпдаря, што гїсть выявляє нетэрплячку чї надмірны до чогось інтэрес. Жовту фанэрпо-дошату шафу поточів шашіль — вїдно було маленкї, круглі дірочки. Так, я був завезеный ліфтом в іншу часову площїну; а ця кімнаты для сьогоднїшнього дня не значіть нічога; здаецься, й літакы вільно перерїзають її, колы їм трэба пролётіці в цьому мїсці, і вільно перелїтають чэрэз неї птаха — тїні їхнї мерэх-

тять перед очима, як спогади. «Мила, забута фантастика», — подумав я, а в коридорі вже чалапали капці — старий повертався до мене, поставивши на вогонь чайника.

— У нього й справді була на щоді родимка, — сказав він сумно, сідаючи супроти мене. — До речі, я відразу помітив, що у вас її нема. Його мати відійшла від нас у тисяча дев'ятсот п'ятдесят восьмому році, тобто тоді, коли йому було вісім літ.

— Померла?

— Це була славна жінка, гарна й добра, до речі, значно за мене молодша. Він народився в мене у сорок років, для батька я вже був застарий. Люди в цьому віці дідами стають.

Його голос плив сумно й неквапно. Старий сидів супроти мене, але, здається, співрозмовника не бачив: очі його були як срібно-тм'яні бляшки.

— З тисяча дев'ятсот п'ятдесят восьмого року ми жили з ним удвох. Спершу мені було страх як важко, бо я ходив на роботу. Працював у шкідливому цеху і на пенсію пішов у п'ятдесят п'ять. Пенсія у мене мала, бо я був інженером на малій посаді... Але це вам, мабуть, не зовсім цікаво?

Я давно помітив цей дисонанс: одягнений він був надто просто, а розмовляв інтелігентно. «Він опускається, — подумав я, — так, як це часто буває у старих...» Дід кинув на мене сторожким оком і ніби прочитав мої думки.

— Відтоді, коли сталося те друге нещастя, — мовив він, — я про себе не дбаю. Все мені стало нецікаво. У нас тут тихо — машини сюди майже не заїжджають. Цього року гуде від будови, але то віддала... Про що це я казав?

— Тихо у вас тут, — підказав я.

— Тихо, — обізвався старий. — Знаєте, — він засміявся ніяково, — часом мені здається, що ця кімната десь аж під хмарами, що вона, вибачте мені, існує в іншому часі, а може, й не існує... Дивно вам таке чути?

Я здригнувся. «Це якийсь і справді чудний старий», — подумалося мені.

На кухні засвистів чайник, очевидно, був оснащений попереджальним сигналізатором.

— Вибачте, — сказав господар. — Зараз я приготую каву. В мене навіть немає чим тут вас розважити...

— Що то у вас за книги? — спитав я.

— То Володині книги, — мовив старий. — Почав був збирати давніші видання з історії Києва... Подивіться, коли цікаво.

Це мені було цікаво. Я ступив до етажерки: два томи історії Києва Закревського, опис Київської губернії Похи-

левича, книга про Київ Захарченка, кілька путівників для богомольців Києво-Печерської лаври, навіть знаменитий путівник Ернста.

— Можете забрати їх собі,— сказав старий, входячи з тацею, на якій димували дві чашки з кавою.

— Як так забрати? — здивовано повернувся я.— Вони те-пер казна-скільки коштують!

— А цього я й не хочу знати,— сказав старий, розставляючи чашки на ослінці, поставленим між нашими стільцями.

Тоді я звернув увагу на чашки. Дві чудові старовинні філіжанки, тонкої, я б сказав, випуканої роботи: увіч музейні експонати.

— Ці чашки теж придбав він. В нього останнім часом був якийсь дивний інтерес до минулого...

— Він мав смак,— мовив я.

— Думаєте? Ну що ж, я в цьому не розбираюся. В мої часи на все старе дивилися іронічно. Отож мені й дивно, що він зацікавився минулим.

— Самі живете? — спитав я, сідаючи.

— Я старий і нецікавий дід,— мовив господар.— Ніхто мене не відвідує і нікого не відвідує я... Ви вірите в казки?

— Ні,— сказав я, беручи в руки справжнє диво порцелянового мистецтва.

— Я теж не вірив,— тихо сказав господар,— аж доки не зустрів вас. Справді, Василю, не вірив ні в бога, ні в чорта, ні в чудеса, ні у випадковості. Я не вірив ні в себе, ні в людей... Вибачте мені,— сказав, і я здивовано помітив, що голос його здригнувся, ніби хотів старий заплакати.— Але знаєте, що в мені жило й підтримувало життя? Я чекав...

— Чекали? — спитав я здивовано.

— Дивно, правда? А воно так. Чекав, що щось має іще прийти. Щось чи хтось, хіба я знаю?

— Хто ж мав прийти?

— Ви! — старий подивився на мене.

— Ну, це диво невелике,— засміявся я.— Гра випадку, притому не така вже й виняткова.

— Коли це гра, то вона дивовижна! — гаряче заговорив мій співрозмовник.— Для вас воно, може, й пічого, просто такий собі химерний випадок, а для мене...

— Я розумію,— сказав.— Але, по-мовму, ви перебіль-шуєте...

— Може, й перебільшую,— пробурмотів, опускаючи очі, старий.— Відтоді, як побачив вас... Ні, пі, я не смію від вас нічого вимагати, але одне те, що ви існуєте на світі... Це, вибачте мені... ніби повернення навіки втраченого...

Я мовчав. У тому, що відбувалося, було щось дивне, навіть трохи неприємне для мене. Хай так, я піддався цікавості і навідав цього зовсім чудного чоловіка, цього майже здичавілого самотника, але це не означає, що маю стати йому за рідного сина. Це зовсім не означає, що наші стосунки конче повинні продовжитися, — не бачив я в тому ніякого глузду. Можу дати йому втіху хоч би тим, що оце сиджу в цій занедбаній кімнаті (до речі, в себе я лад і чистоту тримаю не гірше заповзятливої господині), але не більше; мені неприємно навіть, що він так пишномовно вивищує мою сіру і скромну особу; кажучи відверто, моя скромна сіра особа не терпить возвеличення. Колись я ходив з дівчиною, з якою розлучився тільки тому, що вона мала погану звичку вихвалити мене на людях у моїй-таки присутності. Здається, в мене трохи заохолдне серце, і це основний мій гандж. Зрештою, я подобаю не на цього самотника, а на його сина, з яким нам уже ніколи не зустрітись. «Але я нікого не хочу підпускати до себе близько. Чуєте, діду, — сказав я подумки. — Нікого!»

Він мене почув. Я помітив, як спалахнув його погляд, у старому щось ніби зрушилося, зламалося, весь він раптом посірів і начебто попелом покрився. І мені стало його жаль. Жаль так, як бувало жалів я дівчат, котрих покидав.

— То, може, подивимося фотобльом? — запропонував я, щоб вийти з гнітючого мовчання, яке зависло між нами, — зрештою, й кава наша була вже допита.

— Ах, так! — підхопився старий. — Давайте сядемо на канапі.

Ми сіли на канапі, яка застогнала під нами, так їй, бідоласі, тяжко було витримати нашу вагу, і почали дивитися фотокартки. Біля мене сидів сухий, кістлявий дідок, інколи він торкався мене, і я аж здригався — тіло його було напрочуд холодне, він щось бубонів мені біля вуха, щось про час і ситуації, в які було зроблено ті чи інші фотокарточки; їх усі робив він сам, через що ніколи не зустрічався на тих світлинах. Спершу це була сама жінка, така собі, ні гарна, ні потворна, вона майже завжди сміялася, певне, їй непогано жилося з тим, котрий так і не потрапив на ці світлини; зрештою, й вони, фотокартки ці, — відбиття його погляду і його очей — саме так волів він чи хотів бачити оте лице. Вдивляючись у нього пильніше, я раптом збагнув, що вабило у ньому господаря цього дому, — це була краса, яка проявляється зовсім так само, як фото у проявнику. З першого погляду її не помічаєш, потім приходить легке зацікавлення, ще потім починаєш дивуватися, а трохи згодом це можеш відірвати від нього очей. Я уже визнавав, що

обличчя тієї жінки, котра народить потім мого двійника, було дивовижне; більше того, я раптом зрозумів різючу істину: ніколи і ні за яких обставин я не дивився отак на жінку. Здається, головною моєю помилкою було те, що я прагнув відразу сильного враження і дуже швидко ставав лихий від того, що це враження пропадало в мені, розтавало і зникало, тобто, шукаючи сильних збудників, я прагнув розкрити таємницю одразу, тоді як у цьому випадку не було їй кінця.

— Чудова жінка,— шелестів біля мене сухий, як торішне листя, голос.— Вона була з тих, яким можна віддаватися усією душею, не остерігатися зради, вона була достойна любові. Скажіть, це теж випадковість: така жінка пішла, а я залишився? Скажіть, чому так часто добрі й благі відходять, не доцвівши, а непотрібні, отакі, як я, залишаються і цвітуть пустоцвітом?

— Навіщо так про себе кажете? — м'яко спитав я.

— Бо я таки непотрібний,— смутно відказав старий,— хоч все життя старався, аби так не було... Ви народились у червні? — несподівано спитав.

— В листопаді,— відказав я.

— Якого числа? — швидко спитав він.

— Вісімнадцятого...

— А хто з ваших батьків народився у червні? — його голос став схвильований.

— Мати.

— Двадцятого числа?

— А ви звідки знаєте? — здивувався я.

Старий зіскочив з канапки і невідь-чому пішов до етажерки, на якій лежали книги.

— Я нічого не знаю,— пробурмотів він.— Але хочу щось у цій історії зрозуміти...

Дивився на нього здивовано. У цій історії було б непогано щось зрозуміти й мені.

Старий стояв біля етажерки, дивно випроставшись, блідий і маленький,— хлопчак з вибритою начисто головою і з несподівано зморшкуватим обличчям, бідний, мізерненький, в несвітському бодем в очах хлопчак!

— Перше, що ми з вами вияснили, Василю, здається, просте, як день. Моя дружина народилася вісімнадцятого листопада так само, як і ви. Мій Володя народився у той самий день, у який народилася ваша мати.

— От і маєте розгадку секрету нашої подібності,— засміявся я.— Існує ціла наука про впливи пори року на характери тих, що народжуються.

— Це псевдонаука, Василю,— сказав старий, знову підходячи до мене.— Наука, побудована на забобонах і середньовічних уявленнях.

— Хто вам сказав? — здивувався я.

Але він тільки засопів. Мав чудне, ображене личко, як дитина, котра сердиться, і, як дитина, знову покірпо вмостився біля мене: фотосеанс у нас ще не закінчився.

— Дивіться пильно,— сказав він, перегортаючи цупкий аркуш,— схожий він на вас дитиною?

У мене вдома також був фотоальбом. Але я не мав батька, який би мене фотографував так часто і старанно, як чинив це мій співрозмовник. Зрештою, пізніше мати таки розкрила мені свою таємницю, виявляється, той чоловік, який був призвідцем моєї появи у світ, не був такий безсердечний, як це можна було б подумати з першого разу. Він мав іншу родину (яку і де залишилось у таємниці), але матері моєї регулярно посилав гроші. Потім він зник, мати через десять каналів довідалася, що загинув при катастрофі,— здається, це було приблизно в тому ж часі, коли померла ота жінка, зображення якої я так пильно оце розглядав.

— Коли померла ваша дружина? — спитав я.

— Тисяча дев'ятсот п'ятдесят восьмого року, двадцять дев'ятого липня,— сказав старий.

— Не підійшло,— полегшено зітхнув я.— Мій батько загинув на два роки пізніше.

Я не вірив у фатальні збіги цифр, чисел і дат, але вірив у Випадок. Вірив же я у це божество здавна, ще зі шкільних років, вірив так, як кожен із нас. Тобто вірив у таємниці, які піддаються й не піддаються розгадці, і не раз улягав забобонам — цей грішок водиться також за кожним із нас. Через те в даній історії я не бачив нічого ареального, тобто не бачив нічого, крім очевидної й цікавої непередбаченості, особливого збігу обставин. Отже, історія ця для мене — не більше, як оказія, вияв химерної гри матінки нашої природи, яка не раз дозволяла та й може собі дозволити чудернацький вибрик.

У мене на колінах лежав фотоальбом, побіч сидів чудний чоловічок і напружено, схвильовано дихав. Фотоальбом тепер з'являв мені цілий ряд світлин, на яких у кількох позах зображено було жінку з немовлям. У мене ж було лише дві фотокартки з того далекого часу, коли був немовлям, але немовлята, здається, всі на одне лице.

— Немовлята всі на одне лице,— мовив я.

Але на цій сторінці мене зацікавило зовсім інше. Жінка, яка тримала немовля, була щаслива. Більше того, переповнена трепетною радістю, і цього не могло не зафіксувати

любляче фотооко її чоловіка — воно, зрештою, вибирало саме такі моменти, — я раптом збагнув: ось воно те «щось», що здається мені неприступним. Мої фотокартки цього періоду були інакші, адже переводило моє тодішнє зображення на папір не любляче око батька, а холодне фотографа-професіонала. Через те мати моя була на тих світлинах ніби нежива, а ще більше неживий був я. Мати моя мала вигляд на них воскового манекена, а я — ляльки.

— Ні,— мовив я переконано.— Тут ніякої подібності нема.

Але вона могла існувати, бо й мати моя в ту пору була по-своєму щаслива. Вона так само сміялася й тулила до себе свій маленький скарб, однак ніхто тих чудових моментів не зафіксував, вони навіки змерли разом із тим часом, який минув, і ніхто їх ніколи в сьогоднішній день не поверне.

— Гортайте далі, далі! — квапив мене старий.

Але що буде далі, я знав. Далі та жінка має зникнути і з'явиться хлопець, увіч схожий на мене. Але той хлопець у ту пору був щасливіший: він мав змогу побачити свою матір хоч би на цих чудових світлинах і повернути собі її образ, а коли так, утрату цю не назвеш конечною: мати жила в його уяві. У мене ж було гірше: свого батька я не тільки ніколи не бачив, але не знав, як його уявляти, — його просто в мене не було. Але я пам'ятаю інше: батьковий образ у мені жив. Але цей образ ніколи не мав сталості. Він змінювався, набираючи рис того, хто мені в той момент подобався, але чим далі, тим невідворотніше перетворювався він у безлику тінь.

Я гортав аркуші й не без інтересу розглядав себе колишнього. Ріс разом із тим хлопцем, а оскільки з певного часу фотографувався він тільки сам, то я легко міг призначити в ньому таки себе.

— Такий ви були? — допитувавсь у мене господар із незрозумілою нетерплячістю.

— Такий,— сказав я і знову чудне відкриття зробив у тому фотоальбомі — і на інших картках не було жоднісінької фотокартки самого фотографа.

— Якось так вийшло,— задумливо пояснив мені цей парадокс старий,— не вони мене фотографували, а я їх.— Він засміявся хрипко й сумовито.— Я це вже сам помітив. І знаєте, як усе це пояснюю?

Він замовк, наче зважувався: варто пояснювати чи ні.

— Я, хлопче, з тих, що вміють передчувати,— сказав нарешті,— і я майже напевне знав, що моє зображення нікому в цьому світі потрібне не буде...

Зирнув на нього вражено. Він що, має задоволення від

самоприниження? Але я не мав права його зневажати: біля мене замерло жовте, аж воскове обличчя, і я з жахом подумав, що таке лице буває в тих, хто починає думати про вічність.

6

Ось яка okazія сталася зі мною в січні 1984 року, і я відчув на собі її непереборний вплив: щось мене в тому усьому тривожило, щось хвилювало, а щось і бентежило — все це я гостро відчув, коли повертався від старого додому. Він мені всунув одну із синових книжок — видання, яке я давно мріяв мати, — був це опис Київської губернії Похилевича. Але я не радів на таке рідкісне придбання і, скільки міг, відмовлявся від нього; мені здавалося, я не повинен був його брати з моральних міркувань. Але взяти книгу довелося тому, що відмовляння прикро вражало мого дивного знайомого: він просив забрати книгу ледве не зі сльозами на очах.

Коли я повертався, розпогодилося, вітер зник, хоч зранку він дув досить сильний; мені навіть подумалося, що, можливо, його на те тільки й було послано, аби очистити небо від хмар, — він розігнав їх, ніби граючись. Відтак стало ясно й прозоро, і калюжі синьо лискотіли, навколо розливалася мало не весняна теплінь, хоч був ще січень. Але в наших краях часто буває, коли між зиму раптом вривається весна, ніби подає людям про себе звістку і вчить їх дивитися на світ веселіше. Я мав би сприйняти цю історію радісно, адже причин до поганого настрою в мене не було, однак щось турбувало й непокоїло. Мені раптом гостро захотілося вирватися з цієї замкненої зусбіч вулиці на вільний простір — здається, я жалів цього недавно незнайомого мені Івана Павловича Громадецького більше, ніж того вимагала ситуація. Я впізнавав себе не так у синові, як у ньому самому, адже я також не маю в світі нікого близького. Засидівсь у парубках і вже так призвичаївся до того, що не бажав нічого змінювати в своєму житті. «Господи, — думав я, ковтаючи густе, свіже повітря, — який чудовий навколо світ!» Можливо, й справді ця історія, яку розказую, не така проста, щось у ній мене по-справжньому хвилює. Коли їхав ліфтом, мені знову вдалося, що та кімната, в якій тільки-но побував, існує в іншому часовому вимірі; недаремно так довго їхав ліфт, та й жоден ліфт не спускається так повільно; я їхав, і душа моя скніла, бо не знав: у мигуло-

му побував чи у майбутньому. Здалося раптом, що той старий мене обдурив, як не парадоксально це звучить. Ніколи не було в нього ні сина, ні жінки, а ті фотокартки, які показував, — про нього і про матір його.

Я йшов і по-дурному фантазував. Не з його сином я схожий як дві краплі води, а з ним самим, і от ми зустрілися: я теперішній і я майбутній, адже від першого разу він здався мені підозріло знайомим. Чи ж він існує насправді, той старий, чи, може, це я вигадав про себе фантастичне оповідання? Стало смішно й дивно: верзеться казна-що!

Озирнувся — був біля гастроному, де ми тиждень тому зустрілися. Рука намадала в кишені аркушика з блокнота; на ньому написано тремтливою старечою рукою адресу й телефон. У мене під пахвою грілася загорнена в газету рідкісна книга Похилевича про Київ і про землю навколо нього. Раптом захотілося вчинити щось зовсім мені не властиве. «Давай-но, — сказав собі я, — зайду в цей гастроном, увітрусь у групу чоловіків і стану в чергу, де продають напої. Можливо, з кимось і побалакаю про футбол чи хокей». — «Але ж, світку мій! — зойкнуло в мені, — не знаю я жодного прізвища ні хокеїста, ні футболіста, та й не тямлю нічого в тонкощах тих ігор!» Вони, ті чоловіки, одразу ж зрозуміють, хто я такий, бо мають на таке тонкий нюх.

Ні, я не піду до гастроному. Ліпше поспішу у своє скромне, затишне прихистя, бо мені таки треба десь сховатися. Я пообіцяв Івану Павловичу Громадецькому, що вряди-годи відвідуватиму його, але в тому не був упевнений. Говорив ті чемні слова і знав, що безсовісно лукавлю: хто вгадає, як воно буде і чи таке потрібне це знайомство нам обом? Але я знаю інше: він у мені пробудив щось неусвідомлене, проти чого хочу гостро протестувати: чи можна відмовлятися від того, що освітлює життя, навіть передбачаючи найприкріші розчарування?

Мені стало холодно — з'явилось у мене якесь гостре внервування. Казна-що лізе в голову. Якийсь чоловік упізнав у мені покійного сина, але ми обоє переконалися, що це звичайнісінька випадковість. Чомусь потяглися один до одного, хоч обоє знаємо: нічого не можна ні воскресити, ні повернути. Але чому мені так його жаль? Чому я так дивно хвилююся — не такий я уже вродився вразливий!

Виявилось, однак, що вразливий. Отож ішов розбентежений і небо наді мною цвіло й голубіло. А небо наді мною розгорнулося таке, яке буває тільки весною. Повітря налилося сонячним промінням, і світло переповнювало мене, як вода порожній глек. І я раптом пізнав, що у світі немає нічого випадкового, що й це провіщення весни в січні так

само не випадкове; що такий день і сонце конче потрібні мені, отже, й вони не випадкові.

Навколо синьо блимотіли калюжі, навколо біло засвітилися стіни будинків, мені раптом запаморочилася голова, і я мимохіть схопився за вогкий стовбур каштана. Тоді відчув, як під моїми пальцями здригнулося шерехке, укрите жорсткою корою тіло — тіло було живе і на хвилю пробудилося. Воно, як і я, відчуло зворушення від гострого подиху весни і у свій спосіб передало мені своє співчуття.

З М І С Т

ЧУДО
Повість

3

КАМІННА ЛУНА
Повість

45

ДВОЄ НА БЕРЕЗІ
Повість-диптих

135

Литературно-художественное издание

Валерий Александрович Шевчук

КАМЕННОЕ ЭХО

П о в е с т и

Киев. Издательство ЦК ЛКСМУ «Молодь»
(На украинском языке)

Редактор

Н. Б. МУРЧЕНКО

Художний редактор

П. А. КРИСАЧЕНКО

Технічний редактор

С. Г. ОРЛОВА

Коректори

О. В. КОМАРНИЦЬКА,

Н. П. СЕМЕНЮК

ІВ № 2833

Здано до набору 19.08.86. Підписано до друку 08.01.87.
БФ 22007. Формат 84×108 1/2. Папір друк. № 2. Гарні-
тура звич. нова. Друк. високий. Умовн. друк. арк.
11,34. Умовн. фарбовідб. 11,34. Обл.-вид. арк. 12,99.
Тираж 30 000 пр. Зам. 6—259. Ціна 1 крб. 10 к.

Ордена «Знак Пошани» видавництво ЦК ЛКСМУ
«Молодь». Адреса видавництва та поліграфкомбінату:
252119, Київ-119, вул. Пархоменка, 38—44.

Ш37 **Шевчук В. О.**
Камінна луна: Повісті.— К.: Молодь, 1987.— 216 с.

Нова книга відомого українського радянського письменника складається з трьох повістей, в яких автор з властивою його манері психологічною проникливістю і багатою метафоричністю описує світ своїх героїв і проблеми, з якими їм доводиться стикатися в повсякденному житті.

